

Legation Royaumme de Serbie
à Petersbourg

XXII. ГОД.

ФЕБРУАР

1901. ГОД.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

УРЕДНИК

Петар Ј. Петровић

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1901.

4615
2539

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Помен Његовом Величанству Краљу Милану I

Службени део

1. Закон о Народној Библиотеци	149
2. Правила о унутрашњем уређењу и реду у Народној Библиотеци	157
3. Укази Његовог Величанства Краља: <i>Народна Библиотека</i> (постављење, пензионовање) <i>Велика Школа</i> (постављења), <i>Средње Школе</i> (постављење)	169
4. Претписи Министра просвете и црквених послова: <i>Основне школе</i> (унапређења и постављења, премештаји по молби, разрешења, пензионовања)	169
4. Расписи и одлуке Министра просвете и црквених послова	172

Школски летопис

6. Извештаји надзорника Народних Школа: <i>Извештај др. Стев. М. Окаповића о Народним Школама за град, Београд</i>	175
--	-----

Наука и настава

7. О просвећеном идеализму и неговању његову вишом наставом, говорио о Св. Сави 14. јануара 1901. год. у Великој Школи др. Богдан Гавриловић	189
8. Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина, (1684. и 1685. год.) по архивским подацима, написао Јов. Н. Томић професор Гимназије Краља Александра I (свршетак)	204
9. Основно школовање у Холандији, белешке и проматрања, од Свет. Ст. Симића	220
10. Стање Физике XIX столећа, од Косте Стојановића, професора	283
11. Питање о средњој настави у Француској и Европи, од Ш. Ланглоис-а превео Вл. Савић	241
12. Природне науке у народној школи, предавање Мис. М. Станојевића учитеља	250

Оцене и прикази

13. Земљопис за основне школе у Србији, од Дим. Ј. Путиковића, вишег учитеља (свршетак)	264
---	-----

Хроника

14. Српско Хемијско Друштво Записник 30. састанка	273
15. Четврти збор средњешколских професора у Француској, од В. Д.	278

Њовчежић

16. Неколико физичких услова за образовање деце, (читано на збору шкотских педагога у Единбургу), с енглеског превео Чедо Петровић, проф. (свршетак)	281
17. Значај ђачких књижница и примена њихова за решење васпитног и наставног питања у основној школи, пише К. Енштајн, учитељ, превео В. Зделара	286
18. Реформа Средњих Школа у Француској пред Главним Просветним Саветом, од В. Д.	308

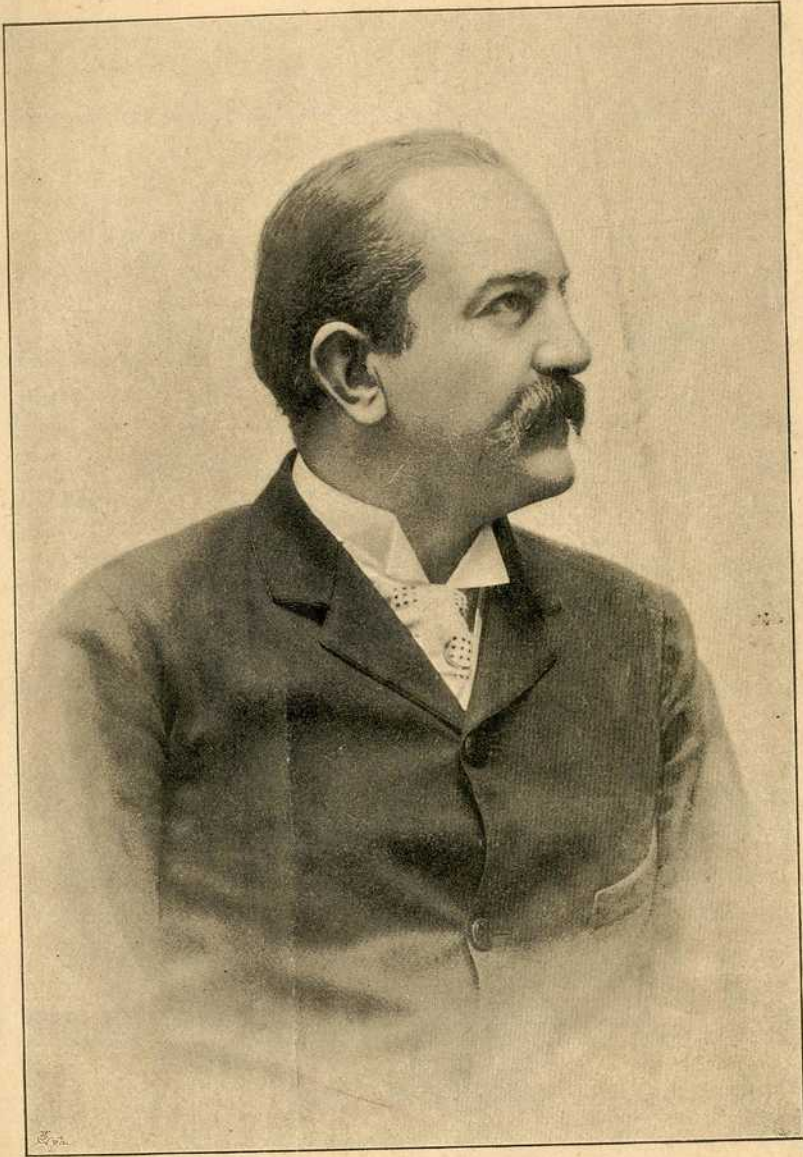
Белешке

19. Нове књиге и листови: <i>Листови</i>	313
---	-----

Прилог: „ПОВРАТАК“ Композиција Јосифа Маринковића	I
---	---

2539

Његово Величанство Краљ Милан I

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО КРАЉ МИЛАН

Отац милога Краља нашега, унук Милоша Великога, синовац незаборављенога Кнеза Михаила, први Краљ српски после Косова, рођен 10. августа 1854., преминуо је 29. јануара у Бечу, а сахрањен 3. фебруара 1901. у манастиру Крушедолу у Срему.

Дошавши на престо српски после топчидерске катастрофе, 1868. г., Кнез Милан Обреновић IV у малолетству Своме васпитавао се и учио свима знањима потребним владоцу. Одарен од природе бистрим умом, чврсте воље, беше подобан за велика дела. Са свом бујношћу својом млади Кнез Милан улазио је у решавање крупних задатака Кнежевине Србије. Ратови за независност бише крунисани успехом : вазална Кнежевина Ср-

бија постаје независном државом, размиче своје границе. А као круна успеха, извојеваним на бојном пољу, долази проглас краљевства. Краљ Милан I уводи Србију у ред културних држава европских.

За просвету у Србији Краљ Милан има засебних заслуга. За владе Његове Основна школа, Гимназија, Велика Школа добише сасвим друго обележје. Јак напредак опажаше се свуда. Број школа се свуда увећао. Оснивање Академије Наука Његово је дело. Велики број ђака школовао се о Његову трошку на највишим школама ван Србије. За све време Своје владе давао је 120 дуката годишње на име награде за најбоље израђене теме ђака Велике Школе. „Јевремовац“, сада лепо уређена Ботаничка Градина, остаће довека леп накит Београду. То је земљиште поклонио Краљ Милан Великој Школи по силаску Своме с престола.

Узимајући учешћа у жалости, која је смрћу блаженоупокојенога Краља Милана постигла Краљевски Дом Српски, у име свију просветних радника Краљевине Србије узвикујемо:

Слава Краљу Милану!

7615
2539

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
N. M. Бр. 2599

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXII

ФЕБРУАР 1901.

БРОЈ 2.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

МИ

А Л Е К С А Н Д А Р И

по милости Божјој и вољи народној

Краљ Србије

Проглашујемо и објављујемо свима и свакоме да је Народна Скупштина решила и да смо Ми потврдили и потврђујемо

ЗАКОН

О

НАРОДНОЈ БИБЛИОТЕЦИ

Чл. 1.

Народна Библиотека у Београду стоји, као просветна установа, под врховном управом Министарства Просвете.

Чл. 2.

Њен је задатак помагати неговање науке и олакшавати ширење народног образовања. За то у Народној Библиотеци треба да буде:

- а) свака српска и хрватска књига, часописи и новине;
- б) свака књига о српском народу и српским земљама на ком било језику;
- в) по могућству, свака књига која се тиче књижевности, историје, језика, права, географије, етнографије, јестаственице, и т. д. југословенских народа;
- г) свака знатнија књига која се тиче суседа српског народа;

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

д) најврсније књиге из свакога раздела светске књижевности, на ком било културном језику, с нарочитим обзиром на словенске књижевности.

Чл. 3.

По угледу на Народну Библиотеку у Београду могу се установљавати и отварати и друге мање јавне библиотеке. Оне се оснивају Краљевим указом на предлог Министра Просвете, у границама државног буџета.

Чл. 4.

Народна Библиотека ће имати засебну зграду, која мора одговарати савременим прописима за библиотечке зграде. Она ће бити предвиђена за смештај 500.000 свезака, али тако, да се после може и проширити.

Ако се не могне убрзо имати засебна зграда за Народну Библиотеку, онда ће она бити смештена у једној згради са Српском Краљевском Академијом.

Чл. 5.

Да Народна Библиотека буде, по означеним начелима, добро снабдевена књигама, часописима и новинама стара се библиотекар, који је одговоран за правилну и с чланом 2. сагласну употребу годишње дотације. Он се при том увек саветује са својим помоћницима.

Председништво Српске Краљевске Академије има у овом погледу право надзора и представака. О учињеним набавкама и поруџбинама библиотекар је дужан извештавати председништво.

У Народној Библиотеци водиће се нарочита књига о списима који се буду тражили за читање, а она их нема.

Чл. 6.

Народном Библиотеком рукује и управља непосредно библиотекар, који се поставља Краљевим указом на предлог Министра Просвете.

Библиотекар води преписку непосредно са свима властима.

За библиотекара може бити постављен онај који има факултетску спрему и бавио се књижевним пословима.

Звање библиотекара дели се у три класе с платом 5400, 6300, 7200 динара годишње.

Библиотекар станује у згради Народне Библиотеке бесплатно.

Чл. 7.

Народна Библиотека има два главна одељка: а) одељак за штампане књиге, и б) одељак за рукописе и старине, карте и штампане слике.

Чл. 8.

Народна Библиотека ће средити досадашњу српску библиографију једне и друге азбуке у што краћем року, а нову библиографију објављиваће сваке године.

Чл. 9.

Поред библиотекара има Народна Библиотека два помоћника, као шефове главних одељака, једног писара, потребан број руковалаца, практиканата и служитеља.

Помоћници и писари могу бити само они који имају факултетску спрему.

Помоћника има од три класе с платом 4200, 4800, 5400 динара годишње.

Писар је у рангу писара Министарства Просвете.

Руководици морају имати најмање свршену нижу гимназију или реалку.

Руководицима може плата ићи до 2400 динара годишње.

Један руковалац долази на 25.000 свезака.

Руководици и практиканти постављају се министровим претписом по библиотекареву предлогу; служитеље поставља и отпушта сам библиотекар.

Чл. 10.

За одељак рукописа, старина, карата и штампаних слика одговара помоћник, шеф тога одељка.

Он прима и предаје рукописе, старине и т. д. по инвентару.

Чл. 11.

За поједине мање одељке Народне Библиотеке одговорни су руководачи.

И они примају и предају своје одељке по инвентару.

Чл. 12.

Све књиге (и рукописи) Народне Библиотеке морају бити обележене, записане, уредно заведене, смештене и сређене по захтевима савременог библиотекарства.

Исто тако све књиге Народне Библиотеке морају бити укоричене,

Чл. 13.

Сваке се године врши ревизија Народне Библиотеке, целе или појединих одељака. Ближе одредбе о том прописане се правилима о унутрашњем уређењу и реду у Народној Библиотеци.

Чл. 14.

Библиотека је отворена сваки дан, осем недеље и господњих празника, пре и после подне.

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

За време ревизије Народна Библиотека има скраћен број часова рада, а по потреби може бити и затворена у то време, али не више од 15 дана.

У случају потребе научницима и књижевницима Народна Библиотека биће отворена за рад и у дане кад она не ради, по одобрењу библиотекареву.

Чл. 15.

Књигама Народне Библиотеке може се служити сваки, који се подвргава одредбама овога закона и правилима, која се тичу употребе књига и реда у Народној Библиотеци.

Сваки који узме књигу из Народне Библиотеке, тим самим прима на се обавезу тачно вршити све одредбе овога закона и правила о унутрашњем уређењу и реду у Народној Библиотеци.

Чл. 16.

Књигама Народне Библиотеке може се служити, према предњем члану, по правилу, само у њеним читаоницама. Изузетно се књиге могу давати у наруч и ван Библиотеке по одобрењу библиотекареву, и то само оне књиге, које се могу набавити. За тај случај мора се и кауција захтевати. Ближе одредбе о кауцији прописале се правилима.

Цену књигама одређује библиотекар према нарочитим одредбама које ће се прописати правилима.

Чл. 17.

И они који се књигама Народне Библиотеке служе у самој библиотеци, и они који би их добили у наруч ван библиотеке дају реверс, кад књигу узимају.

Овај пропис вреди у пуној мери и за све особље Народне Библиотеке.

Чл. 18.

Обичан је рок за држање књига ван библиотеке 15 дана, а најдужи два месеца.

Чл. 19.

По истеклом року сваки је дужан вратити књигу чисту, здраву и неоштећену. Ко то не учини сам, Народна ће му Библиотека задржати кауцију у својину. Ако кауција не би била довољна, Библиотека ће од њега, на случај да је књига упропашћена или оштећена, наплатити је кратким путем и без суда, користећи се § 465. грађан. судског поступка.

На захтев Народне Библиотеке сваки је дужан вратити узету књигу и пре истека рока.

У колико би библиотекару за примену овога члана закона била потребна полицијска власт, она ће се његову непосредну позиву свакад одазвати.

Ови прописи вреде и за досадање дужнике Народне Библиотеке.

Чл. 20.

Ако се Народна Библиотека не користи предњим чланом овога закона најдаље за 15 дана по истеклом року, одређеном за наруч, у даном случају, одговоран је за штету онај чиновник, коме је у дужност било стављено старати се о томе. Библиотекар је лично одговоран, ако је пропустно одредити за то одговорно лице.

Чл. 21.

Новац, добивен по чл. 19. овога закона, уноси се у касу Народне Библиотеке, те се њиме накнађује учињена штета оним књигама које су упронашћене; или се њим набављају друге књиге, ако није могућно доћи новом куповином до упронашћених књига или библиотекар у споразуму с председништвом Српске Краљевске Академије нађе, да је за Народну Библиотеку корисније, према чл. 2. овога закона, набавити тим новцем другу коју књигу.

Чл. 22.

Дублети, који не би били потребни за ручну библиотеку у читаоници, а не би их било од интереса ни држати у Народној Библиотеци према чл. 2. овога закона, могу се продати или дати у замену за другу какву књигу.

Тако исто могу се и друге књиге, мање знатне, продати или заменити за друге знатније и Народној Библиотеци потребније.

Новцем од овако продатих књига врше се нове набавке за Народну Библиотеку.

Продаја или замена бива по предлогу библиотекареву а по одобрењу Академијина председништва.

Свој предлог о том чини библиотекар по саслушању својих помоћника, што ће се у предлогу изречно поменути.

Чл. 23.

Уникати, инкунабуле, атласи и ноте, енциклопедије, речници, часописи, новине, штампане слике, скупоцена илустрована дела, као и неукоричене књиге, неће се давати појединцима ван библиотеке на читање; али се на случај озбиљне потребе могу поменуте књиге, односно новине и ноте, давати на употребу библиотекама и академијама које су под државним надзором, у земљи или на страни. Библиографске пак реткости и рукописи могу им се дати само по предлогу библиотекареву а по одобрењу министрову.

Чл. 24.

Читаонице Народне Библиотеке биће удешене тако, да имају све угодности за корисну употребу књига и новина. Људима од науке нарочито ће се чинити све олакшине за рад у Народној Библиотеци.

Читаонице не смеју ни једнога часа бити без једнога руковаоца.

Чл. 25.

Свака штампарија дужна је слати Народној Библиотеци од сваке штампане књиге, новине, атласа и т. д. по три примерка (чл. 3. закона о штампи) најдаље на пет дана по изласку, односно штампању. Ови примерци морају бити штампани на јачој артији (без дрвета).

Ове примерке за Народну Библиотеку сваки штампар предаје Управи Београда, односно месној полицијској власти, у исто време кад и онај један примерак, који предаје полицијској власти по чл. 3. закона о штампи.

Народна ће Библиотека сваки дан примати на свој реверс ове примерке од Управе Београда, а месне полицијске власти по унутрашњости слаће ове примерке Народној Библиотеци сваке недеље, и добивати од ње уверење о пријему.

За тачност вршења ове одредбе законске одговара управник Београда, односно старешина месне полицијске власти, ако се не зна чиновник коме је било стављено у дужност старати се о томе.

По тужби библиотекарској, Министар Унутрашњих Дела казниће за сваку нетачност дотичног старешину¹, односно чиновника, петодневном платом.

Одредбе овога члана и чл. 3. закона о штампи вреде и за државне штампарије, како за државна тако и за приватна издања.

Управници државних штампарија биће ослобођени одговорности само у том случају, ако су унапред нарочитим актом одредили кога од чиновника да се стара о том, па и Управу Београда, односно месну полицијску власт, известили да су то учинили.

Штампари одговарају и за неуредности, у овом члану поменуте, по чл. 3. закона о штампи.

Новац, добивен од казне штампара, предаје полицијска власт Народној Библиотеци, која га употребљава за набавку књига.

Чл. 26.

Надзорници Народних Школа, као што је то у закону о Народним Школама наређено, водиће нарочиту бригу, сваки у свом округу (сем престонице) да се одредбе чл. 25. тачно извршују. У том циљу ће сваки од њих слати прост списак штампаних књига у њиховом подручју, на крају сваког тромесечја, Народној Библиотеци, ради јаче контроле.

Чл. 27.

За Народну Библиотеку нема забране књига, односно новина, по закону о штампи, ни за издања у земљи, ни за издања на страни. Њој се по 25. члану овога закона шаље све било то забрањено или не.

Исто тако све набавке и пошиљке књига, часописа, новина, рукописа за Народну Библиотеку из иностранства не подлеже никаквој ценсури.

О забрањеним књигама и новинама, домаћим и страним, библиотекар води нарочито старање те њих неће давати на читање ни у самој Библиотеци ни ван ње. Изузетно могу се дати на читање у самој Библиотеци и овакве књиге и новине научницима и књижевницима по нарочитом одобрењу Министра просвете. Министар просвете одлучује и кад раније забрањени списи могу доћи у ред обичних књига у Народној Библиотеци.

Чл. 28.

Председништво Српске Краљевске Академије, вршећи право надзора које има по овом закону (чл. 5. и 28.) и по закону о Академији (чл. 7.) може тражити свака обавештења од библиотекара, у свако доба извршити преглед имаовине Народне Библиотеке, и чинити напомене библиотекар, које он, ако мисли да не треба примити и усвојити, спроводи без одлагања Министру просвете, који о томе доноси своје решење.

Чл. 29.

На крају године библиотекар подноси извештај о стању Народне Библиотеке Министру Просвете и Академији.

У овом годишњем извештају библиотекар полаже рачун и о употреби годишње дотације, тако да се види утрошак њен по гранама наука и књижевности.

Чл. 30.

Да би Народна Библиотека могла одговарати прописима чл. 2. и 8. овога закона, као и свима захтевима једне добро уређене јавне Библиотеке с истакнутим националним карактером, њен буџет и њена годишња дотација за набавку и корицење књига биће увек у сразмери према овим потребама. Овој потреби служе и поклони и завештања појединаца и удружења.

Чл. 31.

Народна Библиотека има засебно рачуноводство. Касом рукује један помоћник библиотекаров, кога одреди библиотекар. Он је и рачунополагач.

Чл. 32.

Све поштанске и аманетне пошиљке, које Народна Библиотека чини за себе, или које се чине по њеној потреби, ослобођене су поштарине и сваке државне дажбине.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Чл. 33.

Правила о извршењу овога закона и о унутрашњем уређењу и реду у Народној Библиотеци прописује Министар Просвете.

Чл. 34.

Овим се законом укида закон о Народној Библиотеци од 19. марта 1881. год., члан 7. закона о Академији, у колико би био противан овом закону, одредбе закона о употреби застарелих фондова на подизање Академијина дома од 1895. године, члана 3. закона о штампани, у колико су оне противне овом закону, као и све друге одредбе законске које би му биле противне.

Чл. 35.

Прелазна наређења

Одредбе члана 9. овога закона о помоћницима и руковооцима не вреде за садањег помоћника и садаше руковооце.

Ако нема стана у Народној Библиотеци, библиотекар нема права ни на какву накнаду.

Чл. 36.

Закон овај ступа у живот 1. јануара 1902. године.

Препоручујемо Нашим Министрима: просвете и црквених послова, финансија и унутрашњих дела, да овај Закон обнародују и о извршењу се његову старају; властима пак заповедамо да по њему поступају, а свима и свакоме да му се покоравају.

23. јануара 1901. год.
у Нишу.

(М. П.)

Видео и ставио државни печат.
чувар државног печата.
Министар Правде

Н. Антоновић С. Р.

АЛЕКСАНДАР С. Р.

Министар
просвете и црквених послова,
Павле Маринковић С. Р.

Министар Финансија,
Др. М. Поповић С. Р.

Министар
унутрашњих дела,
Лаз. Поповић С. Р.

ПРАВИЛА
О УНУТРАШЊЕМ УРЕЂЕЊУ И РЕДУ
у
НАРОДНОЈ БИБЛИОТЕЦИ

Чл. 1.

Народна је Библиотека отворена сваког дана осим недеље и господњих празника: пре подне од 8—12, по подне од 3—6 часова.

Кад се врши ревизија Народне Библиотеке, целе или појединих одељака, часови су рада само пре подне. Ако је потребно да Народна Библиотека, ревизије ради, буде сасвим затворена, што ће се увек раније објавити, то не може трајати дуже од 15 дана.

Чл. 2.

Редовна ревизија Народне Библиотеке бива у јулу месецу, сваке године.

Чл. 3.

Свака књига Народне Библиотеке мора имати, на више места, обележје да је библиотечка књига. Обележје то мора бити тако, да се не може уништити а да се и сама књига не уништи или учини неупотребљивом.

Чл. 4.

Књигама се Народне Библиотеке може служити свако, управљајући се по овим правилима и покоривајући се наредбама библиотекаревим о реду и чистоти у згради.

Ко узме књиге Народне Библиотеке на читање, било у библиотечкој читаоници било ван ње, прима тим самим на се обавезу да ће тачно и безусловно вршити ова правила.

Чл. 5.

По правилу се књиге не дају ван библиотечких читаоница (чл. 16 закона о Народној Библиотеци).

Изузетно се књиге могу давати у наруч и ван Библиотеке по одобрењу библиотекареву, али и тада само оне које се могу опет набавити. У том случају се полаже кауција за узете књиге (чл. 16. закона о Народној Библиотеци). Странци морају уз то имати још и препоруку посланика своје земље.¹⁾

Чл. 6.

Обичан је рок за држање књига ван Библиотеке 15 дана, а најдужи два месеца. Књиге забавне садржине не могу се држати више од 15 дана.

Чл. 7.

Свако је дужан безусловно вратити узете књиге најдаље уочи дана, којег му истиче рок позајмици, а увек и пре рока кад то захте Народна Библиотека.

¹⁾ Овај члан 5. неће за ову годину у толико важити, што ће библиотекар, односно помоћник, моћи давати ван библиотеке и без кауције оне књиге које се опет могу набавити.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Чл. 8.

Нико не може имати код себе више од 10 књига (*свезака*) Народне Библиотеке.

У нарочитим, изузетним случајевима, може библиотекар допустити да се овај број повећа до петнаест књига (*свезака*).

Чл. 9.

Сваки који узме књиге Народне Библиотеке на читање било у читаоници било ван ње, дужан је, по правилу, дати реверс.

Чл. 10.

Речници, енциклопедије, ручне књиге појединих наука, компендије, разни годишњаци, као и све књиге које имају карактер ручних књига биће увек у читаоници као *ручна библиотека* читаоничка, и узимаће се без реверса.

Сваки је читач дужан по употреби оставити узету књигу на њено место.

Ради олакшице израдиће се нарочити каталог за ручну библиотеку

Чл. 11.

Свако је дужан одмах, без изговора, накнадити оштећену или упропашћену књигу Народне Библиотеке.

Цену упропашћене или оштећене књиге, ако се она не може набавити, одређује библиотекар с председништвом С. к. академије. Иначе је рачуном о набавци одређена њена цена.

Чл. 12.

За читање у читаоници довољан је овакав реверс: натпис или нумера књиге, име и занимање потражиоцево.

Реверс за књиге узете на читање ван Народне Библиотеке мора имати: нумеру и натпис књиге, име пишчево, име, занимање и стан потражиоцев, све тачно обележено и мастилом написано (у колико није штампано); обавезу да ће потражилац, одмах по истеку року или на захтев Народне Библиотеке, вратити књиге здраве и неоштећене; опомену да ће у противном случају Народна Библиотека кратким путем, без суда, наплатити или о његову трошку набавити оштећену или упропашћену књигу (чл. 11), у колико за то није довољна кауција (чл. 19 закона), и обавезу да узете књиге неће ником другом давати (чл. 19 правила).

Чл. 13.

Ако узету књигу нико не би тражио, док је на рукама, може се она и по истеку рока задржати, т. ј. реверс се може обновити. При обнављању реверса мора се и књига донети у Народну Библиотеку и показати чиновнику њену.

Чл. 14.

Речници, енциклопедије, рукописи, библиографске реткости, штампане слике и скупа илустрована дела, као и незаведене и неукоричене књиге, никако се неће давати појединцима ван читаоница Народне Библиотеке.

Библиотекама и академијама које су под државним надзором могу се, изузетно, давати и те књиге, али рукописи и библиографске реткости и тим установама само по предлогу библиотекареву и по одобрењу Министра просвете.

Чл. 15.

Речници и енциклопедије могу се, изузетно, дати на читање ван Народне Библиотеке само између часова рада једнога и првога раднога дана за њим.

Чл. 16.

Збирке, стара издања речника и поједина дела у свескама, ако свеске не чине засебну целину, не могу се ни у ком случају давати деловима ван Народне Библиотеке, али цела могу, уз довољну кауцију за целу збирку или дело, а њу одређује библиотекар, према вероватној цени за нову набавку.

Збирке пак и дела у свескама које чине засебну целину, те се могу лакше комплетовати, могу се давати и деловима, али само по одобрењу библиотекареву и уз довољну кауцију, коју такође библиотекар одређује.

Чл. 17.

И библиотекар и остало особље Народне Библиотеке морају дати реверс, кад се служе књигама њеним.

Исто тако вреди за њих и пропис о броју књига које се могу узимати на читање.

Чл. 18.

Ни један чиновник Народне Библиотеке не може бити у обавези према њој:

Чл. 19.

Књиге узете из Народне Библиотеке нико не сме давати другоме.

Чл. 20.

У библиотечким читаоницама, великој и малој, увек мора бити по један службеник Народне Библиотеке.

И у једној и у другој читаоници мора увек бити највећа тишина.

Свако је дужан безусловно се покоравати наредбама библиотечког чиновника, односно службеника у читаоници, и одмах изићи из сале, ако он то захте.

Чл. 21.

По правилу нико не сме у читаоницу Народне Библиотеке доносити своје књиге.

Ако их, потребом својом, донесе, он их и при доласку и при поласку мора показати чиновнику односно службенику читаонице библиотечке.

Чл. 22.

У читаоницама Народне Библиотеке не могу се остављати горње хаљине. Библиотекар ће се постарати да нађе место за гардеробу, којом ће се читаоци бесплатно служити.

Чл. 23.

Пре но што се Народна Библиотека отвори и пошто се затвори, не сме се нико пуштати у њене читаонице.

Изузетно ће научницима и књижевницима, по потреби и одобрењу библиотекареву, бити отворена за рад Мала читаоница и у дане и часове кад Библиотека не ради.

Чл. 24.

У просторије где стоје књиге никоме није слободно улазити. Само по допуштењу библиотекареву могу се у спровођу једнога службеника Народне Библиотеке разгледати њени простори. Походилаца за разгледање може у један мах бити највише три. Они се не смеју разилазити по одајама, него могу ићи само сви заједно, пред службеником библиотечким, или с њим упоредо.

У полице где су књиге не сме апсолутно нико дирати ни узимати отуда књиге, осем одређених за то службеника библиотечких.

Чл. 25.

У просторијама Народне Библиотеке не сме нико пушити.

Чл. 26.

У згради Народне Библиотеке мора становати и увек ту бити један службеник библиотечки.

Чл. 27.

Чиновници и службеници Народне Библиотеке дужни су госте и походиоце пристојно и предусретљиво дочекивати и примати. Они ће се, по могућству, одазивати сваком захтеву њихову, који не би био противан закону, правилима и реду у Народној Библиотеци.

Све особље Народне Библиотеке мора се у држању свом руководити овим правилом: највећа предусретљивост и услужност, спојена с највећом строгошћу у одржавању правила, реда и имања Народне Библиотеке.

Чл. 28.

Жалбе против чиновника и службеника библиотечких изјављују се библиотекарју.

Чл. 29.

Тражене књиге, ако је могућно, налазиће се и давати одмах. Ако то није могућно, онда ће се књиге тражене пре подне давати по подне, или тражене књиге по подне првог радног дана за тим пре подне.

Чл. 30.

Књиге које се читају у читаоници предаваће се при поласку из читаонице службенику библиотечком, који ће читаоцу, с ознаком да су све књиге враћене, вратити реверс, да би га овај предао вратару при изласку из читаонице.

И овај који се само ручном библиотеком у читаоници послужио, мораће при изласку показати празан реверс с ознаком да је све књиге вратио.

Ови ће се реверси засебно чувати као статистички материјал библиотечке читаонице.

Књиге, докле су год на читању, држаће се у читаоници одвојено, да би се одмах могле дати читаоцу, кад их наново потражи.

Ако се књига узета на читање у читаоници не потражи за три дана, оставиће се на обично место, у полицама.

Чл. 31.

Нико не може узети на читање у читаоници у једно време више од пет књига (свезака).

Чл. 32.

Нико не сме на читање узете књиге прљати, листове превијати, писаљком или мастилом подвлачити, цртати, нити икакве забелешке на њима чинити.

Онога пак, који би то учинио, Народна ће Библиотека, по оцени случаја, казнити или одузимањем права служити се књигама њеним за неко време, или наплатом књиге по чл. 11. и 12. ових правила.

Чл. 33.

У читаоницама се не могу добити на читање или разгледање рукописи, библиографске реткости или скупоцени списи.

Они ће се моћи добити само по одобрењу библиотекареву на читање или разгледање у нарочитој соби, под надзором нарочитог чиновника.

Чл. 34.

Ко чита или разгледа рукописе, библиографске реткости или скупоцене списе, не сме мастилом чинити исписе и забелешке.

Чл. 35.

У читаоницама стоји свакоме на расположењу књига за *списе* који се траже, а нема их у *Народној Библиотеци*.

Свако се моли да забележи читко, поред свог имена и занимања, књигу коју је тражио, па му је одговорено да је нема у *Народној Библиотеци*.

Чл. 36.

Ако је потражена књига на рукама, а има је у каталозима, онда ће се поступити овако :

а) У нарочитој *књизи* за *списе* који се траже а на рукама су, записаће потражилац књигу (име и нумеру) са својим именом, занимањем и станом.

б) За тако тражену књигу не може се одобрити обнављање реверса онеме у кога је, и мора се по истеклу року дати онеме који ју је тражио док је она била на рукама.

в) Онај што тражи књигу известиће се, ако је могућно, одмах или дан за тим, кад истиче рок позајмици и кад је, према томе, може добити.

г) Ако се за три дана по истеклу року, односно примљеној *књизи* од ранијег читача, не јави онај што је тражио књигу, може се она опет дати онеме у кога је и пре тога била, т. ј. допустиће му се да обнови реверс.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

д) Ако је случај хитан, о чем има да одлучи шеф одељења, односно библиотекар, било да је књигу ко други потражио, било да је она самој Библиотеци потребна, тражиће се књига одмах од онога у кога је, ако рок позајмици и није прошао, и даће се ономе који ју је тражио.

Овакав се случај истога часа доставља шефу одељења, односно библиотекар, и он одмах или најдаље дан за тим одлучује, па ако је ко други књигу тражио, јавља молиоцу: може ли тражену књигу добити пре истека рока ранијој позајмици.

ђ) Онај, којему је позајмљена књига узета пре рока, има првенствено право да је после добије, ако је буде тражио.

Чл. 37.

Реверси од књига датих на читање ван Народне Библиотеке ређаће се по нумерама књига у нарочитој кутији и чувати на сигурну месту. Водиће се упоредо, по азбучном реду, и списак лица у којих су књиге Народне Библиотеке на читању, као и списак нумера по датумима кад су књиге узели.

Чл. 38.

Свакога дана спремаће се опомене за оне којима рок позајмици истиче дан затим, како би се могле одмах, истога дана, и послати адресатима.

Чл. 39.

Ако опомена остане без последице за пет дана, онда се одмах према члану 7. приступа извршењу чл. 12. ових правила; а кривац губи право служити се књигама Народне библиотеке за време које библиотекар одреди.

Чл. 40.

Ако се не поступи тачно по овим правилима, најдаље за петнаест дана после опомене, одговоран је за штету библиотекар, односно чиновник који је одређен да се стара о том.

Чл. 41.

Библиотекар ће се старати да се књиге обележе (жигошу), зашпишу, заведу и укориче чим дођу, да се по полицама разместе и сложе, и да спискови књига и каталози буду уредни и тачни.

Књиге се у полицама ређају по формату. Ако се збирци или новинама знатније промени формат, мења се и место деловима збирке или новина.

Формата има: велико фолио, фолио, кварт, осмина и дванаестина. У велико фолио долазе све књиге, које имају 61 и више сантиметара дужине, у фолио које имају 33 до 60, у кварт које имају 29 до 32, у осмине које имају 19 до 28, у дванаестине које имају до 18 сантиметара дужине.

Формат се књигама бележи у свим каталозима и у инвентару. Он се бележи одмах уз нумеру књиге, привремену и сталну, у облику разломка (н. пр. 15000/Е, 12000/ГЕ, 4000/4, 3000/8, 2000/12). Кад су збирке или новине промениле формат, онда ће се та промена обележити уз нумеру на сваком примерку промењеног формата, како је напред поменуто, а у каталозима и инвентару ће се напоменути да збирка има још и каквих формата, као и колико свезака (година) у ком формату.

Чл. 42.

Све набављене књиге пре него што се заведу, морају се, привремено, записати у *списак приновљених књига* по овом образцу:

СПИСАК
ПРИНОВЉЕНИХ КЊИГА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ
у години

ГОДИНА, ДАН И МЕСЕЦ ЗАКОВЕЊА	ТЕКУЋИ БРОЈ	ИМЕ ПИШЧЕВО и скраћен натпис књиге	КОЛИКО СВЕЗАКА КОЛИКО ДУЛИНАТА	НУМЕРА ИНВЕНТАРА	Како је набављена				НАПОМЕНА
					СЛУЖБЕНО	ЦОКЛОН	КУЊЕЉЕНО ОД	ПО-ШТО, ЛИНАРА ПАРА	
год. 1901.		Пренос . . .							
2. јан.	1	Hampel Jos., Der Goldfund von Nagy Szent-Miklos	1	30221			Геролда	12	1 1
5. јан.	2	Haine H., Buch der Lieder	2	30222		Н. Н.			2 2
9. јан.	3	Панчић Јос. Др., Флора у окол. београд. . . .	1	2 30223	1				3
15. јан.	4	Огњановић Илија Др., Занимљиве приче . . .	1	30226			Бр. Јов.	2	1
		За пренос . . .	5	4	—	1		14	4 6

Текући број овога списка јесте *привремена нумера* књиге, и она се записује на корицама (насловном листу) споља с леве стране у дну, а ако је укоричена, онда на наличју корица лево у дну.

Инвентарска, стална нумера уноси се у овај списак, пошто се књига заведе у *главни лисни каталог* и у *инвентар*. Овај списак приновљених књига даваће се публици у читаоници на употребу као привремени каталог.

Чл. 43.

Ниједна се књига (новине, часопис) не сме никоме давати на читање, док се не обележи (жигоме) и не запише у списак приновљених књига.

Чл. 44.

Ако је приновљена књига библиографска реткост, онда ће се то забележити у напомени, и у списку приновљених књига и у инвентару, речима *ретка књига*, а исто ће се тако то напоменути у свима каталозима.

Овако ће се поступати и с књигама које су ретке а у Библиотеци су већ, кад се буду заводиле у главни лисни каталог и даље.

Чл. 45.

Пошто је књига записана у списак приновљених књига, заводи се она у *главни лисни каталог* с потпуним натписом и свим одликама њеним *сасвим библиографски*, на листу или картону у величини четвртине табака *обичне канцеларијске хартије* по овом упутству:

На картону се забележи најпре с леве стране горе *текући број* списка приновљених књига и *година* за коју важи тај списак. Тај је број привремена нумера књиге, све док она не добије сталну, инвен-

Inventaris-protokol

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

тарску нумеру, која јој одређује место међу другим књигама. За тим се препише цео натпис књиге крупнијим словима, не мењајући при том ни правопис, ни грешке ако их има, па ни облик слова, и остављајући места за могућне допуне које се пишу у загради и мало ситнијим словима, да би се могле одмах и лако разликовати од натписа књиге. (Те су допуне оваке: ако на пр. писац није ставио име своје, или је ставио псевдоним, а библиотекару је то познато; ако није означено место и година штампања и т. д. те се и то прибележи). После натписа долази све што карактерише књигу и што је одваја од других књига или другог издања, или другог примерка исте књиге: формат, број страна, кустоси ако их има, пагинација ако је нарочита, материјал (какоћа хартије, коже и т. д.), стање примерка (нов, употребљаван, упрљан, непотпун). Најпосле се прибележи да ли има записа и забележака и какви су, бележака на окрајцима књиге (маргиналија) и чије су — ако тога свега или нешто од тога има, и како је књига набављена. И то се све бележи ситнијим словима.

Ако је спис у свескама онда ће се и то обележити и нова свеска, кад дође, увек у картону целога списа означити, т. ј. картон ће се попуњити новом свеском.

Чл. 46.

Овакав главни лисни каталог, потпуно библиографски уређен, саставиће се и за све књиге у Народној Библиотеци које она већ има. Он ће, пошто се састави, и азбучно среди, бити основа за инвентар и за све друге каталоге: мањи, азбучни лисни каталог, стручни каталог и т. д.

Чл. 47.

Пошто се књига запише у списак приновљених књига и заведе у главни лисни каталог, заводи се одмах у инвентар којег ће текући број бити стална нумера књизи.

У инвентар се заводи књига са скраћеним натписом и описом, по овом обрасцу:

ИНВЕНТАР

КЊИГА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ

ДАТУМ ЗАКРЕПЉА	НУМЕРА	ФОРМАТ	ИМЕ ПИШЧЕВО и кратак натпис књиге	КОЛИКО СВЕСАКА	КОЛИКО ДУПЛИКАТА	ПОВЕЗ		КУМ, СПИСКА ПРЕД. КИМГА	НАПОМЕНА
						БРОШ.	БЕЗ.		
1901. г.			Пренос . . .						
1. јан.	30221	8 ⁰	Hampel Jos. , Der Goldfund von Nagy Szent-Miklós „Sogeanter Schatz des Attila“. Budapest 1885. . . .	1	1	1	1	1	
5. јан.	30222	12 ⁰	Haine H. , Buch der Lieder. 5 ^o Aufl. Hamburg 1844. Band. I. II. . . .	2	1	2	2	2	
9. јан.	30223	12 ⁰	Панчић Јосиф Др. , Флора у околини београдској. Flora agri belgradensis recusa. У Београду. 1878. . .	1	2	3		3	
15. јан.	30226	8 ⁰	Огњановић Илија Др. , Занимљиве приче и белешке из живота знаменитих Срба. Загреб. 1900. . . .	1			1	4	
			За пренос . . .	5	4	6	4	—	

845, 46, 49-51, 53

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Чл. 48.

Та се стална инвентарска нумера записе на картону главног лисног каталога горе, десно, а за тим на књизи (кад се коричи) и у свим осталим каталозима.

Пошто књига добије тако сталну, инвентарску нумеру, загради јој се (привремена) нумера, дата по списку приновљених књига.

Чл. 49.

Ако је више приновљених књига укоричено уједно, а Народна Библиотека нема ни једне од њих, онда ће све оне добити једну сталну нумеру.

У главном лисном каталогу описаше се свако дело библиографски оним редом како су укоричена. Картон ће добити једну нумеру уз напомену да су сва ова дела заједно укоричена.

У инвентару ће се заводити све под једном номером, а у напомени ће се казати да су све заједно укоричене.

За азбучни и стручни каталог имаће свако дело посебице свој картон, с описом, и на сваком ће се картону напоменути да је то дело укоричено с другим и којим.

*Adli.
gaba*

Чл. 50.

Ако је више приновљених књига укоричено уједно, а Народна Библиотека има свако од њих и посебно, онда се така укоричена свеска ипак сматра као нова, те добије једну сталну нумеру. Посебне нумере тих уједно укоричених књига вежу се с овом заједничком номером међусобно у инвентару и у свима каталозима.

Чл. 51.

Ако је више књига укоричено уједно, а Народна Библиотека има само неке од њих, онда ће се и така укоричена свеска сматрати као приновљена, те ће добити једну сталну нумеру.

У главном лисном каталогу ће се описати сва дела такве свеске, почињући с оним које је ново.

И ту, као и у инвентару и у оба друга каталога, везаше се ова заједничка нумера с посебним нумерама књиге, које Народна Библиотека већ има, међусобно, а у азбучном и стручном каталогу добиће само ново дело засебан картон с описом.

Чл. 52.

Књигама које су већ заведене у инвентар те добиле сталну своју нумеру, важиће та нумера као привремена све дотле, док се не види по главном лисном каталогу, азбучно сређеном, да ли ће им та нумера моћи остати као стална, или ће добити другу.

Ова привремена нумера означаваће се на картону онако као и нумера по списку приновљених књига.

Чл. 53.

Кад се по главном лисном каталогу утврди да једна књига има две нумере, или две књиге имају једну нумеру, онда ће се поступити овако:

а) Ако једна књига има две нумере, т. ј. један је примерак двапут заведен, онда се картон главног лисног каталога с доцнијом номером избацује, а у инвентару се на место те књиге под тим бројем заведе друга нека приновљена књига, на јој се и у главном лисном каталогу

да картон с нумером онога избаченог. У инвентару ће се забележити у напомени зашто је књига избрисана.

б) Ако је књига имала више примерака, па је сваки за се добио другу нумеру, онда ће се задржати најранија нумера за све. Посебни картони осталих нумера тих примерака избациће се из главног лисног каталога, а на задржаном картопу забележиће се колико има примерака.

У инвентару ће се код незадржаних нумера завести у напомени друге које приновљене књиге, пошто им се даду и картони у главном лисном каталогу на место избачених. Код незадржаних нумера забележиће се у инвентару којој је нумерипридружен избрисани примерак.

в) Ако две књиге имају једну нумеру, онда се једној да нова нумера, т. ј. поступа се с њом потпуно као с приновљеном књигом; чега ради се она уводи и у списак приновљених књига с напоменом од куда је.

г) Ако једна књига има више издања, онда ће се, ако се издања ни у чем не разликују, доцније издање придружити ранијем које Народна Библиотека има, и где год је оно забележено, забележиће се у напомени да има још то и то издање. Ако је доцније издање промењено и разликује се у чем год : било у садржини или броју страна, било у формату, хартији, или месту штампања, издавачу, поговору, предговору и т. д., од ранијег, онда се оно сматра као приновљена књига, која ће се опет у каталозима и у инвентару везати са старим издањем.

Овако се исто поступа и кад међу приновљеним књигама буде ново издање каквог дела које Народна Библиотека има у ранијем издању.

Чл. 54.

Пошто се заведе у инвентар, шаће се књига коричару на корицење, а по инвентару се заводи у *азбучни лисни каталог и у стручни лисни каталог*.

На случај потребе може се, изузетно, само у читаоници дати књига на читање и пре него што се пошаље коричару.

Чл. 55.

Часописи, књижевни листови, могу се под нарочитим надзором такође читати и разгледати у читаоницама и неукоричени, пошто се обележе, запишу у списак приновљених књига и метну у слободне, привремене, корице.

Чл. 56.

Књиге не смеју остати у коричара дуже од десет дана.

Коричар је дужан пазити при корицењу да испреметане листове среди, а непотпуне примерке (свеске) врати неукоричене, јер му се иначе неће признати корицење.

Чл. 57.

Књиге се коричару дају на корицење по нарочитој књизи за то. По тој се књизи и примају укоричене књиге од коричара.

Све се мора предавати тачно, сређено и увезано, а тако и примати од коричара : потпуно, уредно и тачно.

При давању књига коричару мора му се, где треба, дати упутство да при корицењу очува све одлике примерка (на пр.: спољашњи насловни лист, ако се у чему разликује од унутрашњег, ако на њему или на последњем листу — другом крилу корица — има забележака које треба сачувати).

Чл. 58.

За корицење књига и часописа вреди ово правило: корице морају одговарати вредности и важности саме књиге, што се тиче квалитета; а величини и дебљини књиге што се тиче јачине корица.

Чл. 59.

Полице за књиге морају бити од тврда дрвета и обојене светлом бојом, за коју лако не припања прашина.

Чл. 60.

Сви стари рукописи морају бити у касама, а инкунабуле, библиографске реткости и скупочена дела у нарочитим затвореним орманима.

Чл. 61.

Рукописи имају своје засебне каталоге, а тако исто и старе штампане књиге инкунабуле.

Могу имати засебне каталоге и: новине, штампане слике, библиографске реткости и т. д.

Чл. 62.

Каталога за старе рукописе има од две врсте: један површан краћи, и други, стручно (научно) израђен, опширнији.

Овај други каталог за старе рукописе мора бити штампан.

Чл. 63.

Краћи, површан каталог за старе рукописе, треба да буде овако израђен:

Пошто се рукопис фолира, испише се укратко садржина рукописа, на ком је језику (које редакције) као и почетне речи текста и завршетак, за тим се забележи има ли сколија, маргиналија, ко је рукопис писао и да ли га је више њих писало, да ли је у испрекиданом врстама писан или у пуним и једна за другом, има ли минијатура и каквих, је ли уникум или копија. Ако се без дугог истраживања и упоређивања може сазнати, забележи се и датум и година или век кад је рукопис писан или довршен, као и то: да ли је на кожи или на хартији, колико има листова или страна, да ли је био и раније и како обележен по листовима или по странама, којег је формата (ако се не може онако поуздано одредити, онда се измери висина и ширина и означи у милиметрима), какве су корице и имају ли какве одлике, да ли је рукопис и пре тога био у чијим рукама, да ли је тада и како био сигниран, пошто је купљен, да ли је и како, кад и где већ употребљаван, да ли је био и где опширније описан.

Чл. 64.

Кад се рукописи овако укратко, на листовима, опишу, онда им се листови с описом среде по азбуци (колико је могућно).

Чл. 65.

Кад је лист (картон) добио своје место у азбучном реду листовног каталога, онда се рукопис заведе у инвентар, којег је редни број нумера рукопису, и она се запише одмах и на картону с десна горе.

Чл. 66.

Пошто се рукописи каталогују, поделе се, по старини, у две класе: у старије и млађе.

Старији су рукописи сви они, који су писани до краја 18. века.
Млађи су рукописи сви они, што су писани од краја 18. века.

Чл. 67.

Народна ће Библиотека средити досадашњу библиографију једне и друге азбуке у што краћем року, а нову библиографију објављиваће сваке године (чл. 8. закона).

Што је за овај посао потребно одобрава Министар просвете и црквених послова у границама буџетске могућности, на предлог библиотекарев.

Чл. 68.

Да би Народна Библиотека могла успешно вршити посао, који јој у дужност ставља предњи члан, мора она имати сваку српску и хрватску књигу, које се (првенствено набављају из партије за набавку и корицење књига, у колико за то не могу бити довољни поклони, и службени примерци које Народна Библиотека добива по закону о штампима.

Чл. 69.

Све ће полициске, просветне и административне власти у земљи, свагда бити на услузи Народној Библиотеци, кад год им се она буде обратила за какву помоћ или услугу.

Чл. 70.

Сваки полициски службеник дужан је одузети књигу с обележјем Народне Библиотеке и предати је Народној Библиотеци, ако није на њој забележено да је отуђена.

Отуђење бележи се овако:

отуђена 3. VII—99.

*Библиотекар Народ. Библиотеке
Н. Н.*

Чл. 71.

Управа Београда, односно месне полициске власти, строго ће пазити да се тачно врши чл. 25. закона о Народној Библиотеци. Управа је Београда дужна брижљиво и неповређене чувати примљене примерке за Народну Библиотеку, па их предавати на реверс њену чиновнику чим се овај јави. Исто су тако дужне месне полициске власти по унутрашњости сваке недеље слати штампане примерке Народној Библиотеци, с чему ће нарочито старање водити и надзорници основних школа (чл. 26. закона).

Управа ће Београда још нарочито пазити, да одредбе члана 25. закона о Народној Библиотеци врше и све државне штампарије, као год и приватне, и за сва издања, било државна било приватна.

Новац добивен од казне штампара предаваће Управа Београда, односно месна полициска власт, Народној Библиотеци сваких шест месеца.

Чл. 72.

Правила ова важе од 1. марта 1901. године.

30. јануара 1901. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Павле Маринковић с. р.

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовог Величанства Краља од 22. децембра пр. год. на предлог Министра просвете и црквених послова постављен је:

за помоћника Библиотекара у Народној Библиотеци: *Милован Ђ. Глишић*, драматург у пензији с годишњом платом од четири хиљаде (4000) динара, колико је и пређе имао.

ПЕНСИОНОВАЊЕ

Указом Његовог Величанства Краља од 22. децембра пр. год. на предлог Министра просвете и црквених послова, а по саслушању Министарског Савета решено је:

да се *Ђорђе Поповић*, помоћник Библиотекара у Народној Библиотеци на основу § 70. закона о чиновницима грађанскога реда стави у стање покоја, с тим, да му се, с обзиром на његов педесетогодишњи рад на пољу српске књижевности и уметности и особите заслуге отачаству учињене, издаје на основу § 77. закона о чиновницима грађанскога реда цуна пензија.

ВЕЛИКА ШКОЛА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовог Величанства Краља од 28. јануара ове године, на предлог Министра просвете и црквених послова постављен је:

у **Великој Школи**: за редовног професора Међународног Права *Др. Миленко Р. Веснић*, пређашњи професор.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовог Величанства Краља од 23. јануара ове године, на предлог Министра просвете и црквених послова постављен је:

у **Гимназији Вука Стеф. Караџића**: за сунлента *Јован Ердељановић*, испитани професорски приправник.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

УНАПРЕЂЕЊА И ПОСТАВЉЕЊА

Претписом Министра просвете и црквених послова унапређени су:

у **Београду**: За учитељицу II разреда основне мушке школе у Београду на Западном Врачару *Милева Арсенијевићева*, учитељска заступница у истом месту:

у округу београдском: За учитељицу I разреда основне школе у Борку *Христина Спасојевићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитељицу II₂, III и IV разреда основне школе у Губеревцу *Катарина Петровићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитеља сва 4 разреда основне школе у Белом Потоку *Петар Срејић*, учитељски заступник у истом месту; за учитеља I и II разр. основне школе у Стојнику *Василија Петровићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитеља сва 4 разреда основне школе у Крушевици *Властимир Гавриловић*, учитељски заступник у истом месту;

у округу крагујевачком: За учитељицу I и II разреда основне школе у Јунковцу *Драгина Нешићева*, учитељска заступница у истом месту;

у округу крајинском: За учитеља сва 4 разреда основне школе у Чубри *Кирило Јанковић*, учитељски заступник у истом месту; за учитељицу сва 4 разреда основне женске школе у Душанима *Јулијана Милосављевићка*, учитељска заступница у истом месту; за учитељицу I, III и IV разреда осн. женске школе у Сиколу *Даница Ђурићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитеља сва 4 разреда основне школе у Самариновцу *Гаврило Поповић*, учитељски заступник у истом месту; за учитељицу сва 4 разреда основне женске школе у Подвршкој *Ангелина Михаиловићка*, учитељска заступница у истом месту; за учитељицу сва 4 разреда основне женске школе у Чубри *Драга Тодоровићева*, учитељска заступница у истом месту;

у округу моравском: За учитеља II, III и IV разреда основне школе у Жупањевцу *Новица Брашић*, учитељски заступник;

у округу нишком: За учитеља сва 4 разреда основне школе у Кнез-Селу *Стојан Петковић*, учитељски заступник у истом месту;

у округу пиротском: За учитељицу сва 4 разреда основне школе у Смрдану *Милка Зарићева*, учитељска заступница у истом месту;

у округу подринском: За учитеља III разреда основне школе у Царини *Душан Недић*, учитељски заступник у истом месту; за учитељицу I и II разреда основне школе у Змијбаку *Илинка Савићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитељицу I и II разреда основне школе у Коцџеви *Персида Ковачевићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитеља сва 4 разреда основне школе у Салашу Ноћајском *Тимотије Јовановић*, учитељ у пензији.

у округу пожаревачком: За учитеља сва 4 разреда осн. школе у Осаници *Василије Мигић*, учитељски заступник у истом месту; за заступника учитеља I и II₂ разреда основне мушке школе у Крепољину *Ђорђе П. Благојевић*, свештеник крепољински; за учитељицу I и приправног разреда основне мушке школе у Мелници *Милева Тодоровићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитељицу сва 4 разреда осн. женске школе у Ореовици *Злата Живковићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитељицу I и II разреда основне мушке школе у Топоници *Наталија Мигровићева*, учитељска заступница у истом месту; за учитеља сва 4 разреда основне школе у Бискупуљу *Павле Димитријевић*, учитељ у пензији;

у округу рудничком: За учитеља сва 4 разреда основне школе у Бањи *Михаило Ј. Ђоркић*, учитељски заступник у истом месту;

у округу смедеревском: За учитељицу I и II разреда основне школе у Придворици *Марија Богдановићева*, учитељ. заступница у истом месту; за учитељицу I₃ и II₂ разреда основне школе у Лозовику *Милица И. Томанићева*, учитељска приправница; за учитељицу I и II разреда основне школе у Баничини *Драга В. Глишићева*, учитељска заступница у истом месту;

у округу тимочком: За учитељицу I и II разреда основне мушке школе у Лубници *Јелена С. Маринковићка*, учитељска заступница у истом месту; за учитељицу I разреда основне школе у Белом Потоку *Даница Левићкова*, учитељска заступница у истом месту; за учитеља сва 4 разреда у Горњој Белој Реци *Петар Ристић*, учитељски заступник у истом месту; за учитељицу I₁ разреда основне мушке школе у Зајечару *Марија Пашићева*, учитељска заступница у истом месту;

у округу топличком: За привременог заступника учитеља сва 4 разреда основне школе у Великој Плани *Станоје Секулић*, свршени ђак Богословско-Учитељске Школе; за учитеља II, III и IV разреда основне школе у Бакусу *Никола К. Ристић*, учитељски заступник у истом месту; за учитеља сва 4 разреда основне школе у Житорађи *Радомир Борђевић*, учитељски заступник у истом месту.

ПРЕМЕСТАЈИ ПО МОЛБИ

Претписом Министра просвете и црквених послова премештени су:

у округ врањски: За учитеља сва 4 разреда основне школе у Монганици *Зарија Милосављевић*, учитељ сва 4 разреда основне школе у Доњој Сабани окр. крагујевачког, због затварања школе.

у округ крагујевачки: За учитеља III и IV разреда осн. школе у Јанковцу *Марко Ранковић*, учитељ II, III и IV разреда осн. школе у Белом Потоку, округа тимочког, по молби;

у округ руднички: За учитељицу сва 4 разреда основне школе у Мајдану, привремено, *Милева Поповићка*, учитељица I₃ и II₂ разреда основне школе у Лозовику, округа смедеревског.

РАЗРЕШЕЊА

Претписом Министра просвете и црквених послова разрешени су:

у округу подринском: *Љубомир Кирић*, учитељски заступник у Ноћајском Салашу.

ПЕНСИОНОВАЊА

Претписом Министра просвете и црквених послова пензионовани су:

у округу ужичком: *Вуле Костић*, учитељ основне школе у Радановцу.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Директорима свију Гимназија и Стручних Школа

Решењем својим од 24. новембра ове год. ПБр. 14166. г. Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „*Одношаји између Србије и Бугарске од XII—XV века*“ од *Радослава Агатоновића* може препоручити за књижнице средњих школа.

Извештавате се овоме ради знања и управљања.

ПБр. 15626.

8. децембра 1900 год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић.

Свима Школским Надзорницима

Решењем својим од 8. овога месеца ПБр. 14167. г. Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „*Управа Добара, за ниже пољопривредне, сеоске Продужне и Грађанске Школе*“ од *А. Миоковића*, управника Ратарске Школе може препоручити за књижнице Народних школа по селима.

Извештавате се о овоме ради знања и потребног саопштења свима управитељима народних школа, по селима, у Вашем подручју.

ПБр. 16030.

18. децембра 1900. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић.

Свима Школским Надзорницима

Решењем својим од 1. фебр. ПБр. 16296/1900 г. г. Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књиге: „*Наука Хришћанска*“ за III и „*Наука Хришћанска*“ за IV разред основне школе од *Ђоке Ђковића*, учитеља, могу употребити као *привремени* уџбеници у основним школама.

Извештавате се о овоме ради знања и потребног саопштења школским одборима и учитељима у Вашем подручју.

Бр. 16296.

7. фебруара 1901 год.
у Београду.

За начелника
Министарства просвете и црк. послова
рефернат

Л. Лазаревић.

ШКОЛСКИ ЛЕТОПИС

ИЗВЕШТАЈИ НАДЗОРНИКА НАРОДНИХ ШКОЛА

Извештај о Народним Школама за град Београд

Господину Министру Просвете и Црквених Послова

По дужности, коју ми прописује чл. 86. тач. н. зак. о народним школама, част ми је овим поднети господину Министру просвете и црквених послова извештај о Народним Школама града Београда за прво тромесечје школске 1900—1901 године.

I

Бројни преглед учитеља и одељења

Школски округ потписаног чини само град Београд (с Топчидером). У томе округу сам имао 9 мушких и 8 женских основних и 1 грађанску школу. Мушке основне школе су имале 37 одељења; а женске основне школе пак 34. Свега 71. У грађанској школи је радило свега 11 наставника у 6 одељења. Сем тога постављена су и два хонорарна наставника за ручни рад у грађанској школи, ну који до сад нису отпочињали рад е тога, што је оскудица у локалима, а ту оскудицу београдска општина није ни до данас одстранила.

Учитеља је пак било

а) у основним школама	22
б) у грађанској школи	11

Свега 33

Учитељица је било само у основним школама 49

Свега 82

Када се к томе додаду два хонорарна наставника 2

то укупни број наставних снага у мом округу чини 84.

У мушким школама поред свих учитеља ради и 15 учитељица, а остатак учитељица ради у женским основним школама.

По разредима радило је:

1.) у приправном разреду	2	наставника
2.) у I разреду	16	"
3.) у II разреду	14	"
4.) у III разреду	16	"
5.) у IV разреду	16	"
6.) у I и II разреду (спојено)	4	"
7.) у III и IV разреду (спојено)	3	"
8.) у грађанским школама (по предметима)	11	"

Свега . . . 82 наставника

II

Бројни преглед ученика-ца

Бројно стање ученика и ученица београдских Народних Школа било је у првој половини месеца септембра, ове школске године, овако, као што се овде излаже. Разуме се, да то стање није стално, јер у Београду влада у том погледу непрестано досељавање и одсељавање; ну ипак изложени бројеви могу да послуже као приближна слика бројнога стања ученика и ученица Нар. Школа у Београду.

У ШКОЛИ	МУШКЕ ШКОЛЕ					ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ					ЗАЈЕДНО		
	ПРИПР. РАЗ.	I	II	III	IV	СВЕГА	ПРИПР. РАЗ.	I	II	III		IV	СВЕГА
У Палилули	—	48	46	61	41	196	—	48	43	42	34	167	363
\ На Сави	—	26	25	30	32	113	—	22	16	20	14	72	185
/ У Вежбаоници	—	7	7	12	3	29	—	21	22	21	36	100	129
Код Саб. Цркве	—	58	47	43	51	199	—	51	41	53	42	187	386
На Дунав. Крају	15	77	63	79	73	307	21	56	59	51	53	240	547
На Савинцу	—	46	48	48	47	189	—	46	34	44	26	150	339
На Теразијама	—	35	31	37	48	151	—	25	27	30	25	107	258
На Ист. Врачару	—	35	38	38	30	141	—	40	30	39	45	154	295
На Зап. Врачару	—	51	47	41	44	183	—	39	42	46	28	155	338
У Тошчидеру	—	14	11	10	6	41	—	5	6	6	2	19	60
Свега у основ. школи	15	397	363	399	375	1549	21	353	320	352	305	1351	2900
У грађан. школи	—	129	77	43	—	249	—	—	—	—	—	—	249
Укупно ученика						1798							1351
И ученика и ученица скупа													3149

III

Школске зграде

Београдска општина нема довољно зграда за своје школе. Сва побројана одељења смештена су у 18 зграда, а те се пак зграде налазе на 14 места, те је због тога непосредни надзор (преко управитеља) јако отежан.

Од ових 18 зграда 4 су приватна имаовина; 1 је својина црквеношколске општине овд. Мојсијеваца (у којој су приправни разреди), а остале су општинске. Од свих ових зграда су потпуно употребљиве свега 4 зграде: могу се трпети 6—8, а остале нити су за школу зидане, нити су употребљиве, те с тога треба настати да се замене новим. Нарочито је пак потребно, да се сазидају школске зграде за савски крај, Савинац, грађанске (и девојачке) школе и забавишта. Општина ће то моћи да учини само тако, ако сваке године буде по штогод у томе правцу радила и потписани је као члан школског одбора настао, те је у пројекту општинског буџета предвиђена повећа сума за грађење једне школске зграде у овој школској години.

За сада београдске Народне Школе трпе оскудицу у овоме:

1.) Што је грађанска школа смештена у зградама основних школа на Дунавском Крају и у Палилули, те су тако притешњене осн. школе у тим крајевима. На мој захтев београдска општина није нашла зграду за грађанску школу у Палилули и ако је то решио школски одбор и ако је чак и министарство просвете и црквених послова то наредило.

За сада су сви разреди грађанске школе смештени у пом. зградама, али је тога ради употребљена и дворана у палилулској основној школи и оба приправна разреда у Дунавској Школи, па ипак за грађ. школу су потребне још две учионице за предавање ручнога рада. Услед те оскудице до данас се није отпочело предавање ручнога рада у тим школама.

2.) У основној школи на Савинцу оскудица је у томе, што је општина узела од приватног власника једну зграду за школу, која је ове године зидана, те с тога још влажна. Због тога II разред мушке школе на Савинцу још од 20. октобра, ове год. нема учионице, већ ради наизменично у учионицама осталих разреда, док се учионица, намењена за тај разред, не исуши и не постане употребљива.

IV

Снабдевеност школа

И ако школе у Београду нису снабдевене са свима потребама, које треба да имају, и ако то снабдевање није никада вршено по плану, ипак се може рећи, да су ипак снабдевеније по ма које друге школе у Србији. У колико учитељи немају у својим школама средстава за наставу, могу их за сада позајмљивати из „Школ. Музеја“, што га је основало „Учитељско Удружење“, а који се налази у згради основ. школе на Дунав. Крају. Колико је потписани дознао, учила из тог музеја су се употребљавала у оvd. грађ. школи, но потписани ће настати где треба, те да се та употреба прошири.

Да би Народне Школе у Београду могле имати модерних наставних средстава, а да општина ипак на то не издаје веће суме новаца, потписани је намеран, да заснује кабинет за наставна средства за све Народне Школе у Београду. О томе ћу у споразуму са школским одбором саставити правила и поднети Господину Министру на одобрење.

Тако исто држим, да се књижице, које постоје уз поједине школе, не могу никако развити, ако се не уједине у једну већу књижицу за све школе у Београду. Настаћу, да се и о томе саставе правила и поднесу господину Министру на одобрење.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

Што се тиче ствари за одржавање чистоће, школе су снабдевене за време до 1. јануара, 1901. год., када ће се набавити нове ствари из буџета за 1901. годину. Тако исто послужено је у свему по наређењу господина Министра просвете и црквених послова од 28. новембра ШБр. 15.225 у погледу одржавања чистоће.

У многим су школама клупе неупотребљиве било с тога, што су савим искварене, било пак с тога, што су сувише велике за узраст оних ученика, који у њима седе. Општина није у стању, да одмах измени све те клупе, али је потписани настао у школском одбору, те је он поручио са стране модерне клупе и то за један најстарији и један најмлађи разред. Те ће клупе, кад стигну, да послуже као углед за наше занатлије, код којих ће се поштују сваке године поручивати нове клупе за по неколико разреда. На тај начин за извесно време ће се моћи да избаце досадашње неупотребљиве клупе и да замене новим.

Све су школе на време добиле огрев у довољној количини и доброг квалитета.

V

Снабдевеност ученика

Ученици и ученице београдских основних школа снабдевени су у почетку школске године свима потребама за целу годину. Имућни ученици су платили за то, колико је потребно, а за сиромашне је добила општина. Од 2900 ученика-ца основ. школа платило је 1899, а за 1001 добила је општина. Од процента, што су га књижари уступили, добиено је преко хиљаду динара. Тај је новац депонован и употребити се за књижицу београдских школа чим се она заснује, а на заснивање се очекује, док се не одобри буџет за 1901. годину.

Које ће се књиге за ученике као и какве ће се потребе добавити, решило је било управитељско веће београдских народних школа. Ствари, добављене за ученике, јесу првог квалитета, те је с тога оправдана нада, да ће у овој години бити мање тешкоћа за школски рад у томе погледу.

VI

Рад учитеља-ица

Учитељи-ице Народних Школа у Београду, сем малих изузетака, уредно су вршили своју дужност. У овом тромесечју сам казнио свега 5 учитељица и то 4 за кривице из чл. 65. тач. 7., а једну за кривицу из истог члана тач. 1. зак. о Народним Школама. Од тих казни било је 3 укора и 2 опомене. О овим казнама сам известио Господина Министра одмах после изречених казна, као што прописује чл. 70. закона о Нар. Школама.

Рад у школама није прекидан ни због одсуствовања појединих наставника, као ни због тога, што поједина одељења нису имала наставнике у почетку школске године. У Београду је било доста приправница, које су радиле у одељењима, која за извесно време нису имала наставнике или чији су наставници одсуствовали.

Одсуствовало је, по допуштењу потписанога, свега 6 наставника, и то са 4, 5, 5, 7, 10 и 15 дана. Сем тога једној учитељици је господин Министар просвете и црквених послова одобрио једногодишње одсуство

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

и одредио јој заступницу за рад у школи. Потписати је одобравао одсуства само ради неодложних и доказаних потреба и то увек што је могућно мање.

О саме раду учитеља-ица потписани за сада може само констатовати, да наставници у опште показују довољно марљивости у раду, и ако не сви подједнако, и да, према томе, и треба очекивати повољан успех на крају школске године. За сада пак бићу слободан да се уздржим од сваке оцене наставничкога рада. У накнаду за то пак изложићу у засебном одељку опширније своје погледе на школски надзор као и начин, како га ја вршим.

VII

Здравље

Здравље ученика је, у сравњењу с ранијим годинама, било у главном повољно. Само је једна школа (код Саб. Цркве) одсуствовала због побољевања ученика од дечјих заразних болести и то само 10 дана. Од осталих школа је само неколико било распуштано на по 2—3 дана ради дезинфекције. Како у Београду готово сваке године у ово доба године владају заразне дечје болести, то се може рећи, да нас ова година изненађује повољним здрављем деце. Ну то здравље није никако очувано нарочитим санитетским надзором, већ је, у колико се и потписани сме у такве ствари упуштати, појава, која је дошла услед нарочитих по здравље повољних околности у почетку ове школ. год. Шта више може сечећи, да београдске школе у погледу нарочитог санитет. надзора стоје врло рђаво. За све Народне Школе у Београду постоји само један школски лекар, који, баш и кад би хтео, не може вршити сталан санитетски надзор над школском омладином. Тако н. пр. школски лекар није у почетку школске године прегледао све ученике (по чл. 18. зак. о нар. школама), док се потписани за то није нарочито обраћао. Да би се то отклонило потписати је нарочитим актом умолио господина Министра за наређење, да општина постави још једног лекара за Народне Школе у Београду.

VIII

О надзору

Када би се из значења саме ове речи изводио и задатак надзора у Народној Школи, то би се дошло до погрешног схватања тога задатка. Изгледало би као да су наставници наших Народних Школа потпуно образовани за вршење свога посла и да им је потребан надзорник само да би учитељ радио, а већ *шта ће* и *како ће* радити — то је његова ствар. Нема сумње, да има и таквих наставника и да је, према томе, и такав надзор потребан, али такав би надзор могао вршити и човек, који у школи није никада радио. Исто тако тежиште школског надзора није ни у административном раду, као што је рад у школском одбору, веза између школа и министарства, давање осустава и т. д. Најпосле, ја ћу поћи и даље и рећи: да ни давање оцена наставницима није *главни посао* надзорников, јер је успех ученика резултат дугог рада преко целе године, а тај резултат може констатовати сваки образованији човек, макар и не знао, *како* се до тога резултата долази. Надзорник није само

судија учитеља и њиховога успеха, већ је пре свега *помаган* у њиховом раду, како би се што брже и што лакше дошло до што већег успеха. — Најпосле, потребно је, да надзор побуђује на духовну живост, да даје побуде наставницима за сваковрсне послове на корист школе, да их диже из апатије према животу, што је код ових радника врло честа појава, па да их уводи у весео живот и рад како у школи тако и ван школе (у просветном духу).

Према томе надзор треба да је:

- 1.) *дисциплински* (ради реда);
- 2.) *административни* (ради управе);
- 3.) *инструктивни* (ради поуке и помоћи); и
- 4.) *подстрекачки, иницијаторски* (ради подизања и одушевљавања на сваковрсне радове у школи и ван ње).

По моме нахођењу, као што сам напоменуо, од највеће је важности инструктивни надзор. Радом у том духу духовно се богати учитељски кадар, а када имамо добре учитеље, онда ћемо имати и наставу добру. Потписани је покушао да ради у свима правцима. Разуме се, да су све то почетци, који се могу можда и изјаловити, али ипак почетци једног низа замишљених радова, који могу донети само користи народној школи у престоници. Нека ми је допуштено, да тај свој посао изложим у нај-скућенијим потезима.

1. *Дисциплински надзор*

Као што је напоменуто — дисциплински је надзор ради реда. Док није било надзора, често се задоцњавало у школу, на часове се улазило после одређеног времена, ученици су остајали без надзора у учионицама ходницима, дворишту и т. д. Истина управитељ је позван да врши тај непосредни надзор, али је управитељ колега, који не жели да се замери својом строгошћу, или је заузет другим пословима, или је у другој згради. Управитељ није у стању ни да води рачуна о извесним нередовностима, које се дешавају у учионици за време рада, јер и сам управитељ има свој разред и мора да ради онда, када и други раде. Међутим у учионици могу деца сама радити, или се „преслишавати“, а учитељ или учитељица да чита роман или што друго да ради; може, даље, предавати рачун или граматику у време, кад се по распореду ти предмети не могу предавати и т. д. Потребно је, да учитељ зна, како неко може доћи изненадно и то затећи. Сама та помисао отклања многе нередовности.

Сем тога, по неки учитељи-це наших народних школа се управљају по своме моментаном расположењу, па раде, ако им се ради, и не раде, ако им се не ради. Ако такво нерасположење потраје дуже — постаје навика и тада завлада и код ученика нека духовна леност. А када се зна да ће неко доћи и видети, како је текао ток рада, то се ради и онда, када се за то нема расположења, јер ако учитељ нема расположења — имају ученици, који не долазе у школу да беспослично, него да штогод паметно за живот науче.

Најпосле има учитеља-ица, који раде у такозваним „месецима рада“ т. ј. при крају школске године, како би што бољи успех изабацили пред публику на крају школске године. То је рђава навика, која се укоренила из времена старог надзора, када се надзором само констатовао успех на крају школске године и ништа више. Надзорник треба да одржава равномеран ток рада, који оставља трајне плодове у духовности учениковој.

Сем свега овога, наши учитељи — а нарочито учитељи у Београду — подељени су по својим „политичким“ погледима и по својим личним рачунима и по својим претензијама и амбицијама на толико партија, да се без мало може рећи, да сваки учитељ чини за себе партију. „Учитељско Удружење“ и часништво у одборима јесте, како се мени чини, такође једно попрштите тих њихових бораба, које често избијају на јавност и преко граница учитељског сталежа. Све те околности не би се потписанога као надзорника ништа тицале, да оне немају утицаја и на наставу. То ће се одмах увидети, ако се замисле такви противници у једној школи и на заједничком послу! Кад год бих хтео да побудим два престоничка учитеља на заједнички рад, који се тиче школе, морао бих водити тачна рачуна о тим њиховим околностима, ако бих желео да постигнем какав било успех!

Најпосле, учитељски staleж је — или бар овај у Београду — већином непослушан. Кад год сам одређивао дужу замену, долазили су ми на протест они, који су одређени да замену врше. И увек се долазило с речима: „зашто баш ја да будем одређен или одређена?“ Међутим, један је морао бити одређен, а ово питање је могао свако поставити. Разуме се, да су ти протести остајали већином без успеха. Ну, када се овако могло поступати према надзорнику, онда се може замислити, шта бива према управитељима. Нека управитељ које школе штогод нареди, опомене или чак и посаветује, одмах се то узме као нарочито гоњење, као „малтретирање“ и тада нема ни краја ни конца оговарањима и ту-жакању.

Ја сам гледао, да измирим противности. Тога ради сам се спустио у њихову средину, гледао сам, да их прикупим у једну целину и да их одушевим на заједничке послове, који ће у исто време служити, са промене у раду, као духовни одмор од школскога рада. Гледао сам, да сав тај посао вршим без принудних средстава где год се могло, али, на жалост, ипак сам у најистакнутијим случајевима морао употребити и казну. Успех, који сам у томе постигнуо, још је недовољан и лабав, али овако радећи држим да ћу успети, да се престонички учитељи осећају као целина и да својим радом дају импулса и својим друговима у унутрашњости, а у исто време и својим удружењем учине што више трајних творевина.

2. Административни надзор

Што се тиче административнога надзора, највише ми је задавао посла школски одбор за град Београд. Жао ми је, што овде морам изрећи, да ми општина није излазила на сусрет у довољној мери, колико то просветне прилике у Београду изискују. Тако и пр. општина није унела у буџет потребне суме за забавишта, која су од преке потребе у Београду; она није извршила решење школског одбора о узимању једне куће под кирију за Грађанску Школу у врачарско-палилудском крају; није извршила све накнадне оправке на школским зградама и т. д. Ну и поред тих неуспеха, потписани је ипак успео, да сви ученици-ице добију за целу годину књиге и друге потребе одједаред, да се за две учионице поруче нове клупе, да се на време добављају све потребе за одржавање чистоће, да се у буџету за 1901. год. предвиде нови издатци: за издање школа, за помоћ фондова, за награде учитеља, за књижницу и кабинет учила за све школе у Београду и т. д.

Општина је вршила своје обавезе у погледу издавања плата и старине учитељима на потпуно задовољство, те према томе није било потребе за какав рад у томе погледу.

Тако исто управитељи су водили уредно администрацију својих школа.

За хитне наредбе сам имао много тешкоћа с тога, што нисам увек имао при руци довољно послуге, пошто се и ја служим служитељима самога министарства, па кад су они заузети хитним пословима самога министарства, ја их нисам могао употребљавати за своје послове. Али у току нове рачунске године ће се и та тешкоћа отклонити, јер је у буџету предвиђена сума за телефонску везу школских зграда са централом, па, према томе, и са зградом министарства.

3. Инструктивни надзор

Прве походе, које сам готово у свима школама учинио по једаред па и више пута до 6. новембра, ове год., биле су ради дисциплинског надзора. На дан 6. новембра, ове год., држао сам учитељско веће и том приликом казао, да сам прве погледе чинио једино у циљу тог дисциплинског надзора, али да ћу од тада почети да прегледам школе свестрано и да дајем поуке, у колико је потребно. Том сам приликом изнео и најопштије захтеве, који треба да се испуне, те да се може рећи, да је настава имала успеха.

Одмах после тога отпочео сам прегледе. Ти су прегледи текли овим током: кад дођем у школу — остављам учитеља да продужи предавање до краја часа. Том га приликом ценим као предавача. За тим, по дневнику рада, пропитам ученике из свих предмета или пустим наставника, да сам пропитује. Уз то прегледам писанке и цртанке. Кад се све то сврши, онда се разред пусти на одмор, а ја изнесем своје примедбе и саслушам против-разлоге, ако би их било, и изложим упуство, како би се требало да ради, па да се постигне жељени успех. Најпосле у уписници забележим све важније напомене, како би наставник имао пред очима, у ком правцу треба даље да ради. Тамо, где сам налазио самосталније раднике, ја сам се разговарао о оправданости њихових погледа, али сам увек допуштао, да раде по својим погледима, у колико ти „погледи“ нису били са свим неоправдани. Да би се могао увидети начин ових прегледа, слободан сам овде приложити по један записник из сваког разреда ош. школе.

I разред

Данас 22. Новембра 1900. године, од 8—10 часова пре подне, извршио сам преглед овога разреда. Гласовна анализа је завршена успешно и прешло се са гласовне анализе на читање, али је читање још лоше због неправилног прелаза са гласовне анализе на читање. О томе су дати упути учитељци. Рачун и писање је боље. Дисциплина је добра. Администрација у толико непотпуна, што дневник рада није вођен од почетка рада. Ситније напомене у раду саопштене су учитељци усмено у присуству управитеља.

II разред

Данас 25. новембра 1900. год. извршио сам преглед овога разреда од 8—12 часова пре подне. Нашао сам у рачунању повољан успех. Читање је патегнуто; ученици не могу брзо да синтезују слова и да изговарају целе

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

речи, већ замуцкују и понављају поједине слојове. Учитељу је препоручено да обрати пажњу у прво време само на механичко читање и да се не жури у прелажењу читанке. Писање је лоше. Из писанака види се, да деца не држе ни перо правилно при писању, већ искривљено. Сем тога не воде ученици старање о томе, да се поједине црте слова разликују по дебљини, да се слова слажу по положају, да је подједнак размак слова од слова, и да су слова једнаке величине и написана од линије до линије. Учитељу је на то обраћена пажња и препоручено му, да ове захтеве увежбава са децом постепено — једно за другим. Сем тога да се обрати пажња на чистоћу и мастило, које се за писање употребљава. Приповедање одељака из Науке Хришћанске било је течно. Певање је било врло добро. Цртање — у колико се из цртанака види — било је без успеха до сада с тога, што су деца била навикнута, да писалком грчевито притискују по хартији, те тиме губе правац при цртању линија. И овде је препоручено учитељу, да обрати пажњу на слободу и лакоћу покрета руке при цртању. — Препоручено је такође, да се ублажи викање ученика при одговарању као и да се учитељ својим мешањем при раду деце не истиче сувише на рачун децје самосталности у исказивању мисли. Чистоћа ме није задовољила како код деце тако и чистоћа ученице. Администрација је у толико непотпуна, што није вођена од почетка школског рада. Узрок свију ових недостатака је у многоме у томе, што у ранијем разреду није учињено све, што је требало бити. Садашњи пак наставник г. Н. Н. показао је својим предавањем довољно и воље и љубави као и способности, те се с тога потписани нада, да ће при другом прегледу наћи много бољи успех.

III разред

Данас 29. новембра 1900. год. од 9—11³/₄ часа извршио сам преглед овога разреда. Учитељицу сам затекао у предавању читања и граматичке анализе прочитаног градива. Читање је добро и природно; види се да је механизам читања савладан, те је с тога препоручено учитељици, да отпочне обраћати пажњу на естетичку страну читања. Граматичка анализа била је са размисљањем и из јављања ученица види се, да је задобивено знање из граматике постало разредно знање (а не појединачно). — Рачунање је било успешно. Из књига за рачунске задатке види се, да је учитељица настојала, да се увежбава брзо рачунање с неименованим бројевима и с претходно казаном радњом рачунском. Препоручено јој је, да позиције пређе и на задатке, у којима ће деца код куће размисљати о одношајима бројних количина и тада радити. У школи предамном учитељица је задавала такве задатке и исти су успешно извођени; само је боље, да учитељица више оставља саме ученице, да самостално — без њена помагања — израђују задатке. Из Науке Хришћанске неколико је ученица причало; ну то причање — и ако је било течно — није имало индивидуални и децји карактер, већ је више по наученом начину изражавања из предавања или из књиге. Ако се узбуду деца навикавала на приповедање на *свој начин изражавања*, онда ће садржина приповетке производити и већу топлину осећања. Певање је било складно. У цртању су пређене врло просте фигуре, те је с тога препоручено учитељици, да и теже ствари с децом црта. Иначе је цртање било чисто и добро. Писање је неједнако. У овом погледу дати су унуту учитељици приликом заједничког прегледа написаних писанака.

Само у земљипису сам наишао на вербалистичко знање, т. ј. на знање речи без замисљања географских предмета помоћу децје фантазије као и без знања географског у другоме реду, а не у ономе, како је предавано. О томе

су дата упуства учитељици, а потписани је прочитивањем деце изнео и учитељици, на што треба при даљем предавању обраћати нарочиту пажњу. — Администрација је била уредна. Дисциплина у школи је врло добра. Види се, да је учитељица марљиво радила и да има љубави према деци и учитељском раду.

IV разред

Извршио сам преглед овог разреда од 9—11 часова пре подне и од 2—3 часа по подне. Учитељицу сам затекао при предавању читања. Обрађиван је чланак „Голубац“ из читанке за овај разред и то како с обзиром на читање неравномерно извежбано, јер док поједине ученице читају течно, друге т. р. срину, што се никако не може допустити у IV разреду. Граматичка анализа била је боља. — При испитивању учитељица није допуштала да ученице саме излажу веће масе мисли, већ је својим питањима цепаала у делове и оно, што по својој карактеру мора да је целина, па према томе као целина и да се излаже. Питања су била таква, да се на њих одговарало само са: да или не, или су била т. зв. катихетична питања т. ј. таква питања, којима се у исто време казује и одговор било речима или нагласком. С тога је учитељици препоручено, да обрати већу пажњу на самосталност деце у излагању мисли. При излагању прочитаног градива деца се не изражавају на свој — индивидуални — начин, него се чврсто придржавају књиге и књижевног низа излагања (н. пр. „у низу ђерданских кршева“ и т. д.).

Другог часа се прешло на цртање. Цртани су полукругови. Том сам приликом прегледао, шта се до сада прешло у цртању и нашао сам, да је прешено врло мало градива, па и то градиво је такво, да би пре могло поднети за II раз., него ли за IV. Сам рад изабраних цртежа није поступан, јер су се раније цртали тежи предмети, но што се премаћном на часу цртало. Ове су се линије цртале по команди. Због тога су се деца журила, да линију сврше до друге команде, те су с тога и те линије испадале накарадно. Досадашњи пак цртежи били су чисти и доста добро израђени. Учитељици је препоручено, да изостави команду при цртању, како би се деца могла слободније одавати комбиновању и одмеравању црта при цртању.

После овога учитељица је прочитивала из појединих предмета. Из Науке Хришћанске су деца течно приповедала, ну учитељица је и овде својим суделовањем чинила исте погрешке, као и код испитивања прочитаног градива у читању. — У земљопису је владало знање голих географских имена код ученица. Ја сам покушао, да питам децу на тај начин, како ће се увидети, да је земља од утицаја на живот човеков, а сем тога, питао сам децу и у другом реду и покушавао, да се уверим, како деца сем имена и шара на мани имају и замишљене (фантастичне) представе о појединим географским предметима. Тако исто покушавао сам да разматрањем и разговарањем пробудим љубав деце према њима (за то сам изабрао Дунав као географски предмет, који је деци познат). Из тога рада учитељица може увидети, шта јој не достаје у географској настави; а потписани јој је и усмено дао потребна упуства.

После подне је било испитивање из рачуна. Учитељица је давала погодне задатке, којима се ученице наводе на размисљање о бројним односима предмета. Прелазило се до сада сабирање, одузимање и множење. — Из Познавања Природе ученице су питане да приповедају о укупним сликама при-

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

родних предмета и појава (зима) и види се, да о томе имају довољно знања, само их је и овде учитељица својим често непотребним питањима прекидала, те није било самосталног излагања и ако га је могло бити. На крају су деца отпевала складно једну песму (химну).

За време прегледа обрати сам особиту пажњу и на исписане писанке. Нашао сам, да је писање лоше. Чак сам код појединих ученица видео, да су позније стране у писанкама лошије исписане, него раније, што значи назадак. Ученице су само преписивале из читанке, па је ипак одвећ много погрешака и у погледу лепоте као и у погледу правилности; излагања својих мисли није било, те се с тога учитељици препоручује, да и ту врсту писања (састави) уведе.

Чистоћа и дисциплина примерна.

Види се, да учитељица има заузимљивости у свом послу, и ако обрати пажњу на ове примедбе, то ће ипак бити успеха у овом разреду на крају школске године.

*

Када будем свршио те прегледе у свима разредима једне школе, ја ћу држати веће у тој школи, на коме ћемо прегресати погрешке и добре ствари у настави те школе, а када се сврше прегледи у свима школама, држаћу II веће свију учитеља са истим задатком.

Ако приликом прегледа наиђем код више наставника неправилан и неуспешан рад у једној и истој ствари, то ћу општим расписима на то обраћати пажњу наставницима. Тако сам н. пр. урадио за лепо писање и цртање расписом, који овде прилажем.

Управитељу основне школе

Приликом прегледа појединих разреда опазио сам, да је писање, а тако исто и цртање, по све лоше. Како на писање тако и на цртање не обраћа се довољна пажња. Тако н. пр. при писању поједине речи нису подједнако удаљене једна од друге; слова су неједнака по величини, на неким су местима сувише једно уз друго, док су на другом одвећ размакнута; при писању се врло често или прелазе одређене линије или се до њих не додире; положај слова (нагнутост) је неједнак, поједине се линије пишу неправилно: праве се линије пишу криво, а криве ћошкасто; поједине се линије не разликују по дељини. Сем ових погрешака у *лепом* писању, небројено је погрешака у *правилном* писању, јер деца, чак и у најстаријем разреду, нису у стању ни из књиге да препишу какав чланак без погрешке, а о каквом писменом излагању својих мисли нема ни помена. Како основна школа има задаћу, да да писменост као извезбаност, која по том треба да се употребљава у служби васпитања, то без сумње не може бити ни говора о истој служби писмености у васпитању, ако ни сама она није доведена до потребног савршенства.

Што се тиче цртања — још је горе. Наставници цртају са својим ученицима врло мало. Избор цртежа је без икакве вредности. Не цртају се прво простији, па после сложенији цртежи ни у једном и истом разреду, а о каквој доступности у цртању из разреда у разред нема ни помена.

Са ових разлога потребно је, да се на ове предмете обрати већа пажња. Ако при познијем прегледу у овоме не буде било напретка, то ћу ту околност имати у виду при давању оцена на крају године.

С тога Вам препоручујем, да ову наредбу саопштите свима наставницима поверене Вам школе и да у учитељском већу Ваше школе утврдите поштени низ цртежа за све разреде, а тако исто да се посаветујете и о градњи за писање као и каквоћи писања и начина предавања.

На крају школске године ће се свакојако приредити *изложба* тих радова из свију београдских школа на једном месту, ако у томе само не буде непредвиђених препрека, и тада ће се поред ученичких имена на збиркама изложити и имена наставника. Да не би на ту изложбу дошли којекакви радови, то се овим о томе и извештавате на време. Изложиће се пак сви радови, који се преко године буду радили и то по реду, како би се могло увидети, да ли је ученик једнога разреда напредовао или не у даљем раду као и колика је заслуга односно немар дотичног наставника за тај напредак односно назадак.

Трећи преглед ћу извршити с намером, да констатујем успех, као и да бих увидео, у колико су моје примедбе биле од утицаја на поправку самога рада. Не ласкам себи, да ће се оваквим радом одмах постићи какав велики успех, али верујем, да би се у дугом низу година оваком праксом ојачала практична спрема наставника и на тај начин и успело већма у васпитању нашег подмлатка.

Ја се нисам задржавао само на поукама после прегледа, већ сам покушао, да то чиним и помоћу лектире. Тако н. пр. на моју препоруку већина престоницких наставника је добавила „основе педагогике“ од проф. Dr. W. Rein-а и „елементе психологије“ од директора учитељске школе H. de Raaf-а (разуме се у српским преводима). За сада сам се само на томе задржао, а кад буде организована централна књижница за све школе у Београду, онда ћу их моћи, и без великих њихових жртава, упућивати на добру лектуру.

Најпосле, од превелике су важности по усавршавање учитеља предавања из разних области васпитања. Ја сам за то спремио читаву серију предавања, коју ћу у току године да држим, док се буде осветлила и удесила дворана палилулске основне школе. За сада пак побудио сам неколико бољих наставника, да они држе предавања из оних области, којима су се нарочито бавили. Тако је о *почетном предавању читања* држао предавање г. Мих. Јовић, прив. виши учитељ Грађанске Школе, а сада долазе на ред предавања г. г. Мих. Станојевића, учит. на Ист. Врачару, о *природним наукама у народној школи са гледишта заједница живота и човечанскога културнога рада*, и Дим. Ј. Путниковић, пр. виши учитељ Грађ. Школе, о *наставним средствима, која су била изложена на париској изложби*.

4. Подстрекачки надзор

Овдашњи су учитељи-ице, као што сам већ напред поменуо, живели подвојено, без јачег духовног додира. Ја сам покушао да ту везу заснујем и да учиним те да у тој вези и заједничким радњама са својим друговима учитељи налазе духовнога задовољства и тиме се крепе за нова напрезања, нов рад у школи. С тога ми је добро дошло било, кад је један учитељ на првом већу предложио, да се оснује учитељски певачки хор. Учитељи су то прихватили и ко је хтео и имао воље за неговање те уметности, тај се и уписао за члана. Тај ће хор дати у школским зградама неколико

У забави, на које ће бити позвани нарочито деџи родитељи, и од прихода од тих забави ће се о већем распусту ком, као што је ускршњи, учинити излет било у коју Српску Земљу, било у какав град на Западу, који би имао уређеније школе, где би и наши наставници имали пошта да науче. А да би се добило што више средстава да се та намера и изврши, ја сам препоручио наставницима, да сваки напише по један састав за децу; од тих ће се састави уредити једна књижица за ђачку лектуру, а приход ће се употребити на поменути циљ. Том приликом се окушао и многи учитељ-ица у раду на деџој књижевности, који можда то не би никада учинио. И заиста — многи са успехом! Држим, да то може пробудити вољу за рад на нашој сиромашној деџој књижевности и да ће то с тога бити од користи по нашу младеж.

Исто тако покушао сам, да и учитеље побудим на заједничко претресање школских питања и измену мисли на заједничким приватним састанцима, на којима се, поред узајамне поуке, добија и та корист, што се међу њима негује дружељубље. Ти се састанци држе суботом у вече пре вечере и на њима је до сада расправљан читав низ питања, скао: о реду у школи, о школском музеју београдске општине, о учитељским екскурзијама, о лектури за матере, о уџбеницима и издавању уџбеника, о недостатцима у престоичким школама, о ђачким књижицама и о грађанским школама.

Најпоследње, кад год ми се који од учитеља обратио за упуство у каквом било раду, који би водио на добро школе, ја сам му давао савета, булућивао на литературу, па чак му и сам из своје књижице давао дела на употребу.

Образовање и усавршавање београдских учитеља се не може у довољној мери ојачавати самосталном лектиром с тога, што на нашем језику немамо довољно дела, а учитељи се у великој већини не могу служити ни једним страним језиком. С тога сам помишљао, да образујем један круг учитеља, који би се под мојим упутством систематским радом увео у познавање немачкога језика и наишао сам на леп одзив код учитеља. Али сам и тај посао оставио до образовања књижице, како би се могле одатле позајмљивати потребне књиге за читање на томе језику.

Како ми општина београдска због материјалне оскудице није могла ставити у буџету потребну суму новаца на расположење, колико је потребно за оснивање забавница у Београду, то ћу покушати, да у том погледу штогод порадим приватном иницијативом, на што ћу одушевити у току године и наставнике поверених ми школа.

IX

Родитељски састанци

На једном управитељском већу је одлучено, да се ове године држе по два родитељска састанка у свакој школи, и то један у зиму, а један на лето. И заиста до сада је по свима школама био по један састанак родитеља, на којима се расправљала различита питања, која се тичу одношаја између куће и школе и долазило се до извесних закључака за управљање родитеља у томе. Расправљана су пак ова питања:

а.) У осн. школи на Теразијама : 1. о тачном долажењу ученика у школу; 2. о давању новца деци; 3. о понашању деце ван школе; и 4. о давању занимања деци код куће;

б.) У осн. школи на Сави : 1. о чистоћи деце; 2. о води коју деца пију;

в.) У осн. школи на Дунав. Крају : 1. о чистоћи тела и одела;

г.) У осн. школи у Палилули : 1. о чистоћи деце;

д.) У осн. школи на Ист. Врачару : 1. о родитељским празницима; 2. о одржавању чистоте код деце; 3. о навикавању на уредно долажење у школу; и 4. сузбијању лакомислености код деце;

ђ.) У осн. школи код. Саб. Цркве : 1. о давању новца деци; 2. о децијим поклонима;

е.) У осн. школи на Савинцу : 1. о неговању осетљивости код деце;

ж.) У осн. школи на Зап. Врачару : 1. о чистоћи воде за пиће и о децијим чашама за воду; и

з.) У грађанској школи : 1. о узајамном утицају школе и куће у васпитању.

Држим, да ће овакви састанци донети много користи васпитању, јер ће се само на тај начин побудити родитељи, да и они свесно суде-лују на васпитању свога порода.

X

Дечје свечаности

До сада су биле две такве свечаности, обе везане за име Њеног Величанства Краљице Драге. Прва је свечаност била 11. септембра, ове године, на дан прве прославе рођен-дана Њеног Величанства. Том приликом је у свакој школи била национална свечаност, на којој је поред лених патриотских декламација и песама по један учитељ држао и пригодну беседу, у којој је изложио порекло Њеног Величанства, нагласивши велику милост Божју, којом је Бог, за велика дела њеног заслужног претка, наградио Унуку, да буде Краљица Србије.

Друга је свечаност била 16. децембра, ове године, када су раздавани, у присуству самог господина Министра просвете и црквених послова, божићни поклони Њеног Величанства сиромашним ученицима-ама (обућа и одело).

XI

Благодејања

Сваке године београдска општина добавља све школске потребе за све сиромашне ученике-ице, па је тако и у овој години учинила.

Ну, сем тога, велики број сиромашних ученика-ица добија пред зиму одело и обућу из фондова, који постоје поред сваке школе.

Ове пак године и Њено Величанство Краљица Драга је благоизводела наредити, да се за 110 ученика и ученица добави и поклони одело и обућа, те је тако у овој години оденут већи број ученика и ученица, него ли икада раније.

По школама је број обдарених ученика, које поклоном Њеног Величанства, које из фондова и добровољним прилозима, био овако распоређен:

1. Из теразиске осн. школе	8 + 54 = 62
2. Из источно-врачарске	12 + 34 = 46
3. Из савске	8 + 136 = 144
4. Из палилулске	18 + 67 = 85
5. Из школе код Саборне Цркве	8 + 85 = 93
6. Из савиначке основне школе	14 + 47 = 61
7. Из западно-врачарске	12 + 60 = 72
8. Из дунавске	26 + 216 = 236
9. Из топчидерске	4 + 26 = 30
10. Из грађанске школе	— + 20 = 20
	<hr/>
	Свега 110 + 739 = 849

Први број је онај број ученика, који је добио обућу и одео пре-високом милошћу Њенога Величанства, а други је број, који је добио из фондова; трећи означава укупан број одевених и обувених ученика у појединим школама.

За сада фондови за одевање ученика-ица располажу овим сумама:

1. теразиски	2817·20 динара
2. ист. врачарски	5063·40 "
3. савски	4827·03 "
4. палилулски	5000·00 "
5. код Саборне Цркве	8040·70 "
6. зап. врачарски	326·70 "
7. дунавски	5500·00 "
8. топчидерски	201·00 "
	<hr/>

Сви укупно . . . 31776·03 динара

Савиначка основна школа основаће фонд о Св. Сави; Грађанска Школа нема фонда. Обе ове школе оденуле су своје сиромашне ученике добровољним прилозима.

XII

Приватне школе

На завршетку овога извештаја напомињем, да у Београду има много приватних школа. Ја нисам могао доспети, да и те школе обиђем, али ћу то учинити у почетку ове школске године. Међу тим школама има и вероисповедних школа страних народности. Те се школе нису заустављале само на образовању деце дотичне религије и народности, већ су врбовале децу несвеснијих српских грађана, те су их одрођавале од српског језика и српске народности овде у сред престонице. С тога је сасвим умесна била наредба господина Министра просвете и црквених послова, којом се забранило школовање српске деце у таквим школама. Сем те наредбе и потписани је послао распис свима приватним школама, да се за сваког ученика тражи одобрење, да се у дотичној школи може школовати,

као што прописује чл. 14. зак. о нар. школама. Када молбе за та одобрења почну долазити у министарство, мишљења сам, да том приликом не би требало одобравати пријем српске деце у несрпске школе.

Молећи господина Министра за извињење, што сам, излагајући и оно, што још нисам учинио, али што ћу учинити, био више опширан, но што то допуштају границе првог надзорничког извештаја, слободан сам назвати се

Нбр. 1226.

21. децембра 1901. год.

Господину Министру понизни
Назорник Народних Школа за град Београд.

Др. Стев. М. Окановић

НАУКА И НАСТАВА

О ПРОСВЕЂЕНОМ ИДЕАЛИЗМУ

и

НЕГОВАЊУ ЊЕГОВУ ВИШОМ НАСТАВОМ

ГОВОРИО О Св. САВИ 14. ЈАНУАРА 1901. ГОД. У ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ

Д-р БОГДАН ГАВРИЛОВИЋ

Помолисмо се Богу и пререзасмо колач уз припаћену воштаницу — све у славу Онога, који је почетком XIII. века светлим умом, чврстом вољом, жарким родољубљем и одушевљеном проповеди божје Истине ударио јаче темеље српској народности, него сви велики современици његови. Луч српске мисли, који је наш велики Просветитељ тим богоданим даровима својим зажегао, осветлио је виделом својим и у тами што пале на наш народ у дугом и тешком робовању и, не гасећи се никад, прикупљао је око свете заставе своје све, кобним удесом растурене заточнике слободе, православља, имена и будућности српске. И чим се у освитку прошлога века на развалинама туђег господства ударише основе новој српској држави, одмах се с љубављу пришло ономе послу, на коме је Св. Сава као „први престолник и учитељ“ пре неколико стотина година с тако великим успехом радио. Истина ретко је који од наших предака знао културну и политичку историју минулих векова, али су ти титани ипак веровали у моћ просвећености и шитоме књиге, и тим се може протумачити то, што се одмах убрзо по ослобођењу почеше сејати по народу прве клице српске просвете. Из тих клица израсла је и наша садашња Велика Школа — једина велика школа у целој Српству. На шта је приличније, него да се баш на данашњи дан запитамо, може ли Велика Школа, оваква каква је, бити јак стожер просвећености нашега народа; да ли она по садашњој организацији својој

може бити врело просвећеног идеализма, који ван сваке сумње треба да проструји наше, grubим материјализмом прожето друштво; да ли се у нашој садашњој Великој Школи у истину могу неговати науке; да ли се у њој таленти могу развити на широкој основи; да ли једном речју више потребе нашег интелектуалног и моралног живота императивно не захтевају, да изађемо из уске области оне атмосфере, у којој се данас цела наша виша настава креће?

Наша садашња Велика Школа је по задацима, које јој је закон одредио, научни завод за највишу стручну наставу у Србији. Тим је јасно речено то, да су циљеви наше највише наставе чисто практични: наша Велика Школа спрема на научној основи будућу интелигенцију српску за практичан живот, али је она у главном не учи самосталном научном испитивању и критичкој анализи истина.

У поезији се истиче као истина оно, што у ствари не постоји. Продукти и идеали поезије су дакле фиктивне истине, али истине које се могу разумети. Према томе поезија може обрађивати сваку мисао, сваку тему само према својим идеалима, а никако према практичним потребама, које би биле ван тих идеала. Тако је исто и у науци. У њој се траже апсолутне истине, а где се траже апсолутне истине, ту су практичне потребе живота у присенку, ту се јача дух критиком чистог разума, ту нема места утилитаризму, из кога се свакад рађа материјализам.

Кад су год. 1869. неки посланици у пруском сабору тражили, да и абитуријенти реалних школа могу слушати науке у универзитету, сабор није хтео ништа да одлучује, пре него што би чуо мишљење појединих пруских универзитета. Главни субстрат мишљења берлинског универзитета био је од прилике ово: да је за породицу, друштво, државу и свеколику културу најопасније оно време, у коме цело поколење сматра науку као просто оруђе, којим се само до хлеба долази, и у томе се правцу мишљења берлинског универзитета тачно подударало са оним идеалним погледима, које је Шилер, као професор јенског универзитета, у инаугуралној беседи својој на осамдесет година пре тога био изнео. Где се светом олтару науке приступа само са чисто практичним програмом, ту се обично не налази ништа, што би и за практичан живот било важно. Тако, на пример, око половине прошлога века није могла француска физиолошка школа по мишљењу *Du Bois Reymond*-ову „да се дигне изнад магле једног обичног срамног витализма“, а уз једног тако великог природњака, као што беше *Claude Bernard*, и то само зато, што је та школа загонетне биолошке процесе органских бића проматрала са уског

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

гледништа практичне медицине, док је Милерова и Пастерова школа, која је у физиологији гледала само један посебан део Физике и Органске Хемије, баш и практичној медицини била од велике користи. Исто тако зна се, да један Faraday, један Brewster и Addison не би генијалним производима свога духа тако силно утицали на сву материјалну културу целог света, да Gilbert, Galvani и Volta нису били прожети дубоким импулсима чисте науке и жарким патриотизмом цивилизације, који их је у испитивању истина гонио на путеве што воде у бесмртност...

Када је утицај идеалистичке струје грчке инспирације у Риму био најјачи, тада је римска држава по моћи својој била тако велика, да се с њоме у томе погледу ни једна држава, било стара, било модерна не може упоређивати, а чим су пословима римске државе и поретком друштвеног и породичног живота старих Римљана почела управљати она варварска поколења, која су, сузбијајући ту струју грчке цивилизације и скидајући са друштва римског ауреоду класичне просвећености атинске, утонула у уживања и оставила отворено поље сили животињских нагона, одмах је моћ Рима почела слабити и слабила је све докле, док се најпосле није сасвим разбила о силне ударце једног физички јаког, дивјег народа.

По томе историјском факту види се, како је једна материјално страховито јака држава морала пропасти ли тога ради, што је у њој нестало елемената просвећености, а по другој чињеници, коју ћу одмах поменути, видеће се опет обратно, како је једна почетком прошлога века материјално оронула држава, црпући снагу у чистој науци и узвишеном идеализму, тако ојачала, да је убрзо могла постати она тачка, око које ће се ујединити сва племена једног великог народа. Мислим на Пруску и уједињену Немачку.

Оснивање немачке царевине стоји у најтешињој вези са ратним догађајима, који у почетку прошлога века разорише малаксаду, још славом и величином Фридриха Великог озарену државу пруску. Народ беше у њој ратовањем и инвазијом непријатељском осиромашно; политички дух и национални понос беху сломијени; учмалост беше обузела цело друштво, а добар део државе беше отет. И у тим приликама је основан 1810. године берлински универзитет, чијег се идеализма Наполеон више бојао, него савеза свих царева и краљева. Крваве ране пруске државе морале су се по мишљењу краља Фридриха Вилхелма III. залечити благотворним мелемом науке. Што се није могло постићи материјалном снагом, требало је створити слободном проповеди научних истина и оним узвишеним духом, који устонице прати чисту науку. Свест национална и племенита емулација у часноме раду, на коју су немачки

велики песници подстицали немачки народ, sazрела је ту на огњу Фихтеова идеализма брже и боље, но ма у ком другом универзитету немачком, јер ни у једној другој великој школи немачкој није немирни, суревњиви, често револуционарни дух науке на својим крилима тако високо узлетео изнад обичних потреба живота, као у берлинској.

Садашње наше друштво по основном, крајњем, материјалистичком принципу своме, гледа чисто са неке висине на оне, који, сањајући само о врлинама, мисле да цео породични, друштвени, религиозни и политички живот наш треба задахнути новим једним духом — духом чистог идеализма, духом који уз јеванђеље ствара само још животворна моћ науке, поезије и уметности. И томе се не треба чудити. Два најважнија фактора у стварању онога подмлатка, који би тај дух прихватио, не негују у својим недрима оне клице, из којих би се тај дух могао развити.

Садашња гимназија наша наставом и данас више хоће да утиче на разум, него на душу и вољу, и ако се зна, да није обилатост позитивних факата оно, што јача интелекат и оштро суђење. У томе погледу могло би се много што шта замерити и средњој настави великих народа. И у њих се култусом науке у тим школама не развија моћ самосталног суђења у оној мери, без које човек губи право, да буде самостална јединица у друштву, и у томе је слаба страна њихове средње наставе. Фарадеј је, говорећи једном у Краљевском Институту о менталном васпитању, рекао, да садашње друштво не само да не зна шта је то васпитање здравог суђења, него не зна ни колико је његово незнање. Та је сентенција савим тачна и ако мислим, да узроке тој појави не треба, као што је то Фарадеј истицао, тражити у слабом учењу позитивних наука.

Но све и да није апсолутна истина, да се гомплањем простих факата не јача моћ суђења, ипак би гимназији био у првом реду задатак то, да у омладине наставом душу оплемени и вољу оснажи. Ко по речима Шилеровим догле дође „да разум свој појача на штету срца свога, томе највеће светиње нису светиње; томе човечанство, томе божанство нису ништа“ и ја мислим, да би се у нашој прошлости могло наћи много примера, којима би се то могло потврдити. Али морам додати одмах, да Шилерово гледиште и ако је тачно, није потпуно. Или, зар би ико могао и помислити, да друштво једно може напредовати уз потенцијалну, латентну енергију облагорођених чланова својих? Или, баш кад би се и могло узети, да се само васпитањем душе може подићи једно идеално друштво, да ли није сумњиво, да ће тако друштво моћи живети у свету, који је по свима, крупним и сит-

ним, манифестацијама свога бића само продукат једне перманентне, често скривене борбе?

„Свјет је овај тиран тиранину
А камо ли души благородној!

Уњ ратује душа са тијелом,
Уњ ратује море с бреговима,
Уњ ратује зима и топлота,
Уњ ратују вјетри с вјетровима,

Уњ ратује народ са народом,
Уњ ратује човјек са човјеком,
Уњ ратују дневи са ноћима,
Уњ ратују дуси с небесима“.

Тако је Владика опевао ту величанствену борбу духовних и материјалних фактора у васелени... Или, зар се не сме напротив претпоставити, да баш чиста узвишеност у осећајима сама собом, без наслона на јаку вољу, неће бацити такво, рецимо, идеално друштво у струју аскетизма и летаргије? Имати један мотор без паре, без електрицитета, то је толико исто за друштво и његов живот, колико и немати га. У активности, као првом и последњем принципу свеколике стварности, је корен животу, а активност друштва је управо резултанта укупне воље његових чланова и узрок свеколиком виталитету њиховом. Стога у настави, основној и средњој, мора васпитање воље заузети много видније и много важније место од онога, које му је данас и код нас, и на страни намењено; оно се управо у васпитању мора истаћи као основни принцип.

Није моје да говорим сада, како ће се васпитањем јачати воља, али ћу само поменути толико, да основе томе васпитању морају бити у здравој легири и хигијени тела. И кад би се хтело говорити о релативној вредности принципа гимназијске наставе исто онако, као што се по Баконовој класификацији говори о релативној вредности наука, онда бих их ја овако поређао: прво васпитање душе, затим васпитање воље и најзад васпитање интелекта. Мање може човек да учини оним што зна, него оним што хоће. Ко погледа у данашње енглеско друштво и његове установе, тај ће се одмах уверити да је то тако, а не треба сметати с ума, да ниједан народ још из малена, у млађим годинама, још тако рећи у колевци, не почиње да јача толико вољу у свога подмлатка, колико енглески. „Нека ти је прво, тако ће тамо отац саветовати свога сина, да покажеш свету да ти ниси од дрвета или сламе, већ да у твојој природи има гвожђа. Нека се добро зна, да ћеш оно, што говориш, и урадити. У одлукама буди чврст

и сталан тако, да кад се решиш на нешто, а ти то и уради, и не дај, да при томе на тебе утичу нити претње, нити ма шта друго.¹⁾ На такве елементе могу и државници рачунати као на поуздане факторе, јер људи тако васпитани, не могу мислити једно, говорити друго, а радити нешто треће и узрок супериоритету енглеског народа је у многоме баш у томе васпитању. И тек кад се јак разум наслања на племениту душу и развијену вољу, онда знање ствара крила на којима научник и песник, државник и политичар, моралист и ратник високо узлећу у недокучене закутке природе и скривене тајне друштвеног и моралног поретка. Стога треба тежити за еволуцијом гимназијске наставе.

С друге стране наша садашња Велика Школа по основном принципу своје наставе упућује своје ученике више у сферу практичног живота, него у сферу идеја и идеала. Многи мисле, да у томе правцу треба Академија Наука да ради. То је мишљење у основи погрешно, јер су све академије у главноме пасивне у неговању наука, док је универзитету, а нарочито филозофском факултету, који је душа душе његове, култус чисте науке први и последњи задатак. Са тих разлога треба нашој садашњој Великој Школи, и ако нас за њу везују толике лене успомене, проширити и појачати темеље, на којима ће она виделом самосталног научног испитивања морално у основи преобразити наше друштво и задахнути цео живот наш новим духом — духом просвећеног идеализма. Да, нама треба један јачи центар науке, један универзитет, једна нова велика школа с новим правцем и с новим духом, школа којој ће пасти у део та част, да на свежем и топлом врелу науке и истине подмлади интелектуални, морални и политички живот нашега народа. Стога није мегаломанија, нити ташта сујета или незрела амбиција то, што ми хоћемо универзитет. Ко тако мисли, тај не зна у чему је моћ универзитета, тај не зна, да је универзитет једини расадник чисте науке, а то ће рећи прави апостол слободе и просвећености, топло гнездо идеја и идеализма.

Ту струју, која и по благородној њиви школској хоће да сеје семе утилитаризма, треба одлучно сузбијати тим пре, што међу творцима те струје има и светлих умова. Тако је н. пр. Меколи писао ово: кад би ме неко запитао шта је потребније за друштво, обућа или Сенекине три књиге о гневу, ја бих се без размишљања решио за оно прво, јер је добра обућа спасла милионе људи од болести, а Сенекине књиге још никога не сачуваше од гнева. На то је Либиг врло духовито приметио ово: кад бисмо боса човека у хладном блату запитали, шта више волиш, или добру

¹⁾ v. Hippéau. *Sur l'instruction publique en Angleterre*, p. 80.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

обућу или Сенекине књиге, он би нам свакојачко могао и овако одговорити: дајте ми обућу, не само да ми је она потребнија од свих књига Сенекиних, већ и од свих списа Меколијевих.

Некако је чудновато, али је то појава, која се и у природи често јавља, да је много таме често онде, где је и много светлости. У историји има много примера, којима би се тај факат могао потврдити, али је ово апсолутна истина, да политичка слобода без јаког јавног мишљења даје маха необузданим, често протачким мотивима и у томе је њезина тамна страна, па како основа јавном мишљењу треба да буде у јакосним и еклатантним фактима, до којих се долази само анализом истина, а не рецензивним примањем онога, што се као истина добацује, то је јасно, да се поменути мотиви могу компензовати и неговањем науке. Стога мислим, да се тај нов дух јавнога мишљења најбоље може подићи тако званом слободом наставе, у којој је, као што ћемо видети, клица свеколике науке у Немачкој. Истина слободне наставе и слободног учења нема нити у Енглеској, нити у Француској, и ако је тамо јавно мишљење веома јако. Али не треба губити из вида то, да је у тим двома земљама тај дух створен великим друштвеним и религиозним револуцијама и развијеном књижевношћу, која је, ослањајући се често и на позитивне факте науке, дубоком, унутрашњом, етичком садржином својом силно утицала на народ и том снагом својом била претеча великим социјалним прекретима. У нас је књижевност још неразвијена, садржином својом врло сиромашна, да би могла примити на себе тај велики задатак, а не верујем да би икоме падало на ум, да револуцијом диже нов интелектуални и морални живот нашега народа тим пре не, што се зна, да је у Немачкој тај процес социјалне еволуције мирним путем извршила наука.

Порекло свих установа некога народа је у духу тога народа. Отуда су се и школе у свима народима развиле на некој посебној основи — свакад према правцима идеја, према тежњама и потребама социјалног и политичког живота, према материјалним и економским приликама. То се може у опште рећи за све школе, па и за универзитете, за велике школе. И заиста, кад се загледа у организацију и администрацију великих школа, кад се уоче њихове повластице, историја њихова рада, задаци и т. д., онда ће се видети, да се оне у многоме разликују једна од друге. Али и поред те често велике разноликости могу се ипак све велике школе разредити у три врсте, свести на три типа: на тип старијих енглеских, на тип француских и на тип немачких школа тако, да се може рећи, да су све садашње велике школе или просте копије, или модификације тих типова. На пример, скот-

лендски и неки новији енглески универзитети — University College и King's College у Лондону, или Owen's College у Манчестру — личе у нечему на старе енглеске, а у нечему на немачке универзитете; белгијски и шведски универзитети личе на француске универзитете; талијански, холандски и руски универзитети су модификације немачко-француског типа; аустријски универзитети су у главном копије немачких универзитета и т. д.

На целокупан живот наших школа утицале су досад две струје: француска и немачка. Енглеска струја није још захватила ни породични, ни друштвени, ни политички, па чак ни књижевни живот наш. Разуме се, да је живот њихових школа још мање могао прострујати нашу школу. Он управо својим тихим вибрацијама, као што ћемо видети, није дохватио ни обале континенталне Европе.

Ни на једној школи не виде се тако добро трагови социјалних и економских еволуција, као на енглеској. Енглеска се и у томе сасвим одваја од осталих земаља. Она је једина културна земља, која нема министарства просвете. Њихова централна управа нема никакве везе са животом њихових школа, њихов т. зв. *Board of education* стара се само за један део њихове основне наставе. Иначе се све њихове остале школе, па и универзитети, развијају сасвим самостално, својом индивидуалном снагом, свака тако рећи по својој вољи.

Истичући те прилике јавног школовања у Енглеској, каже *Lor. v. Stein* ово:¹⁾ изгледа, као да је Енглеској задатак то „да покаже свету, шта може без владе учинити један даровит и економски богат народ, а шта без ове не може“. И као што је конзервативна Енглеска најбоље сачувала своје традицијом наслеђене правце у унутрашњем и спољњем, политичком и домаћем животу свом, исто је тако она и у својим универзитетима више него икоја друга земља на свету добро очувала елементе и живот старих, првих средње-европских универзитета. Кембрички и оксфордски универзитети су и дан дањи слободне корпорације, а у главном заводу англикански, у којима и данас само по изузетку може постати магистар или доктор онај, који јавно не би признао, да се држи одредаба оних 39 чланова, које њихова црква сматра као основу вере англиканске. Баци и старији чланови тих корпорација живе у заједници, свак у својој ћелији, као у каквом манастиру, старајући се о свему и држећи се тачно једном утврђеног поретка, а поредак утврђује већина, која својом снагом, кад и кад и својом самовољом, потпуно заповеда мањини. Баци бирају сами себи учитеље (*fellows* и *tutors*), професора у опште нема много,

¹⁾ *Stein. Handbuch der Verwaltungslehre* т. II. р. 143.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

а настава не сме бити учерена против мишљења већине. Ту се не сме слободно говорити о цркви, политици и породици. И кад се те чињенице добро уче и у основи разумеју, онда је лако протумачити, зашто се у Оксфорду уче махом само конзервативци, а у Кембричу махом само либерали.¹⁾ А да с друге стране у таквим приликама не може бити ни помена о слободи наставе, о томе, мислим, не треба ни говорити. Иначе се у њих полагају испити по тачно утврђеним програматима, о самосталном испитивању науке нема ни помена, а учи се само за испит, мало више него у гимназијама, по уџбеницима и ништа више.

Главни циљ њиховој вишој настави је у томе, да се њом прошири и појача опште образовање. С тога се у енглеским универзитетима уче у главном само ове науке: језици, историја, филозофија, математика и природне науке, а нарочито се читају, више него игде можда, стари класички писци и уче се ђаци да своје мисли, угледајући се на старе узоре, на свом рођеном језику исказују у лепом и гинком облику.

У Француској су више школе сасвим другачије и нема великих школа у свету, које би се својом организацијом и администрацијом више него француске раздиковале од првобитних средњеевропских универзитета. Волтер, Русо, Монтескије, а уз ове основне велике идеје Француске Револуције разбише својим страховитим ударцима окове свих политичких и социјалних установа француског народа и у томе општем, великом прекрету друштва, разуме се да ни велике школе нису остале онакве, какве су дотле биле. Њихове су привилегије поништене, са традицијом и историјским развигком нагло се прекинуло.

У Француској је, као што је познато, установљено прво министарство просвете и оно је одмах, као орган централне власти, водећи рачун о рационалистичким тежњама народним, зашло озбиљно у реформе у свима правцима јавне наставе, и у томе се дотле ишло, док се није дошло до т. зв. Наполеонове системе.

Наполеон је мислио да школом треба стварати политичка мишљења.²⁾ „Све док људе не научиш, говорио би он, да ли треба да буду републиканци или монархисти, католици или безбожници, све дотле држава не ће бити један народ“. У томе има свакојако и истине, питање је само, да ли су темељи, на којима је Наполеон хтео да подигне школу, могли понети на себи сву тежину оног правог, огромног, много ширег задатка једне школе. Али тај

1) Кембрич је увек био гнездо либерализма, а Оксфорд стожер конзерватизма. — Види Меколијеве критичке и историјске списе.

2) Види Ribot. *La réforme de l'enseignement secondaire*, 1900. p. 152.

задатак Наполеон није уочио. Њему је главно било да угуши слободну реч. С тога је нарочито уперно своје стреле против духовних наука. По његову мишљењу је н. пр. књижевност и реторику требало мало учити; то нису никакве науке, стога им није право место у школи, јер оне боље пристају, као што је то он говорио, у *café littéraire*. Са тих истих разлога укинуо је Наполеон и универзитете и заменио их факултетима — одвојеним школама без икакве заједничке организације. Сви ти факултети су научне школе са практичним задацима. У њима се ученици не упућују у самостална испитивања, испити се, као и у енглеским школама, полажу по специјалним, према потребама либералних професија и потребама државне службе, тачно израђеним програматима. У томе погледу су и садашњи француски факултети, који су законом од 10. јула 1896. год. спојени у универзитете, потпуно сачували свој стари, првобитни карактер. И кад се само са тога практичног гледишта оцењују француске велике школе, онда ће се оне свакојако морати уврстити у ред најбољих школа у свету. Па како се испити у главном крећу око тачно утврђених питања и одговора, то је јасно, да у Француској може и ђак средње памети бити одличан ђак, као што и с друге стране рецентивни таленти могу бити одлични учитељи и професори.

Данас Французи имају око 20 виших школа, али се у њих сматра као *faux pas*, кад какав човек остави Париз и оде у унутрашњост земље некуд за професора, јер он са организације факултета може тамо бити само добар учитељ. У Паризу је нешто сасвим друго! У Паризу имају наиме Французи сем факултета још и ових знаменитих школа и установа: Collège de France, l'École des Chartes, l'École Normale, Muséum d'histoire naturelle, l'École des Hautes Études и т. д. У тим заводима њиховим или се слободно предају науке, или се ученици уче самосталном испитивању. Стога сви њихови таленти, тежећи да буду ближе живим изворима науке и потпуне слободне исповести, радо остају у Паризу.

Немачки универзитети се и у томе разликују од француских, и ако је на њихову организацију уз болоњску велику школу највише утицала организација старог париског универзитета.¹⁾ За данашње немачке универзитете може се рећи ово: они су сачували своју првобитну основу више него француски, а променили су се према новим светским приликама више него енглески универзитети. У главном се у њима ради у три правца: 1-во, они

¹⁾ Париски универзитет је основан 1215. год., а у опште су прве универзитете на континенту европском имале Француска и Италија.

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

су центри за опште научно образовање и у томе погледу иду они упоредо са енглеским универзитетима; 2-го, они су центри за научно стручно образовање; у њима се уче и спремају за будући практичан живот наставници средњих школа, лекари, правници, и т. д. и у томе иду у корак са француским великим школама и 3-ће, они су средишта вишег научног живота, расадници самосталног научног испитивања, и у томе се они сасвим одвајају и од енглеских и од француских школа. Према томе се у најмањим универзитетима ради у истом духу и у истом правцу, те је стога често и у малим универзитетима било великих мислалаца. Познати хуманист Меланхтон, кога Немци радо зову учитељем Немачке (Praeceptor Germaniae), био је професор у универзитету у Витенбергу. Око њега се у тај мали град скупљала омладина из целе Европе, слушајући жудно његову проповед, која се у правцу Лутерових идеја тако силовито била окомила против Рима и старе схоластичке философске школе. И Лутер је био универзитетски професор. Велики мудрац немачког народа, Кант, доцирао је у Кенигсбергу, Фихте и Хегел у Јени и Берлину, оба Грима у Гетингену, доцније у Берлину, Диц у Бону, Либиг у Гисену и Минхену, Гаус, Вебер, Римаи и Хербарт у Гетингену (последњи и у Кенигсбергу), Блаунчли, Митермајер и Бунзен у Хајделбергу и т. д. И данас доцирају Хекел у Јени, Есмарх у Киљу, Клајн у Гетингену! А да ти реформатори друштвеног и научног живота не би остајали у тим школама, да у њима није било основе, на којима би они могли развити свој рад, о томе мислим не треба ни говорити.

Међу многим професорима, који одоше из наше садашње Велике Школе у политику и њене вртлоге, било је неколико и одличних научника. Оно бива и на страни, да баш и велики научници расправљају политичка питања и по новинама и у парламентима, али они зато ипак не напуштају школу. Да поменем само највеће међу таквима.

Председник садашње бечке Академије, знаменити природњак Сис, био је стално активан члан аустријског рајхсрата; Момзен, *decus academiae borussicae*, био је дуго члан пруског сабора, али је он и данас професор берлинског универзитета; сталан секретар Академије Наука у Паризу, велики хемичар Бертело, био је министар спољних послова пре неколико година, али се он правцем са министарске столице вратио у Collège de France! Што ти велики људи тако воле школу, томе сигурно има дубоких и многих разлога. На целоме Западу се наука сматра за најлепши цвет културе; тамо се прави научници цене и награђују у сваком погледу исто онако, као и велики државници и ратници, јер се тамо

зна, да се науком и слободном исповешћу идеја бацају у народ клице новоме животу, да се другим речима науком народ подмлађује. У томе погледу чак ни у земљама, у којима се виша настава креће у сасвим одређеним границама, нико слободној речи не стаје на пут. Ко, на пример, добро познаје садашњу париску школу, тај зна, да се у њој најодличнији професори не ће у својим предавањима да осврћу на програмате. По тим предавањима никад ђаци не би могли положити испите и стога се уз таквог једног великог професора увек нађе по неки *Professeur suppléant*, или *Professeur adjoint*, или *Maître de Conférences*, који управо учи оне, који хоће да полагају испите.

То исто наћи ћемо од прилике и у Енглеској. И тамо велики мислиоци нису махом били непосредни учитељи ђака. Истина и у енглеским универзитетима има и било је најодличнијих научника, али ти са ђацима и њиховим радом у главном не мају никакве везе. Њих уче само *Fellow*-и и *Tutor*-и, а професори држе само неколико лекција, и није тамо реткост, да је некакав одличан универзитетски професор, рецимо, уједно и одличан поп у некоме селу, који своју нурију редовно опслужује, који својој пастви редовно проповеда слово Божје и који једанпут недељно оставља своје село и иде у град, у коме је универзитет, да тамо прочита своју научну исповест. Иначе раду њихових великих мислилаца махом није место било у школи. *Spencer*, оба *Mills*, *Macoley*, *Gibbon*, *Bentham*, *Darwin*, *Grote*, *Humphrey Davy*, *Faraday* и други толики радили су у слободи, а не у школи, не трпећи окове њезине наставе и њезиних програмата, док су у Немачкој сви велики научници, као што поменух, по правилу били уједно и професори. Чак су и два њихова велика песника, *Шилер* и *Уланд*, били професори. И кад се има у виду то, да сви ти велики мислиоци нису само предавали своје науке, већ да су уз то заједно са својим ученицима духом залазили у тамне, неиспитане крајеве истина, онда ће нам јасно бити, зашто су немачки универзитети у овоме веку тако силно утицали на цео живот, на свеколике идеје немачког народа.¹⁾ Они су управо били, па и сад су то, представници идеја и целокупног духовног живота народног. Нарочито се у томе правцу истиче философски факултет, јаче него

²⁾ *Ernest Lavisse* (*Questions d'enseignement national*, p. XXIII.) каже ово: „N'est-il pas regrettable qu'il ne se soit pas formé une école de travailleurs autour d'un professeur, d'un historien comme Guizot? Sans doute, tous tant que nous sommes, nous lui devons quelque chose, soit que nous l'ayons entendu, soit que nous l'ayons lu; mais comme il est regrettable que Guizot n'ait pas eu autour de lui un cortège de disciples pour les employer à préparer ou à contrôler telle ou telle partie de la tâche, à fouiller tel détail de tel chapitre de son histoire de la civilisation, et les préparer ainsi au travail personnel, tout en les faisant collaborer à son oeuvre?“ Разуме се да су у томе погледу један Ранке, или један Момзен, сасвим другачије радили!

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

сви остали факултети, са чистом философијом и научним испитивањем у области природе и историје тако, да је философски факултет управо једини потпуно учени факултет. То се сме рећи и за Ђаке и за учитеље, а најбоље се види то по томе, што тамо између философског факултета и академија по правилу има персоналне уније. И тиме се може протумачити то, што је философски факултет свакад највише утицао на идеје и виши духовни живот народа.

Од познатих великих мислилаца било их је у философском факултету бар толико исто, колико и у свима осталим факултетима немачким. Филолог и лингвист, историк и философ, математичар и природњак, све то предаје своје науке тако, као да ће његови слушаоци бити све сами професори, а не наставници, јер сваки професор философског факултета у Немачкој мисли, да његови Ђаци треба да унесу у школу, у којој ће они бити учитељи, само науку и савестан рад. А како стоје у опште све, па и средње, немачке школе према свима школама осталих народа, то је свима познато. Сви народи на свету, Енглези као и Французи, Руси као и Талијани, Јапанци као и Американи, завиде Немцима на тим школама, јер су школе њихове — велике, средње и основне — више прославили Немачку у свету, него њихови политички успеси, више него њихова државна организација, више него њихова књижевност и њихова војска. Лорд Розбери, прејемник Гледстонов у либералној странци у Енглеској је ту неки дан на једном банкету говорио, да ће Енглеска у XX. веку имати да се бори са ова два велика такмаца: са Уједињеним Државама Америчким, које своје производе хоће да носе и изван граница својих и са немачком науком, и с тога је помињао, да је већ крајње време, да се и у Енглеској школе поправе. А у једној својој студији о вишој настави у Француској каже *Lot* о томе ово: „Сви признају да Немачка има данас хегемонију без изузетка на свима пољима науке. И заиста тај се факат не може оборити, да Немачка данас у науци више ствара него цео свет скупа, и њезина моћ у томе може се лено упоредити са моћи Енглеске на мору и у трговини. Можда је она још и већа.“¹⁾ И свему томе су узроци у главном у организацији и духу немачких школа.

¹⁾ Тако се у осталом у Француској о немачким универзитетима мислио и у почетку прошлога века: „Les Universités de l'Allemagne protestante seraient peut-être encore susceptibles de perfectionnement. Mais telles qu'elles sont, n'hésitons point à le dire, elles ont au-dessus de tout ce que l'Europe et le monde entier offrent d'instituts pour l'enseignement des hautes sciences... Ces magnifiques établissements, qui disséminent et propagent les lumières, dans un pays privé d'une grande capitale où elles pourraient se réunir en foyer, sont devenus, toujours en proportion croissante, l'objet de soins et de la protection des hommes d'État, celui de la faveur et de la prédilection des princes. (Charles de Villers, *Coup-d'oeil sur les Universités d'Allemagne*, 1808.).

Правцем философског испитивања пошли су за философским факултетом и остали факултети немачки. Историјско-правној школи Савињијевој и позитивно-правној школи Сталовој су у главном вреда у Волфову рационализму, Кантову критицизму и Хегелову апсолутном идеализму, а садашње медицинске науке држе се и данас познатих Хипократових речи: *ἰητρὸς φιλόσοφος ἰσόθεος* — лекар философ личи на Бога — али их оне данас не тумаче онако, како су их пре педесет година тумачиле. Данас није медицина дедуктивна наука, а сва философија њезина је у позитивним фактима природних наука и каузалној вези природних процеса.

Исто је тако позитивна философска школа јако утицала и на теологију, јер наука и религија нису супротне доктрине. Кад се на име чиста садржина јеванђеља одвоји од онога што је у цркви формално; кад се речи религија и наука не узму у обичном, већ у најширем смислу; кад се уочи како су велики народи свакад, па и у највећим социјалним и религиозним пертурбацијама чували култус јеванђелских истина као светињу; кад се зна да су баш највећи природњаци, Њутн¹⁾ и Дарвин, били уједно и најнобожнији људи; кад се не смеће с ума да велика дела философа нису толико плод њихова ума, колико последица онога правца, који је у тај ум утиснут једним нарочито јако развијеним религиозним духом — онда, мислим, смем тврдити, да се наука и религија у истину упоредо развијају, да у истину по крајњим тежњама својим упоредо иду. „Једино прави научник, вели Спенсер, зна, колико васеленска моћ, чије су манифестације Природа, Живот, Мисао стоји не само изнад људског знања, него и изнад сваке концепције људске“.

Тај философски дух у испитивању науке јесте управо она тајна сила, која и у тежбама обичног живота распаљује у правника, лекара, свештеника и државника огањ идеализма; сила која никоме не да, да своју срећу ствара на штету својих ближњих; сила која свакога гони, да само у срећи целог друштва види и своју срећу... Тако се науком јача морал и у томе има такођер додира између науке и религије.

Универзитети кембрички и оксфордски дају својим најбољим ученицима, чим сврше школу, велике стипендије. Они те стипендије имају по неколико година, путују куд хоће, уче што хоће,

¹⁾ На гробу Њутнову у Вестминстерској цркви у Лондону стоји овај натпис: „H. S. E. Isaacus Newtonus, eques auratus, qui animi vi prope divina planetarum motus figuras, cometarum semitas, oceanique aestus, sua mathesi facem praeferente, primus demonstravit. Radium lucis dissimilitudines, colorumque inde nascentium proprietates, quas nemo ante vel suspicatus erat, pervestigavit. Naturae, antiquitatis, s. scripturae sedulus, sagax, fidus interpret Dei o. m. maiestatem philosophia aperuit, evangelii simplicitatem moribus expressit. Sibi gratulentur mortales tale tantumque extitisse humani generis decus“. Natus etc.

живе где хоће, и ма да тих стипендија има врло много (око 600 у сваком универзитету), ипак они у науци не стварају много тако, да су циљеви рад којих се те помоћи дају махом промашени. Узрок тој чињеници је у томе, што њихови ђаци у универзитетима не залазе у дубоку критику разних философских и научних система, немајући прилике да чују, како се у једној школи у исти мах научно и критички предаје исто онако о крајним конвенцијама материјалистичке физике и најсмелијим спекулацијама Дарвинове теорије као и о најневероватнијим догматима теолошким, исто тако о највећем обожавању црквене превласти, као и о најслободнијој организацији држава и друштава, а у томе и јесте велика драж науке. Ренан је једном приликом рекао ово: „није нама Французима жао толико Елсаса и Лотарингије стога, што смо изгубили две провинције, већ стога, што је Француска услед укрштаја романске и германске расе из тих крајева добијала највеће научнике“. Укрштај је у опште у целој природи основа депоте и тако се само укрштајем идеја и сукобом доктрина стварају нове идеје, нови и лепши облици њихови. У томе укрштају је управо полет науке, у њему клица дубоког уверења, до кога се само анализом истинâ долази. А ко хоће у некоме да разбуди самостално уверење, тај мора и сам имати уверења; до тога се не долази међутим рецептивним учењем, већ духом који ствара и који и сам својим светлом обасјава један непознат део бесконачне области науке.

По животу Галилеа Галилеја се најбоље види, колико се науком јача убеђење, колико се у борби за напретком снажи дух. Из те борбе, која се често без милосрђа води између истине и социјалних и политичко-културних прилика неке епохе, и ничу установе. Једна од тих установа је и универзитет. И кад једном у тој великој школи узме маха правац схоластичког учења, кад се у њој науке предају само по канонски израђеним уџбеницима и тачно утврђеним програматима, онда је — и то нарочито важи за духовне науке, а те науке у сваком погледу највише утичу на мишљење једнога народа — онда је, велим, често истина претрпана прашином факата, ту се ђаци заклињу *in verba magistri*, ту нема критике, ту нема сумње, јер се ту, као и у средњем веку, учи само оно, што је утврђено као истина; ту истина није једини, први и последњи постулат школске наставе, ту се не философира. ту се другим речима критиком чистог разума не траже узроци моралног, социјалног и физичког поретка целокупне стварности.

Да завршим. По свему што досад рекох, мислим, да ће свакоме јасно бити, да је питање о еволуцији наше више наставе једно од најважнијих, по крајњим последицама својим можда баш

и најважније питање нашега јавнога живота, јер не треба сметати с ума, да ће наш народ, све док се оно не реши у доброме правцу још дуго и дуго остати на путевима сумњивим, без истине, која треба да му указује путеве у свима правцима његова рада.

* * *

Дух св. Саве облеће данас по целој обзору српском све српске школе. Он је и овде међу нама. Ја не видим његова лика, нити чујем његова гласа, али осећам и видим сву величину његову, осећам и видим да је моћ, поезија и слава Науке у Истини и Моралу.

ПОСЛЕДЊЕ ДВЕ ГОДИНЕ ЖИВОТА И РАДА ХАРАМБАШЕ БАЈА НИКОЛИЋА - ПИВЉАНИНА

(1684. и 1685. год.)

ПО АРХИВСКИМ ПОДАЦИМА

НАПИСАО

ЈОВ. Н. ТОМИЋ

(НАСТАВАК И СВРШЕТАК)

Пошто су хајдуци примили погођени новац и поделили га, упутили су се мирно преко Конавла, где не наиђоше ни на какву препреку. Али кад харамбаше стигоше у Котор, заједнички поднесоше извештај о свом походу и о догађају у Цавтату, и пожалише се провидуру Зену на поступањ Дубровчана, како иду на руку Новљанима.⁴⁰⁾

На два дана потом (17. септ.) стиже у Котор дубровачки канцелијер на нарочито послатој барци из Дубровника, да оправда господу од оптужбе, како нарочито иду на руку Новљанима и град снабдевају потребама, а у исто време да се потужи на хајдуке због последњег догађаја. Овај канцелијер нарочито се трудио да код провидура испослује да хајдуци врате новац добивен од заплењене стоке, тврдећи да она јесте чувана у турској земљи али за рачун Дубровчана. Ну то му није ништа помогло. Провидур му само одговори да му изгледа чудновато како то може бити, да се не плени стока и не односи плен из крајева турских, а нарочито из околине Требиња, кад тамо Новљани, млетачки непријатељи, имају кућа и имања, кад отуда добијају прихода и с оружјем у руци противе се пролазу хајдука.⁴¹⁾

⁴⁰⁾ *Ibidem.*

⁴¹⁾ У депеши Зеновој од 17. октобра.

У Ово тражење дубровачког изасланика провидур не могаше испунити још у толико мање, што су Дубровчани доиста ишли на руку Новљанима: давали су им џебане, слали хране и упућивали су их како да обезбеђују караване, које су хајдуци сачекивали по заседама. То дубровачко дошптавање Турцима о кретању хајдука било је од штете за Млечиће, по што се у то доба рад хајдука у главном био свео на дочекивање каравана, који су ишли у Нови, и пљачкање по новљанској околини а све с намером, да се овом граду одузме свака могућност даљег отпора и да се што пре нагна на предају. За то се провидур Зено старао да сваком каравану спречи улаз у Нови. На тај посао обично је употребљавао омање чете, које су крстариле по околини, обавештавале се о намери Турака, вршиле су омање нападе, али чим би прилике допустиле, провидур је окуњао хајдуке у повеће чете и слао их у поједина места, где би чуо да има спрењене хране, намењене Новом, те да је довуку или униште, само да се не би Новљани користили.

У целој довој Далмацији Нови је највише привлачно пажњу Млечића и пре него што је ондашњи главни провидур у Далмацији Пјеро Венијеро био пошао на дужност, обратио је пажњу сенату, како је преко потребно заузети тај град и врло убедљивим говором убедно је чланове Сената да се за тај посао ваља одмах припремати. И та Венијерова жеља била би остварена, да га догађаји у горњој Далмацији нису одвели на другу страну.⁴³⁾ Сињорија пак, имала је то на уму и одлагање заузећа Новог сматрано је привременим, за то се Зено и старао да док не буде маха за већу акцију, не допусти Новом, да му се посада увећалити да се снабде потребама. С тога ма како да је рад хајдука изгледао ситан посао, он је био од значаја по напредак млетачке ствари у оном крају. Зато је провидур био задовољан успехом хајдучким и извештавајући сенат о свом раду није пропуштао истаћи значај ових успеха, који су олакшавали републици да на другој страни употреби више снаге и новца ради потпунијег успеха у рату с Турцима. Па и Сињорија знала је то ценити. Она је била потпуно задовољна радом хајдука што се лепо може видети и по томе што, и ако заузет много пречим пословима, Сенат не пропушташе да не похвали старање Зеново, јунаштво хајдука и оданост харамбаше Баја.⁴⁴⁾

⁴²⁾ О томе има готово у свима дешама Зеновим.

⁴³⁾ Camillo Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo primo Imperatore e di principi collegati contro ir Turco* (Venezia, 1710) vol. I, 353, 354.; Pietro Garzoni, *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della Sacra Lega contra Maometto IV e tre suoi successori Gran Sultani de Turchi*. (Venezia 1720.) vol. I, .7, 78.

⁴⁴⁾ »Nelle vostre lettere, вели Сенат пров. Зену, de n°. 16 comprendemo ciò voi continuate d' applicatione e di zelo per li molti vantaggi in coteste parti, e l' hostilità, che si vanno praticando à danni de Turchi e molto gradita ne rimane la constanza del Caram Bassa Baio.... (Сенатска одлука од 16. дек. 1684. год. *Deliberazioni Rettori*, Reg. 59, f. 232 t.)

По повратку из Цавтата Зено опет упути хајдуке на посао. Он нареди харамбашама те сакупише шест стотина људи између хајдука, Црногораца и територијалаца⁴⁵⁾ и с овима се упутише у Херцеговину да омете довожење прикупљене хране у Нови. Тамо хајдуке послужи срећа те наиђоше на стотину коња празних с послугом, упућених по прибрану храну па их запленише. По том наумише да пођу ка Гацком, где беху дознали да су Турци спремили велику количину хране и сена за Нови, али дознадоше да су Турци извештени о њихову походу и да се на многим местима окуњају у чете, које ће их дочекати у заседи. С тога их се већи део врати у Котор са запленим коњима, а харамбаша Бајо остаде са стотину другова, надајући се, да ће Турци помислити да се и он вратио те ће моћи извршити какав zgodан удар. И доиста по одласку хајдука у Котор Бајо се са својим људима привуче до Невесиња, нападе тамо на једну од кула, поби неке Турке, тројицу ухвати живе и уплени на триестину грла стоке па то посла провидуру, а он се и даље задржа у турском крају.⁴⁶⁾

Ну док се Бајо бавио по Херцеговини, Зену стиже вест како су се неки Новљани упутили у Дробњаке да сакупе обичан харач од православних и да омогуће провоз хране у Нови. Да их у томе омете провидур посла одмах неког Луку Бурињића, који с породицом беше пребегао из Херцеговине, даде му људи и стави му у дужност да Новљане како зна похвата или помлати. Бурињић као добар познавалац тог краја прими се те дужности, узе педесет људи па од ових одабра само петнаест и с њима се даде за харачарима, стиже у Дробњаке и тамо кад дознаде да су у једној кући тројица најглавнијих, нападе на њу и сву тројицу повата живе. Кад му је то тако лепо испало за руком, Бурињић се крете натраг, али му не даде неки дробњачки кнез Станоје, који прикупи повише својих људи и нагна хајдуке да оставе сужње. Ту се нађе још неколико дробњачких кнезова, који стадоше одвраћати кнеза од тог корака, али то би без успеха, и Бурињић се мораде с тугом у срцу вратити без плена, који му је био у рукама. Такав поступак кнеза Станоја не би по вољи ни провидуру Зену. Зато у депеши од 13. новембра писаше како би требало што год предузети противу толике дрскости кнежеве, што би на се примио сам Бурињић, а да он није могао ништа учинити из обзира према православнима у Херцеговини, што се, без сумње, бојао да тим не поквари дотадашњи успех. Провидур је о свему томе обавестио главнога провидура Валијера и отуда очекивао обавештење.⁴⁷⁾

Кад је ово Бурињић ишао у Дробњаке да похвата харачаре, једна чета хајдука с бегунцима што су се били населили у Церату крстарила

⁴⁵⁾ Територијалцима Млечићи у овој прилици називаху становнике из околине Котора.

⁴⁶⁾ У депеши Зеновој од 13. новембра 1684. год.

⁴⁷⁾ *Ibidem.*

је по околини Новога, при чему је ухватила неколико Турака с двадесет и пет коња послатих према Требињу, од куда се имало донети хране у Нови.⁴⁸⁾ Неколико дана пак касније Зену стиже вест, како ће се кроз који дан упутити у Нови караван с храном и двојицом харачара, који су имали донети новац покупљен од народа. Зато овај првих дана декембра нареди харамбашама да сакупе пет стотина људи, хајдука и територијалаца и да се упуте према Зупцима, не би ли се докопали плена или уништили караван, само да помоћ не стигне Новоме, не би ли што лакше извео своју намеру с овим градом. И хајдуци га послушаше и упутеше се на ту страну.⁴⁹⁾

Рад с хајдуцима провидуру Зену ишао је врло лако, али није тако било с православнима у суседним крајевима, који су га по поверљивим људима често уверавали о својој оданости према републици млетачкој, а нису ништа покушавали сами од своје стране. Ну овај Зенов рад с хајдуцима главари херцеговачких племена сматрали су ситним послом, од кога може бити више штете него користи, за то се нису усуђивали дићи се противу Турака све док не виде млетачку војску, па нису веровали ни уверавању Зенову, да ће се то остварити. Зено пак наваљивао је на њих да се лате оружја и да помогну хајдуцима. За то су знали Турци па су се били постарали да се с те стране обезбеде, те су од Никшића и других неких племена били узели таоце, да их у Новом држе до Митрова-дне, али кад су видели да рад хајдука бива све досаднији и да ови нагоне Херцеговце да уз њих пристају, не хтедоше пустити талаца, ма да је било прошло доста после Митрова-дана. У новембру провидур Зено писа главарима никшићским и у писму их опомену на дану му реч, како ће с оружјем пристати уз републику, на што ови одговорише писмом, које стиже у Котор 16. нов. У том писму војвода поп-Вукашин и други главари одговорише провидуру да и даље остају одани републици, али да сваког часа очекују од њега вести о доласку млетачке флоте и војске под Нови, па да се дигну противу општега непријатеља, чега ће бити у толико лакше што је истекао рок таоцима датим Новљанима, али како нити има млетачке војске нити им Турци пуштају таоце, да за тај мах ништа не могу радити. Шта више замолише га да објави харамбашама и хајдуцима да не долазе у њихова села и куће, и да тамо не праве штете, а кад буде вести да је стигла војска и бродовље, обећаше да ће ухватити неког отменог Турчина, којим ће искупити своје људе дате у таоштво Новљанима.⁵⁰⁾

И Бањани, као год ово Никшићи, уздржаваху се јавно пристати уз Млечиће и олакшати рад хајдуцима у своме крају. И они беху дали Турцима своје таоце те су били обавезани да се уздрже од сваког покушаја

⁴⁸⁾ *Ibidem.*

⁴⁹⁾ У *депеши Зеловој* од 7. децембра.

⁵⁰⁾ Италијански превод писма приложен је *Зеновој депеши* од 16. новембра.

отворенога непријатељства све док Млечићи не буду предузели јачу акцију. Провидур Зено пак није био задовољан пребегивањем појединих отуда већ је желео да види покрет целог племена заједно са осталим суседним, с тога се и бањанским главарима обраћао писмом и опомињао их на задану реч. Дозивавши за то Турци Новљани покушаше да се што боље обезбеде и затражише од Бањана за таоце прве главаре, а у исто време припретише им за помагање хајдуцима. Главарима не беше мило ићи у таоштво у ово смутљиво доба а и страх их беше да Турци не приведу у дело своје претње. С тога се кнезови Тома, Вукадин и Пејо и поп Копривица заједно с другима обратише писмом провидуру Зену и јавише му, како их Новљани зову у град за таоце, али не поверавајући писму све што су имали рећи напоменуше, да ће му усмено саопштити књигоноша Вуко, који ће му описати њихову муку и невољу.⁵¹⁾ За доказ свега тога Бањани послаше провидуру и два писма турска. У првome од ових Зам-бег Мехмед-ага јављаше бањанским кнезовима како сваког дана добија писма из Новoga, у којима му се поручује да их упути у град, с тога им наређује да то сами учине, чим буду добили писмо и да понесу новац ради талаца а да не чекају да им се из Новoga нише свакога дана.⁵²⁾ У другоме пак тај исти писаше кнезу Вукадину, Војину Мирковићу и Вуку Ђуричићу, из Бањана, како му је познато да су пропустили харамбану Баја са четрдесет другова, који напада на Турке и плени стоку, пали и руши куле и како с хајдуцима заједно пију вино; као што зна и то да су хајдуци одвели десетак сујања, па их питање како то да им ништа не чине хајдуци.⁵³⁾

Оба ова писма за Бањане нису била само опомена већ и претња да се окану што су започели, па како им Зено не могаше помоћи друкчије до да им пошље хајдуке или писмима да их соколи, овима није остало друго до да угоде Ђуди Новљана. Због тога се нису радовали хајдуцима, јер је њихов долазак само још више уверавао Турке о дослуху Бањана с овима. Ну Зено је у непрекидном раду хајдучком тражио успеха за млетачку ствар, с тога их је и даље упућивао на излете по турским крајевима. Али како млетачка војничка снага у Боки беше и сувише недовољна, по што је плаћених војника било мало а ратна се акција ослањала поглавито на добровољно учешће тамошњег народа, чији је један део био под републиком а други се надао да се њеном помоћу ослободи од Турака — хајдуци су тада употребљавани и на друга предузећа војничка сем обичнога четовања по непријатељској земљи. Један део ових суделовао је у сукобу са скадарским санџак-бегом, кад је овај у месецу фебруару 1685. год. покушао да нападне на Паштровиће, да сруши кулу Бошко-

⁵¹⁾ Италијански превод писма приложен је *Зеновој депеши* од 7. дек. Нема дана обележеног кад је писано, али је у врху забележено да је у Котор стигло 3. децембра.

⁵²⁾ Италијански превод приложен *депеш* *Зеновој* од 7. децембра.

⁵³⁾ Италијански превод приложен горњој депеши.

У виђа и попали све до Котора,⁵⁴⁾ али много већи део употребљаван је према Новоме, да се Турцима не допусти унети хране у град. За то видевши се у незгоди, јер је у граду била оскудица а лутови су били засечени, којима је могла стићи помоћ, Новљани су више пута писали Сулејман-аги, скадарском санџак-бегу, да се договоре, па кад се он крене на Млечиће и одвуче на се већи део млетачке одбране, они да испадну из града и упуते се на Рисан, којим ће лако завладати, јер не ће бити кога да га брани.⁵⁵⁾ Ну за те договоре сазнаде Зено од ухода; с тога не хтеде повлачити све хајдуке из околине Новога. У доба пак пре него ће се Сулејман-ага кренути на Паштровиће, провидур сазнаде од других ухода, како ће се један караван с храном упути из Херцеговине у Нови, за то похита да омете Турке и у том покушају и не часећи часа одмах посла на ту страну харамбашу Баја.⁵⁶⁾

Бајо сакупи 150 хајдука и крете се на посао. Још првога дана, кад је с четом био ушао у турски крај у планини код Зубаца ухвати једног Новљанина с дечком, где гоњаху неколико коња натоварених храном и белим смоком, па кад се извести да очекиваног каравана неће бити скоро, поведе плен у Цавтат, где мало по његову доласку стигоше из Пераста три фусте⁵⁷⁾ с хајдуцима.⁵⁸⁾ Тамо се дознаде да је у Дубровник стигао капици-баша босанскога наше и да је од Дубровчана тражио два топа и три стотине људи помоћи, како би отео норинску кулу у Неретви. После кратког договора хајдуци одлучише да капици-башу дочекају у заседи на путу. Према томе дигоше се из Цавтата и заседоше код Царина. Тамо су у чекању провели прилично времена, док се једном не појави од Дубровника караван од 200 коња натоварених свилом, чохом, сануном и другом робом трговачком. С караваном није било ни једнога Дубровчанина. Пратиоци су му били Турци и неколико Срба православних, а по зади свих јахао је капици-баша. Хајдуци су с највећим нестрпљењем очекивали тренутак, кад ће им се караванска пратња примаћи на домањај оружја па да је нападну, али кад је предњи део каравана био близу хајдучке заседе, један од Турака спази хајдуке па сетивши се да ће то бити заседа, повиче својим друговима да се пазе. На тај глас заустави се цео караван али док су хајдуци појурили ка каравану, да му не даду назад, Турци га напусте и стану бежати. Међу првима што измакоше

⁵⁴⁾ О овом нападу Сулејман-аге на Вошковића кулу биће више речи на другом месту, у *Одломцима из Историје Црне Горе од 1528.—1709.*

⁵⁵⁾ У *депеши Зеновој* од 10. априла 1685. год.

⁵⁶⁾ У *депеши Зеновој* од 7. марта 1685. год.

⁵⁷⁾ Врста брода, боље рећи мала галија с једном катарком и два или три реда весала; одликовала се великом брзином и употребљавана је као ратни брод за гоњење гусара.

⁵⁸⁾ У *саслушању хајдука Вука Андрина* од 6. марта 1685 год. и у *депеши Зеновој* од 7. марта.

био је каници-баша, који се склони у Дубровник, а то успеше да учине и многи други. Тако се хајдуцима не даде да изврше најглавнији део свога плана: да ухвате каници-башу, чија би глава добила добру уцену. Од свеколике пак пратње хајдуци једва успеше да ухвате четворицу му-сломана и два хришћанина.⁵⁹⁾

Незадовољан овим неуспехом Бајо се не хтеде одмах вратити, али таман кад се спремао да одреди један део својих људи за пратњу за-плећеном каравану, а с остатком да остане у турском крају, не би ли успео у каквом другом нападу, Турци се окупе и нападну на хајдуке, не би ли им преотели плен. Турака је био доста велики број с пет застава, те нагрну на хајдуке, али им се ови одупру и после кратког боја нате-рају их да се повуку на околна брда по што су на бојишту оставили до-ста својих.⁶⁰⁾ По том Бајо одвоји петнаест хајдука и посла их с караваном право у Цавтат а он се с осталима задржа на разбојишту да не да маха Турцима да поново покушају преотети караван.⁶¹⁾ И тамо је остао све док није видео да Турака више нема, па се с хајдуцима крете уза-стоице за караваном према Цавтату.⁶²⁾ Али кад је чета била код Брена, наиђе на двојицу дубровачких заповедника с оружаним људима, који из-јавише харамбашама да се због свог врло неугодног положаја према Тур-цима морају привидно тући с хајдуцима, и да с обе стране треба упо-требити фишке без куршума. У једном писму што га је Бајо одмах по-овом догађају писао провидуру Зену, вели овај како је одмах пристао на тај предлог Дубровчана и верујући њихову уверавању, наредио је својим људима да туку ћорцима, али да Дубровчани нису одржали дату реч већ су стали пуцати на хајдуке куршумима, при чему Бају погине десетак хајдука, којима Дубровчани одсеку главе и поднесу на поклон каници-баша. Још непријатније беше за Баја што су Дубровчани ово своје дело зачинили слављем палећи ватре и избаивши више од две хиљаде пушака.⁶³⁾

Таком изненадном нападу Бајо није мого одолети, већ покупивши на двадесет рањених другова повуче се у Цавтат. Али се тамо нађе у не малој незгоди, јер хајдуци и не мислећи да се може овако што де-сити, не беху понели хране, а непријатељ их ни тамо не остави на миру. Чим су хајдуци стигли у Цавтат, непријатељ склопи са свих страна те не могући тамо остати дуже без хране хајдуци морадоше предузети какав корак. Мластачких бродова, на којима би се најлакше избегло из опасно-сти, у коју су улетели, није било, према томе Бају с друговима није остајало друго до да се одлуче да силом продру преко дубровачког зе-мљишта. Али за таку одлуку беху две незгоде: прва што би тим била

⁵⁹⁾ *Ibidem.*

⁶⁰⁾ *Ibidem.*

⁶¹⁾ У *саслушању* хајдука Вука Андрина.

⁶²⁾ *Ibidem.*

⁶³⁾ У италијанском препису писма харамбаше Баја и његових другова од 5. марта.

извршена насилна повреда земљишта дубровачке републике, с којом млетачка Сињорија не беше у отвореном непријатељству, да би се могао оправдати такав поступак; и друго што би такав покушај стао доста живота ову слабу чету хајдучку. За то се харамбаше посветоваше и у место таке одлуке хитно упутише писмо провидуру, којим га замолише да им јави шта да раде са још стотину коња заосталих од прве пљачке, за које се нема хране, јер им Дубровчани не даду пустити их на пашу, те ће сви полипсати. Уз то још јавише да су кивни на Дубровчане због овог њиховог недела, те да су се одлучили да им се освете.⁶⁴⁾ И то писмо послаше по хајдуку Вуку Андрину, који још истога дана (6. марта) стиге у Котор, где би саслушан.⁶⁵⁾

Вест о незгоди хајдучкој и понашању Дубровчана према овима непријатно је ганула провидура Зена. За то он и писаше Сенату млетачком како му је тешко што види да су овом приликом Дубровчани нанели хајдучима више зла него што су им то учинили Турци на међи за пуну годину дана, те би предузео какав одлучан корак противу Дубровчана, само кад би знао да то неће бити противно намери Сињорије. Али не могући ништа предузимати на своју руку и без знања Сињорије нити примити на се одговорност за штетне последице, док од старијих не добије наређење, провидур само нареди харамбашу Бају да се са својим људима одмах крене у Котор, где ће поднети тачан извештај о свему што се десило. И о свему овоме Зено не пропусти известити и првога свог претпостављенога старешину, главнога провидура у Далмацији,⁶⁶⁾ који се тада бавио око Сиња.

Провидур Зено не могаше тада друго учинити до да нареди Бају и друговима да се што пре врате. Помоћ Бајова беше му тада од потребе на другој страни према скадарском санџак-бегу, који се с окупљеном војском кретао противу Паштровића. О намери санџак-беговој Зено је знао још израније, а овом приликом стигла му је била вест да се већ кренуо. Не имајући пак у Боки млетачких плаћених војника провидур се морао поуздати у Паштровиће, Пераштане и друге суседне Котору а нешто и у Црногорце, али ради сваке безбедности он пре него пође у сусрет Сулејман-аги, посла хитно наређење Бају и друговима му да похитају у Котор, ради чега им посла једну федуку.⁶⁷⁾ Али хајдуци то не учинише. Као разлог томе Зено наводи, да као што су хајдуци готови поћи ма куд било, кад се тиче плена, тако исто нерадо иду на посао, где би човека гонила сама слава, те су за то нашли изговора, да не пођу противу санџак-бега. Истина овај би одбивен и без њихове помоћи и

⁶⁴⁾ *Ibidem.*

⁶⁵⁾ Саслушање његово придодано је *депеши Зеновој* од 7. марта 1685. год.

⁶⁶⁾ У *депеши Зеновој* од 7. марта 1685. г.

⁶⁷⁾ Врста брода ратног, мањег од фусте, али потпуно сличан њој; одлика му је била велика брзина, и употребљаван је за гоњење гусара.

у место жељене победе једва измаче из окршаја, али провидур беше уверен, да би Турци још горе прошли при повлачењу, да је било хајдука, а тиме би се избегао и непогодан сукоб њихов с Дубровчанима. Хајдуци пак не дођоше у Котор ни када је 14. марта провидур писао извештај о сукобу са Сулејман-агом и о поразу овога. Непогода на мору давала му је маха да мисли да је она узрок њихову закашњењу али и осетљивост у хајдука према поступку Дубровчана казивала му је да узрок закашњењу лако може бити и жеља за осветом или неком новом пљачком. А на ово је мислио што је знао да хајдуци за неколико месеца нису били примили своју плаћу те им је плен био поглавито средство за одржање живота. За то се провидур бојао каке нове авантуре хајдучке и с нестриљењем је очекивао њихов повратак. Хајдуци пак, заиста су били готови на освету. Њихово нерасположење према Дубровчанима било је свакоме врло добро познато, и ма да су Дубровчани гледали да оправдају свој поступак према хајдуцима бацајући сву кривицу на ове, Зену су били и сувише недовољни њихови разлози.⁶⁸⁾

Разлоге Дубровчана за што су напали на хајдуке харамбаше Баја имамо у писму њихову од 3. марта, упућеном изванредном провидуру которском Зену. Тамо се вели како су се хајдуци после кратког прекида у нападима на дубровачке поданике поново одали том послу и на неколико дана пре овога догађаја с Бајом једна чета хајдука била је напала на неки омањи караван турски, који је носио сô из Дубровника на су убили спроводника, со просули и коње одвели, што ће бити да се тиче оног првог плена Бајових хајдука учињеног приликом последњег похода, о коме је горе било речи.⁶⁹⁾ Док је то било пак на једној страни, дотле је друга чета хајдука с харамбашама Алексом Љубичићем, Властелицом и Андријом Бронзом стигла на фустама и искрцала се на острво Шипањ (Giurana) и напала на неке куће, у којима ни клинца није хтела оставити, да је тукла дубровачке поданике па оштетила и сâм архијенисков двор. По том су се ти исти били упутили на Колочеп и у лопудеку луку, где су продужили радити по свом обичају. Најзад Дубровчани у писму помињу напад хајдучки на некакав караван пред самим вратима дубровачким, а то ће бити на онај, што је с њим био капици-баша и надовезују како не могу трпети да ови разуздани хајдуци чине што хоће и где хоће, при свем том што су покушавали да их одврате од тога. С тога су се обратили провидуру с молбом да овај предузме кораке те да се хајдуци обуздају а писмо завршише изразима пуним хвале и поштовања према њему, али нигде не поменуше шта су они урадили с хајдуцима и за што су онако поступили с Бајовом четом.⁷⁰⁾

⁶⁸⁾ У депеши Зеновој од 14. марта 1685. год.

⁶⁹⁾ Види стр.

⁷⁰⁾ Пренис писма приложен је депеши Зеновој од 14. марта 1685. г.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Не може се порицати да је положај Дубровника у то доба, као и раније за време кандијскога рата, био врло тежак. Одржати добре односе с двома зараћеним странама и суседима, од којих се један користио хајдуцима, а други башибозуцима, кад су први не водећи рачуна о неутралном и опасном положају слободнога града Дубровника, прелазили преко дубровачког земљишта с пленом из турске земље, или тим истим путем унадали у турске крајеве и по који пут нападали на Турке на дубровачком земљишту, и кад су се они други за рачун хајдука светили дубровачким поданицима — у таким приликама задовољити оба суседа било је врло мучно. А постићи то у оно доба, било је још у толико теже што је међу самим поданицима дубровачким било и таквих, који, ради личне користи, нису мислили да на зло раде за слободу града Дубровника, кад помажу хајдуке,⁷¹⁾ те је појмљиво зашто да Дубровчани доведени у теснац, не знајући коме ће пре уговети, Турцима или републици, морадоше довијати се и прећутати оно што говори противу њих. Али при свем том не може се никако правдати начин напада дубровачког на хајдуке.

Шта су пак све учинили тада Дубровчани с хајдуцима дознаје се из депеше провидура Зена од 15. марта, која служи за допуну ранијим подацима о овом догађају и тврди како су Дубровчани овом приликом били доиста врло сурови према хајдуцима и да су код ових појачали ранију мржњу и побудили их на освету. Кад су горњег дана стигли хајдуци у Котор с харамбашама и Бајом на челу, пријавише се одмах провидуру, испричаше му догађај и представише понашање Дубровчана као одвратно. Из тог њиховог саопштења види се, да је при нападу на хајдуке било на осам стотина дубровачких поданика се 40 застава и да их је предводио Рафанло Луке Гучетића, који је својом руком убио једнога од хајдука. При том нападу од хајдука је било рањених двадесет и мртвих је пало десет. Овој десеторици Дубровчани су одсекли главе, однели су их у град и од њих дали су три капици-баши, две турском емину на царини дубровачкој, три чуварима турским а две су клинцима кроз уши приковали на капије градске. А кад су се хајдуци повукли у Цавтат, дубровачки поданици на број хиљаду и шест стотина ошколили су их са свих страна и стали су им претити, да ће их све побити, ако одмах не напусте то место, због чега су хајдуци били одлучили да се уклоне и чим се умањила непогода, превезли су се на оближње шкоље, где је један од харамбаша подлегао задобивеним ранама и тамо био погребен, али га Дубровчани ни у гробу нису оставили на миру, већ су му одсекли главу и однели је у град. Због ових незгода у повлачењу хајдуци су морали напустити

⁷¹⁾ „Quando pensavimo urtar adosso al Capizzi e Turchi suoi seguaci da molti sudditi Ragusei venivamo eccitati à tal aggressione esprimendosi che sarebbero stati in nostro aiuto, ma poi n' hanno tradito sul fatto e trucidato diversi nostri Compagni...“
(У саслушању хајдука Вука Андрина).

и два заплењена каравана, где је у товарима сем свиле, чохе, пиринца и друге робе трговачке било још и барута, олова и друге муниције, коју су Турци из Дубровника били понели у Сарајево. У томе је за провидура а по том и за Сињорију био доказ, да су Дубровчани доиста помагали суседне Турке и снабдевали их ратним потребама противу млетачке републике, што се, наравно, Сињорији није допало. Али у овој прилици нарочито је јако испољено нерасположење Дубровчана према хајдучима, и постала је одвећ видном мржња, која се најлепше огледа у цени хајдучких глава, коју објави Дубровник. По извештају хајдучком глава свакога од њих била је уцењена са сто дуката, поред чега је убица имао још по петнаест дуката месечне плаће. Из тога је провидур Зено изводио на што смерају Дубровчани: да уклоне хајдуке од своје међе не би ли што лакше додавали помоћи Новоме. За то он пишући денешу од 15. марта јављаше Сенату, како ће тај проглас имати врло тешких последица по напредак млетачке ствари у том крају, јер се неће више моћи спречавати турско и дубровачко додавање помоћи Новом, пошто хајдучи неће имати потребног склоништа, кад буду задобили какав плен, што их је до тада највише и нагонило на рад. И као одговор на тај проглас Дубровчана провидур је мислио да предузме какав корак, али не могаше без одобрења сенатскога. За то, да га не изненади какав нов непријатан догађај, провидур о свему хитно извести главног провидура у Далмацији, јер се надаше да ће и отуда моћи добити упуштава за даљи рад, док му не буде стигла сенатска одлука.⁷²⁾

IV.

Како је Нови био главна мета Зенова рада у то доба, а овај поступак Дубровчана ишао је на то да се Новом олакша у добијању помоћи, док је ишчекивао да му с једне или с друге стране стигну упуштава за даљи рад, провидур Зено посла уходу у Нови, да се обавести о мишљењу, које тамо влада о последњем догађају, а сâм оде у луку Розе, да га сачека по повратку. Од овога провидур дознаде како је капици-баша дошао у Нови и да је у знак пријатељства према Дубровчанима наредио Новљанима да онима врате робу једног каравана, који је пре неколико месеца ишао у Дубровник па су га Новљани запленили. По мишљењу Зенову, поред горе наведенога, то као да је био главни разлог оном дубровачком поступку, којим су се хтели удобрити Турцима. А кад је још дознао да је капици-баша јавно говорио како се лично уверио колико су Дубровчани учинили за њ, кад су оно напали хајдуке, провидур је изводио да је и сувише јасно недело Дубровчана, за које су му се они онако правдали бацајући сву кривицу на хајдуке, као да су они искључиви кривци, који су дали повода оном догађају. Рад Дубровчана у овој прилици био је

⁷²⁾ У депеши Зеновој од 15. марта.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

потпуно супротан млетачким тежњама у Боки и провидур је о томе и раније извештавао Сиборију, али сада је стекао уверење о основаности свега раније саопштенога. Он овом приликом од уходе дознаде још да су Дубровчани допустили Новљанима и другим Турцима, који би ишли у Нови, да могу слободно прелазити преко њиховог земљишта, што до тада није чињено ни једном приликом рата млетачке републике с Турцима. Исто тако дознаде да дубровачки поданици чувају пролазе, у којима су обично хајдуци дочекивали караване и Турке, чему су се ови радовали, јавно давали знака о томе и говорили суседним Србима, како ће хајдуци од тада имати посла не само с њима већ и с Дубровчанима. И све те вести бежу врло немиле, јер се провидур бојао да рад хајдука не скрене од дотадашњег правца. Хајдуци били су дознали за све то, па како су с њима противу Новог удружено радили Пераштани, Кртољани, Љуштитчани и други из околине Котора, сви су били уверењени поступком Дубровчана, те су смишљали некакав корак противу њих. За то се провидур, док не доби учества од својих старијих, трудио да обузда све ове па је и даље поглавиту пажњу обраћао спречавању додавања помоћи Новоме бар с турске стране.⁷³⁾

Да ли се пак харамбаша Бајо осветио Дубровчанима за ону превару и како је то било, не знам, јер подаци, што су ми при руци, не кажу ништа о томе. Али је за то познато Бајово четовање по турским крајевима. Тако у половини априла провидур га посла са 300 хајдука и овај кланцима и хајдучким пролазима дође до градића Кључа у Херцеговини. Хајдуци тамо сачекаше ноћ, не би ли изненадним нападом што лакше постигли своју намеру и за то по мраку нападоше на варош са свих страна и запалише је. Ну тамошњо становништво било је раније извештено о походу хајдучком, па се за времена склони у градић, те хајдуци поред нешто плена не могоше имати више до два роба, али при нападу побише двадесетину Турака. У накнаду за то они запалише на сто и шесет кућа и у непео их претворише, запленише на три хиљаде грла стоке које крупне које ситне и узеше велику количину жита и зоби, што је било покупљено и остављено за пашу, кад буде дошао у овај крај.⁷⁴⁾

Али при повратку, у Котор хајдуци имадоше извршити још један од задатака, који су им давали, да их врше у доба ратова млетачке републике с Турцима. Као што је већ напоменуто горе, млетачка република приликом ових ратова новцем и обећањима куповала је живот суседних Срба, султанових поданика, да ратују за њен рачун. Како су дуги ратови смањивали број становништва у Далмацији, и како због новчаних неприлика република није могла набављати довољно плаћених војника, који ће бранити градове и куле, турске чете по који пут нису наилазиле

⁷³⁾ У *депеши Зеновој* из Пераста од 18. марта.

⁷⁴⁾ У *депеши Зеновој* од 24. априла.

на отпор, те су продирали до самих градова у Приморју. За то се република старала да умањени број становништва ојача довођењем српских породица из турских крајева, и у томе се помагала хајдучима. То су Бајови људи радили више пута па и придиком овог последњег похода на Кључ. Тада је Бајо заштитио бегство неколико породица из Бањана, које су се још раније биле решиле на тај корак и добиле допуштење од млетачких власти да могу прећи тамо. С њима пређе и кнез бањански Милош Славојевић, један од најугледнијих људи у Бањанима, а Бајо доби од бањанских првака писмо за провидура Зена, у коме ови Славојевића препоручиваху његовој пажњи, напомињући како ће од ове зависити да ли ће, како они тако и друга племена ступити под заштиту млетачке републике. Кад се пак Бајо повратио у Котор и Зену предао писмо, послао га је одмах Сињорији у Млетке приложена својој депеши од 24. априла, али док је чекао одговор на њ, покушао је да задобије бањанске главаре да остану одани републици. С тога се постара прво да потпуно задобије Милоша Славојевића, па после преко њега да утиче на остале, за то овога обдари медаљом и комадом чохе за одело и приволе га да се врати у Бањане, не би ли наговорио народ да отпадне од Турака и да га одвођењем у пљачку покрви с Турцима. И од тога се корака Зено нарочито надао успеху млетачке ствари у том крају. Ну то одвођење султанових поданика није се допадало Турцима, за то Корјенићи озбиљно покушаше да казне Баја и дочекаше га, кад се с пребеглицима враћао у Котор, али Бајо, и ако је био љут окршај, добро прође са својим хајдучима, јер му нико не погибе а само их седморица допадоше рана. Породице српске пак пређоше здраве и читаве у Котор, а по том бише одведене у Рисан.⁷⁵⁾

Овај Бајов успех задовољио је провидура Зена, а не мање и млетачку Сињорију. Кад је Сенат био извештен о томе, изјави провидуру своје особито задовољство за рад харамбаше Баја, што се толико стара за извршење млетачких жеља.⁷⁶⁾ Али овај поход на Кључ јесте и последње дело Бајово пре него је са својим друговима јуначки погинуо на Вртијељци. Нема сумње да га је Зено употребио још на какав мањи посао, при коме је овај наређење свога старијег извршио на потпуно задовољство овога, као што је то и раније чинио. Ну догађаји, који се дешавају после Бајова повратка из Херцеговине јесу значајнији од ранијих и нов покрет скадарскога санџак-бега Сулејман-аге Малог противу Млеџића и спремање да изађе на Цетиње и казни Црногорце одметнуте испод

⁷⁵⁾ *Ibidem.*

⁷⁶⁾ »Merita gradimento il volere di Caram Bassa Baio Nikolich e li operazioni sue fruttuose si riconoscono affetto anco dell' amore che si è conciliato appresso Caiduzi, dai quali pure si riceve il beneficio di sessanta anime di Bagnani passate alla nostra divozione....« (*Deliberazioni Rettori.*, Reg. 60., f. 57.)

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

власти султанове толико су били занели Зена, да је овај сву пажњу тамо обратио, те је појмљиво зашто да у депешама његовим с краја месеца априла и у почетку маја нема више никаквих података о раду харамбаше Баја.

Сулејман-ага Мали није био задовољан што из окршаја под Бошковића кулом измаче с раном те не остави и главу. На против ово га још ражљути те смишљаше како да се освети како Млечићима тако и Црногорцима, који тада по наговору Зенову беху одрекли послушност Турцима и пристали уз републику с надом, да ће се помоћу ове отарасити турске власти. За то кад залечи рану, постара се и придоби многе брђанске и неке црногорске главаре и помоћу њих сакупи ратника да овима попуни број Арбанаса, које је имао под руком. За овај Сулејман-агин корак знао је провидур, јер је имао повереника по свим суседним крајевима, који су га обавештавали о свему што је онај радио. Ну јасно му је било, да немајући довољно ратника овом приликом не ће моћи силу одбити силом, с тога покуша да преко својих повереника од Сулејман-аге одвоји брђанске главаре, те се састаде са Станком, сином кучкога војводе Јована Иликовића и с још другом тројицом главара кучких, не би ли постигао да то јуначно племе брђанско одустане од похода са Санџак-бегом. На том састанку ови дадоше провидуру тврду реч, да ће му учинити по вољи. На то Зен сазва на договор црногорске главаре из катунске нахије, главаре паштровићске, гувернадуре Грбља и хајдучке харамбаше, на сви скуна одлучише да помогну једни другима у опасности, која им свима прети. И то раздрага провидура, јер се надаше да ће овако удружени лако дати отпора санџак-бегу или да ће га ово још за времена опоменути да се не креће, камо је наумио. Доиста, санџак-бег није могао о томе не водити рачуна, али случај хтеде да у то време у те крајеве стигне вест о изгубљеној битци млетачке војске под Сињем, која у народу изазва неповерење према млетачком подuzeћу и даде му маха да мисли о немоћи млетачке републике и о свом непромишљеном излагању незгодама. То пак, ишло је у прилог Сулејман-агину подuzeћу. И користећи се нерасположењем створеним у народу услед те вести да је узалуд ништо очекивати од републике, заузеле на другим тачкама тако да је овим крајевима обраћала мало најње, Сулејман-ага прво позва главаре Куча, Климената и других Брђана, који му беху обећали поћи с њим на Цетиње, по том их примора да му, ради већег јемства да ће доиста бити с њим, даду дванаест талаца, које све затвори у Скадар и тако се обезбеди с те стране. За тим сакупи Арбанасе, спреми доста хране, коју посла у Жабљак и Подгорицу, да би му била ближе, нађе два тона и кад је све спремио, крете се напред. Вест о томе стиже брзо Зену. Гласници јављаху да је пошао на Паштровиће, на које највише беше киван и који су му направили посла под Бошковића кулом, али по правцу његовог кретања види се да се био упутио право у катунску нахију, те

да прво казни непослушне Црногорце и оне њихове главаре што не дођоше у Жабљак на састанак, већ остадоше с Млечићима, па тек кад с њима буде готов, да се крене на млетачке поданике и попали млетачке крајеве.⁷⁷⁾

Како се Сулејман-агин поход највише тицао Црногораца и Паштровића, ови су за то најпре дознали па не осећајући се моћнима да му сами одоле, хитно послаше гласнике Зену и замолише га да им, према оном заједничком договору, што пре пошље помоћи, а сами похиташе да заузму згодне пролазе, којима ће проћи непријатељ. Зено пак, на брзу руку скупи нешто људи из околине которске, хајдука и Грбљана, тако да укупан број ових с Паштровићима, Црногорцима, Махињанима и Поборцима није изнео више од хиљаду и две стотине бораца. Овима старешине беху: надинтендант Бошковић, харамбаша Бајо Николић и гувернадур Грбља, и кад се окупише, похиташе пред Сулејман-агу, који се, пошто је био прегазио Морачу, упутио право на Цетиње. Најподесније место за дочек непријатеља беше кланац Вртијељка, с тога ови похиташе да га заузму. Али тек што су они тамо стигли, распоредили се и заузели положај за дочек, стиже Сулејман-ага са својом силом и одмах отпоче крвави бој, који је трајао пуна два часа. Оно мало Црногораца с хајдуцима и млетачким поданицима било се упело свом снагом да одоле силном нападу, обарали су читаве редове непријатељске, али је овај неколико пута био јачи од браниоца те су преко редова палих наступали нови редови нападача. Тако је било све док није наступила борба прса у прса, где је оштри нож имао да реши бој. Тада Сулејманови људи потпомогнути Брђанима потискоше с положаја браниоце, који се мораше повући. Ну како је навала била јака, повлачење се није могло извршити у реду, већ браниоци после још неког малог отпора прснуше куд који и непријатељу отворише пут на Цетиње.⁷⁸⁾

Кад је отпор био саломљен на Вртијељци, Сулејман-ага не наштавши више никакве препреке изишао је на Цетиње. По извештају провидура Зена у овом крвавом окршају погинула су двадесет и два Паштровића, двадесет и седам из околине которске, а још горе су прошли Црногорци, Поборци и Махињани. Смрт оводиких људи била је штета за млетачку ствар у Боки, која таман напредоваше и придобијаше Србе у оним крајевима, али још тежи губитак беше што у том окршају погибоше гувернадур Грбља, надинтендант Бошковић и харамбаша Бајо Николић. У депеши од 8. маја, писаној одмах по догађају и на брзу руку, провидур Зено о последњој двојници јави само да ништа извесно не зна шта је с њима,⁷⁹⁾ а у првој даљој по реду, која не ће бити каснија од пет дана

⁷⁷⁾ У депеши Зеновој од 8. маја 1685. год.

⁷⁸⁾ *Ibidem.*

⁷⁹⁾ »... ne si tien ancora alcun avviso certo del soprintendente Boscovich ne del Carambassa Baio...» (*Ibidem.*).

WWW.UNILIB.RS

УН И В Е Р З И Т Е Т С К А В И Б Л И О Т Е К А

извештавајући сенат о неприликама, које су биле настале на тој крајини после пораза на Вртијељци, предлагаше, да се прими на плаћу спахија црногорски⁸⁰) Брако Николић, који је био напустио Турке и пристао уз републику, јер је после пораза на Вртијељци морао напустити Црну Гору заједно с породицом и склонити се у Будву. Овај Брако, по предлогу Зенуу имао је заменити харамбашу Баја Николића.⁸¹

После овога о харамбашу Бају престаје сваки помен како у депешама изванредног провидура Зена тако и у онима његових последника, и ако су глава овог љутог непријатеља Турака у суседним крајевима и пораз на Вртијељци донели Сулејман-аги достојанство паше. Тај губитак заљубља основ млетачког рада у тим крајевима. Истина хајдучи су продужили рад у правцу како су били започели под Бајом, али тај даљи рад хајдука, како се то лепо може видети из даљег развоја догађаја у том крају и из каснијих докумената сачуваних о њима, не може се упоредити с оним, док је Бајо био у животу. Што је каснији рад хајдука слабији према овом ранијем, није се чудити. У току даљег ратовања млетачко-турског догађаја у оном крају развијају се тако, да четничко ратовање мора изгледати слабије. Млетачка република обративши већу пажњу догађајима у крајевима суседним Боки, довукла је тамо војску и бродовље, заповедници те војске опседали су градове и освајали крајеве, а с Турцима је вођен рат тако, да је хајдучки рад био само допуна ономе у место што је раније испуњавао ратну хронику. Сем тога у току даљих година јавиле су се радом толике знатне личности, чији је рад био од значаја, како по млетачку републику тако и по даљу судбу српскога народа, да је рад ранијих радника у великој мери био засењен. Није дакле, чудо што је помен о харамбашу Бају Николићу и његову раду поступно нишчекао тако да га преставници млетачке власти у оном крају не помињу већ у другој половини 1685. год. И узрок том каснијем непомињању харамбаше Баја треба тражити у оном гомилању све новијих и значајнијих догађаја и у појави новијих радника, чији је рад за касније време био интензивнији те је оставио јачег утиска.

Али упоређен ранији рад хајдука под Бајом са оним после пораза на Вртијељци знатно одскаче први. Узрок томе сем горњег јесу јунаштво и умешност Бајова. То двоје знатно је допринело оноликој интензивности хајдучког рада у 1684. и првој половини 1685. год., којим се

⁸⁰) Ово име у Црној Гори, од пада ове под власт турску, имала је она личност која је служила као посредник између народа и власти, као што су били обор-кнезови на другој страни. У писменим подацима за Историју Црне Горе XVI и XVII столећа има честих помена о тим спахијама. О њима ће бити више речи у *Одломцима из Историје Црне Горе 1528.—1709. год.*

⁸¹) У депешу Зенуовој из друге половине маја 1685. год. Ова депеша нема на себи обележеног дана кад је писана, а на полеђини стоји „Ricevuta à 27. Maggio“ написано руком секретара Сената млетачког.

поносио и хвалио Зен и који је био толико по вољи Сињорији. Да су Бајов рад и јунаштво били цењени, доказ су до сада наведене депеше провидура Зена и одлуке млетачкога Сената, а како је његова смрт сматрана великим губитком, може се судити по речима провидуровим у једној депеши, писаној на неколико дана по поразу на Вртијељци. У њој се Зено обраћао Сенату молбом да прими на плаћу горе поменутог спахију црногорскога Брака Николића и да га одреди за старешину хајдучима, наглашујући како „од како је нестало харамбаше Баја, на крајини нема старешине, који би знао руковати четама хајдучким.“⁸²⁾

Ну у накнаду за ово мало писмених помена о Бају Николићу народно предање зна много причати о њему, само ти подаци у себи имају врло мало историјскога што се може односити на њ лично. То су општи подаци за живот горских хајдука, с тога се с врло мало промене могу применити ма на кога од њих исто онако као и на Баја. У тим подацима о њему се и у последњим двема годинама живота и рада говори као о горском хајдуку, али ту предање грешни као што је грешило убрајањем тамо Јанковића, Смиљанића, Поповића, Мандушића и толиких других, који не беху харамбаше горских хајдука већ оне млетачке нередовне војске, која се звала тим именом, што је у њој било неких, који су раније хајдуковали по планинама у Босни и Херцеговини. За то нека ово изнесених података послужи као прилог пречишћавању и оцени народног предања о харамбаши Бају Николићу.

ОСНОВНО ШКОЛОВАЊЕ У ХОЛАНДИЈИ

БЕЛЕНШКЕ И ПРОМАТРАЊА

I

Мишле је имао на уму борбе Холанђана са Шпањолцима, кад је казао о њима да су народ који је увек знао, и ако није велики, стварати велика дела. Какви су се показали у овим борбама, Холанђани су такви остали и до наших дана. Културни напредак с којим се може с правом да хвали Холандија у очи удадбе своје омиљене владарке, Вилхелмине, којој младост није сметала да стече својом мудрошћу безграничну љубав свога народа и симпатије целога света, и успешно ратовање на југу Африке, где шака Бура, потомака старих холандских емиграната, одолева јуначки и са пуно самопрегоревања надмоћној сили Енглеза — то су две чињенице које су, у наше дане, уздигле високо углед овом малом, али вредном народу холандском.

⁸²⁾ „...già che per esser mancato il Haram Bassa Baio non tiene questo Confine Capo di accreditata dirrezione nelle Partite.“ (*Ibidem*).

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Борба коју воде Бури, одушевљени идејама о слободи и самосталности, имала је за ово годину и више дана разне перипетије: побеђивали су и били побеђивани, борили су се и падали, падали да се опет дигну и с новом снагом отпочну борбу која их прекаљује, те, према извештајима последњих дана, изгледају непобедни. Са менама, кроз које је пролазила ова борба, јачале су и симпатије целог света који воли правду, цени слободу, а клања се само истинском јунаштву. Гледајући шта се све збивало и збива у току нашега века, свет се почео мирити с несимпатичном мишљу да право мора бити увек на страни јачега; Бури као да ће му показати да ни наш Његуш није био на криву путу, кад је тврдио да „коме право лежи у топузу, том трагови смрде нечовјештвом.“ И ако су показали у овом рату много нечовештва, Енглези нису опет за то успели сломити отпорну снагу Бура, него су јој њима баш дали самановога полета. Што је наш народ тврдио да „бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака,“ то су и Бури делима доказали, јер имају срца, па за то побеђују оне који имају број и — грамзиве прохтеве. И као што су стари Холанђани, на прозорју новог доба умели дати дивне примере у својим борбама за слободу савести и религиозну толеранцију, тако и њихови потомци, Бури, као да својим самопрегоревањем у борби за слободу и независност обележавају појаву новог доба примерима који из темеља потресају принципе, на којима се држе данашњи међународни односи, јер не допуштају песници да потисне право.

Пореде ли се се издржљивошћу и јунаштвом Бура, потомака старих Холанђана у Африци, културни напреси које су у стању да покажу нови Холанђани у Европи, мора се доћи до уверења да у овом малом народу збиља има нешто што га чини способним за велика дела. Како су се развиле те врлине, у чем се састоје те способности — то су питања, на која може дати одговор само историја.

Најстарији подаци које имамо о становницима страна што данас чине област краљевине Холандије казују нам да су ту, још у доба Цезарева, живела већином германска племена, од којих се одржаше само Франци на југу, Фримзи на северу и Саси на истоку. У току доста сложеног историјскога процеса створио се из ових племена данашњи холандски народ, у којем су најосетливији елементи франачки, јер су остала племена, пре него што ови крајеви потпадоше под Карла Великога, подлегли били Францима. Географски положај земље био је од јакога утицаја на улогу коју су Холанђани имали у средњим вековима и на процес којим се формирао и њихов етнографски карактер.

Кад се распала држава Карла Великога, један је део Холандије потпао био под Француску, други под Лотрингију, а трећи је допао Германији. Пошто се доцније, у X веку, удружише Германија и Лотрингија, већи је део Холандије ушао у склоп новог Римско-Германског Царства. На место старе обласне поделе створише се, као последица феудалног си-

стема, многа херцогства и грофовине, те је то била главна сметња уједињењу које се извршило тек у XIV и XV веку под бургундским херцозима из дома Валоа (Филип Добри, Карло Смели) и њиховим наследницима из дома Хабсбурговаца.

За време владе Карла V, коме је била главна тежња спојити у чврето свих 17 провинција, насташе религиозни ратови којима се управо и почиње права историја Холандије. Како су Холанђани били упућени због свога географскога положаја на море и поморску трговину, умели су се врло вешто користити открићем великих морских путева. Развијенија трговина изазвала је рад на стварању погодаба за развиће индустрије. Вреднији и напреднији од осталих, Холанђани су били међу првима који су прихватили реформацију, али баш то даде повода унутрашњим борбама, у којима се нарочито истакао Виљем Орањски, основалац популарне династије, којој је последњи изданак данашња краљица Вилхелмина.

Карло V успротиви се овом покрету и изда строге наредбе против оних који прихватилише ново учење. Њега наследи Филип II, који понови очеве наредбе против протестаната, а кад се ови одупреше да им се покоре, посла тамо са јаком војском војводу Албу који се није устезао ни од најгорих средстава само да угуши покрет. Ово је доба испуњено грозотама, од чијег се спомена и данас Холанђанима диже коса на глави. Кад је данашња краљица, као дванаестогодишња девојчица, учећи историју, слушала приче о мукама које претрпеше Холанђани у борби са Шпањолцима, заветовала се да неће, као краљица, допустити да у Холандију ступи ниједан Шпањолац. Разуме се да овај завет није спречио посланика шпанског да присуствује у цркви њезину венчању, али је тек лепа карактеристика за расположење које буде успомене на ово доба. Холанђани су међутим још онда показали да нису народ који се лако доми. Навикли, као поморци, борити се непрестано с опасностима; проводећи, због незгодног положаја својега земљишта које је ниже од мора, део век у борби с водом — Холанђани су се толико умно развили и физички очврсли да су умели невољама одолети и имали снаге ослободити их се на крају крајева. Мучне су биле перипетије ове борбе, али су Холанђани најзад успели да изиђу из њих као победници.

Виљем Орански, чије је другове, Егмонта и Хорна, погубио Алба, и који је једва и сâм умакао његовој освети, испуња око себе велики број присталица и покушава 1568 године у неколико махова протерати Шпањолце. Сви ови покушаји бише узалудни до 1572 године, када устаницима пође за руком обладати пристаништем у Брилу, а отуда и целим Холандом и Зеландом, па затим Миделбургом и Амстердамом. Борба је ипак била променљива и на суву и на мору, док године 1576, после смрти адмирала Лудвика, наследника Албина, не поста опште незадовољство против Шпањолаца. Скочише на ноге све холандске провинције

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

које Виљем I умеде везати Гентским Уговором за Холанд и Зеланд, те тако онемогућити опстанак шпанском намеснику Дон Жуану од Аустрије. Несрећа је хтела, те завидљивост племства из јужних покрајина и верска поцепаност дадоше маха унутрашњим раздорима којима се умеде вешто користити лукави а окретни Александар Пармски, намесник шпањолски, који замени Дон Жуана, на штету јединства холандског народа. Холанд, Зеланд, Утрехт и Фризланд осташе, и после мучке смрти Виљема I. одлучни противници шпањолске владавине, те кад војвода Пармски би приморан отићи с већим делом војске у Француску да помогне противницима Ханрија IV, дигаше се Холанђани под кнезом Морицом, сином Виљемовим, и успеше после смрти Филипа II (1598 године) очистити од Шпањолаца сву земљу северно од Рајне. Наследник Филипа II би приморан закључити примирје на 12 година и тиме признати у начелу независност провинција које створише *Републику уједињеног Нидерланда*.

Опростивши се туђинскога јарма, Холанђани су свом снагом прионули били радити на напретку своје земље. Република је била у то доба на врхунцу своје величине и сила првога реда. Унутра добро уређена, Холандија је баш у то доба дала подета развићу поморске трговине у ширим размерама. Ствара се Источно Индијско Друштво које успе добити монопол за сав саобраћај с оне стране Магеланова пролаза и предгорја Добре Наде. У сваком погледу напредно, оно положи основ колонијалним тековинама Холандије у Источној Индији. А умешност Холанђана у вођењу колонијалне политике и данас може да служи за углед. Са напрецима у трговини напоре до су се развијали и живљи индустријски рад у земљи, науке и уметности. То је управо доба златаи век холандске уметности, која има тако видно место у историји уметности у опште.

По истеку овога примера наставише најпре Мориц, а затим његов брат, Фридрих-Хајрих са Шпанијом борбу која се заврши успешно по Холандију, тек 1648 миром у Минстеру: републици би призната њезина независност и све што је била освојила у Брабанту и Фландрији, у Источној и Западној Индији, а тако исто и право на слободну трговину. Холандија поста склонистем свију који страдаху за политичку и религиозну слободу.

Уплевши се као савезница Енглеске и Шведске у рат с Француском, Холандија се изложила била великим опасностима, од чијих је последица једва спасе Виљем III Орањски који умеде дати срећан обрт рату. Док он бејаше у животу, Република очува свој глас, па и после његове смрти оста савезница Енглеске у рату са Француском. Али јој то би у исто време и последњи чин величине. Од то доба настају у земљи непрестане трзавице услед антагонизма између класа друштвених, а још више услед сталне мржње између католика и протестаната. Те је неприлике доведоше до рата са Енглеском, у којем је Република претрпела само губитке, те то даде још већег маха унутрашњим међусобицама,

које бише повод упаду германске војске у Холандију. То је било 1787. године, у очи велике Француске Револуције. Противници династије Орањске почеше бежати у масама у Француску у тежњи да се отуда, помоћу Француза, врате у отаџбину и да је уреде сагласно идејама Француске Револуције. Успешни револуциони ратови учинише да им се оствари ова жеља: Французи под Пишегријем уђоше у Холандију 1794., а 1795. год. би прокламована Батавска Република која веза савез са Француском.

Све су ове прилике штетно утицале на развитак Холандије: флота јој би од Енглеске потиснута, колоније непријатељем поплаване, а трговина ограничена на обалу и унутрашњи промет. Изгуби и неке од својих колонија: Цејлон, Суринам и Кап. Па шта више, године 1806. поста, по Наполеоновој жељи, краљевина над којом владаше његов брат Лудвик. И ако је морала учествовати у свима ратовима које вођаше Француска, није Холандија уживала и све користи трговачке. Државни јој дуг нарасте јако, а пресахнули готово сви извори народног благостања. Да их увећају, дођоше и природне недаће, поплаве, које нанеше Холанђанима огромне штете. Покрај свега овога, раздор између краља Лудвика и Наполеона доведе догле да, после извесних перипетија, Француска војска уђе у Холандију и објави њезину анексију Француској.

После пада Наполеонова, одлучено би на Бечком Конгресу, поред осталог да се успостави династија Орањеваца и да под власт краља Виљема I потпадне Холандија и Белгија. Различне по вери и тежњама, ове две земље не могоше остати дуго у заједници државној. Најпре се јавише локални сукоби који се изродише доцније у праву буну, те стране силе бише приморане да интервенишу. На Лондонској Конференцији 1830 године би одлучено да се ове две земље раздвоје у две засебне краљевине.

Од тога доба историја Холандије нема да забележи знатнијих потреса. Унутрашњим борбама, у којима је од знатног утицаја антагонизам између протестаната и католика, сврха је — утврђење парламентарности и постављање основа поретку какав је данас у земљи. Ове борбе нису ометале, него су баш на против само појачавале рад коме је била циљ — стварати погодбе за правилно развиће народног и државног живота у свима правцима. Постављају се на широј основи погодбе за народно образовање које су тежила задржати у својим рукама конфесионалне општине. Супротност у тежњама изазвала је борбу, али и утакмицу којој су се резултати показали врло плодни. Утврђен мир и добар унутрашњи поредак благотворно утичу на развијање трговине, индустрије и земљорадње. И ако није још успела повратити стару снагу на мору, Холандија је ипак учинила доста за унапређење своје флоте и убојне и нарочито трговачке. Индустрија је више везана за локалне потребе, али у извесним гранама може да покаже завидан напредак. Да би се олакшао унутрашњи саобраћај, сва је земља изукрштана мрежом од железница и

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

добро уређених лутова. Речна је мрежа још проширена dobrим каналима који не само што служе за мањи саобраћај унутрашњости са главним центрима трговачким, него у исто време омогућују тако рационалан систем наводњавања да се Холанђани никад не плаше ни поплава ни суше. У вечитој борби са водом, они су успели однети победу и најопаснијега свога непријатеља направити покорним оруђем својих потреба. Зато је баш Холандија највише на гласу са развијене земљорадње, а нарочито сточарства, чији производи чине главни део њезинога извоза и према томе главни део њезина благостања. Нигде се није тако лепо показало, шта могу постићи у борби с природом људска умешност и прегнуће, као у малој Холандији, која се може с правом сматрати као једна од најуређенијих земаља у Европи.

У непрекидној борби с природом, а у току историјскога процеса коме смо показали главне линије, развио се и карактер Холанђана. „Ови људи — тако је о њима ових дана писао један Француз — воле благостање, а нарочито добар сто. Ма да је Бернарден од Сен-Пијера тврдио, да смо ми на земљи само зато да вршимо што нам приписује врлина, они мисле да ми збиља имамо и право подавати се овда онда и забавама, а нарочито у своме дому, крај спуштених завеса, и на начин који никога не вређа. Код њих је раскош без претераности, а сиротиња мање тешка него ли игде на другоме месту. Овај народ највише цени оно што је стекао са највише муке: своју земљу, своју слободу и своју веру. Што се тиче осталог, ту је доста попустљив и прилагодљив. Одликујући се штедљивошћу и организаторском способношћу то је, тако изгледа, једини народ који је како треба решио колонијалну проблему. Јава је колонија која може послужити као узор са којег хоћете гледишта. У погледу морала Холанђанин је деликатан, трезвен и резервисан, али што га највише одликује то је побожност, одсуство охолости и скромност; због тога је простодушан, отворен и искрен у понашању према другима.“

Навлаш се задржасмо оvolико на историји и данашњем стању Холандије да покажемо, не само да су заслужене симпатије које данас ужива у целом свету, него и да се на њу имају рапшта угледати нарочито мали народи. Кад се хоће да обележи значај основне школе у животу једнога народа, ушао је у обичај позивати се на тврђење да је „немачки учитељ победио на Седану“, указујући тиме у исто доба, да се на Немачку ваља угледати, кад се хоће да унапређује народно образовање. По ономе што смо читали и сами видели посећујући основне школе у Хагу, нама се чини да бисмо имали много више разлога, и у овоме, као и у многим чему другом, угледати се на Холанђане, народ који је бројно готово исто толико јак као и наш, али који је, и ако изложен многим недаћама, умео да створи у својој земљи такве погодбе за сваковрстан културни напредак да њима надмаша много јаче и старије од себе народе. Као и у свима осталим гранама, Холандија је и у просвети,

а нарочито у основној настави, постигла такве успехе да се с правом може убрајати у ред најпросвећенијих народа у Европи. Да видимо најпре какви су ти успеси, па ћемо за њим прећи на основне школе у Хагу и њихово уређење.

II

Законима се, у опште говорећи, регулисавају на извесан начин ствари односи који су у дано време последица целокупнога ранијега развика, те због тога и закони који се доносе о школама морају да се подешавају према свима приликама које су од утицаја на правац и на карактер народнога образовања. Холандија је, као што показасмо, земља која је кроз цео средњи век била јако на ударцу, изложена свима борбама које су вођене у то доба у средњој Европи. А реформациони је покрет, баш услед јаче развијености Холанђана, нашао још од првих му почетака најодушевљеније присталице у Холандији. Религиозне борбе којима је ознаменовано ново доба нигде нису вођене с таквом жустрином, нити су игде праћене с толико жртава као у Холандији. Природно је да су оне биле од утицаја не само на формирање народног карактера и расположења, него су оставиле видних трагова и у установама и у свима унутрашњим односима. Холанђани су народ врло трезвен и побожан, али, у погледу вере, подељен на протестанте који чине већину и католике који су у мањини.*) Конфесионалне општине, било протестантске било католичке, толико су богате да могу саме о свом трошку издржавати основне школе у којима се поставља и основ за формирање религиозних погледа будућих грађана. А како је и једнима и другима много стало до тога да обезбеде себи, преко наставе, повољан положај у држави, суревњиво бране од старине задобивена права да могу одржавати своје конфесионалне основне школе. Тим њиховим тежњама на супрот истичу се тежње људи либералнијих начела који би ради били видети да држава у интересу целине и јединства, узме на себе све старање о основним школама и да програме у њима одређује према својим потребама. Из супротности ових тежња развила се борба која се води кроз сву новију парламентарну историју и којој је резултат: да је држава проширивала мало по мало круг својих права да води сама бригу о основним школама. Разуме се да ова борба, бар како је вођена у прошлом веку, није била од штете него од користи по опште резултате народног образовања. Суревњивост је изазвала надметање и у трошковима и у уређењу и у настави, и онда је природно што су постигнути резултати такви, да Холанђани могу бити њима потпуно задовољни, и ако све до прошле године законом није била обезбеђена обавезна основна настава.

*) Холандија, на простору од 33.000 кв. км. има 4.800.000 становника, од којих су 60% протестанти, 35 6% католици, 2% Евреји. У колонијама има на 2 милиона кв. км. 33.400.000 становника.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

И данас је још у важности закон од 1889 године, којим је замењен онај од 1857 године. Како њиме није обезбеђена обавеза посећивања основне школе до извеснога броја година, поднесен је био 1898 године Народној Скупштини на решење пројекат закона којим се хтелo постићи, двоје: да се обезбеди не само обавезна настава, него да се та обавеза прошири, како би се обезбедило и уредно посећивање *продужних школа*. И ако је овај пројекат поднесен био још 1898, решен је тек 1900 године, пошто је у борби која је око њега живо вођена претрпео знатне измене. Ова је борба карактеристична не само за познавање струја које се у јавном мишљењу такмиче о превагу, него и за природу тежња које су им обележје. О жустрини са којом је вођена ова борба сведочи и та околност да се због овога пројекта, да би само био усвојен, постављало чак и кабинетско питање. Па ипак је он усвојен не због тога, него само захваљујући једној случајности: и ако су се два католичка свентеника одвојила од своје партије и гласала за овај пројекат, опет би он био пропао, да један члан опозиције није случајно пао с коња у очи гласања, те тако био спречен доћи да гласа. Да тога није било, гласови би били на равно подељени; овако је, и после знатних измена, једва усвојен са 50 против 49 гласова!

Сам принцип о обавезној настави, обележен у члану 1. поднесенога пројекта, био је усвојен са 52 гласа, али се, приликом дискусије око текста, развила јака борба између протестаната и католика као присталица конфесионалне наставе с једне, и либерала, као њезиних противника, с друге стране. Родитељи или стараоци дечији били су, по овом пројекту, обавезни да шаљу своју децу у школу од 6 до 13 године, али им је, услед живе опозиције, опет остављено право да се могу ослободити ове обавезе, ако им стоје на путу збиља какве озбиљне сметње. Пројектом се хтело даље да се ова обавеза посећивања школе продужи, и ту му је управо било главно тежиште. И пре су постојале т. зв. *ионовне* или *продужне* школе [Herhalingscholen], али се њиме тежило да се оне отворе и тамо где их пређе није било и да похађање ових школа буде обавезно за сву децу од 13—15 година, како не би као младићи заборавили што су били научили као деца. Да би се ово могло и извести како је пројектовано, требало је наћи начин да се ова тежња измири са стварним потребама живота које захтевају од деце ових година да буду од помоћи својим родитељима. Министар Просвете је, принуђен водити рачуна о представкама појединих посланика, пристајао био да се број обавезних предавања у овим школама сведе на 96 часова годишње, али је искрсло било питање: како да се обезбеди надзор и подела ових часова. Осим овога тешко је било сагласити се и о времену подесном за држање ових предавања, те је министар био принуђен пристати да се девојчице ослободе обавезе посећивања ових предавања, али га Скупштина није хтела чути, него је одлучила да посећивање ових школа буде факултативно.

— Социјалисте су пак, под изговором да спасу бар принцип обавезне наставе, тако ватрено бранили предлог да се, на рачун државе или општине, даје одело и храна сиромашној деци, да су од тога, хоће ли им овај предлог бити усвојен или не, чинили зависним своје држање према целом овом пројекту. И збиља, чим им је овај предлог пропао, доследни овој својој одлуци, гласали су против овог пројекта. Либерали су се, на против, задовољавали захтевом да општински одбори могу, али да то не морају ако неће, помагати храном и оделом сиромашне ученике.

И после дуге борбе и силних измена које су готово деформисале првобитни пројекат, влада је једва успела издејствовати одлуку да се њој остави на оцену, у које време да се приступи примени овога закона који је у Горњем Дому — ово је карактеристично за прилике у Холандији, — лакше прошао.

Борба, вођена око овога пројекта у Народној Скупштини, врло је значајна, јер се по њој могу најјасније уочити разнолике потребе које су га изазвале и које су њиме требале да буду задовољене. Живост пак са којом је вођена доказује, колико су дубоко ухватиле корена тежње које су од утицаја на *правац* народнога школовања и његове задатке. Разноликошћу ових потреба и струја и живошћу ових тежња једино се може објаснити и разумети данашње стање основних школа у Холандији.

Прво што пада у очи кад се оне проучавају, то је њихова разноликост: има основних школа о којима се стара у свему држава; има основних школа о којима воде бригу конфесионалне општине протестантске и католичке; а има их и таквих које отварају и издржавају појединци. Разликовање иде и даље, а објашњује се овим за демократску земљу мало чудним фактом: родитељи имућнијега стања, било да су чиновници, трговци или занатлије, не радо дају своју децу у школе које посећују деца из радничкога сталежа, јер се боје да не стеку дружењем са њима рђаве навике и лоше држање у друштву. И за то који год може пре ће платити школарину, него што ће допустити да му дете иде у школу у коју се примају и деца из радничкога сталежа. Осим овога има томе и других узрока којима је корен с једне стране у подвојености сталешкој која се развила у току историјска им живота, а с друге опет — у општој тежњи за угледањем на оне који су на вишем ступњу друштвене хијерархије. О овим је тежњама морала водити рачуна и држава, ако није хтела допустити да јој школе остану празне, те је због тога створила два типа основних школа: једне, у којима се плаћа школарина, и друге, у којима је учење бесплатно. Исте су ове тежње биле од утицаја и на конфесионалне школе, од којих су оне о којима се старају протестантске општине много уређеније. Школарина није стално утврђена; има школа у којима је она мала, а има их у којима је она толико велика да је чак и родитељима, чији годишњи приходи достижу суму од 6000 динара, немогућно платити у њих своју децу. Али, ако се плаћа, бар су ове школе у сваком

погледу тако уређене да им се има збиља рашта и завидети. Разуме се да су и програми, прописани за разне типове ових школа, ма да су основи једнаки., у појединостима доста различни једни од других. Пре него што пређемо на појединости у уређењу ових школа, нека нам је допуштено изнети неколике бројне податке о школама, о трошковима на школе и њихово издржавање, о посећивању основних школа, о учитељима, њиховим платама и спреми, јер се по суми коју народ жртвује на школе и њихово унапређење најбоље може оценити, колико пажње поклања и како схвата потребе и задатке основнога школовања.²⁾

Холандија је утрошила у години 1899 на основно школовање 36,842.400 динара. Пореди ли се ова сума са оном која је утрошена на исту сврху у години 1896, излази да је у 1897 години утрошено више 1,700.000 динара. У ову је суму ушло и 4,277.280 динара од школарине, интереса на школске капитале и других прихода. Кад се она одбије, чист је трошак 32,565.120 динара, а то је за 1,600.000 динара више него ли у 1898 години. Издаци на основно школовање расту стално из године у годину. Да би се видела сразмера овога рашћења и колико од ових трошкова нада на државу, а колико на општине, показаће ова таблица.

Године	потрошила	општина	држава
1889		14,328.750 дин.	9,186.450 дин.
1891		16,274.580 „	11,624.970 „
1893		17,124.030 „	11,880.120 „
1895		17,108.700 „	12,490.800 „
1897		19,084.060 „	13,481.060 „

На име помоћи издала је држава приватним школама у 1897 години 89.670 динара више него ли у години пред њом, када је сума субвенције износила 2,115.540 динара. Општине нису дале на име ове помоћи више него 65.910 динара.

Знатно је побољшано и стање учитељскога персонала, јер је на плате издато у 1896 години 21,784.350 динара, а у 1897 години — 22,316.910 динара. Сума на пенције учитељске увећана је са 51.000 динара. Остала повишења тичу се поглавито зидања школских зграда и куповине намештаја за школе.

У 1896 години општине су биле одредиле за зидање нових школских зграда 2,532.390 динара, а у 1897 години та је сума повећана на 3,160.500 динара, и ако је у 1892 години потрошено било на ову циљ преко 5,000.000 динара! За ову суму подигнуто је у 1897 години 78 нових школских зграда [49 за јавне, а 29 за приватне школе], а 43 бејаху у раду. У 109 места су или увећане или знатно преправљене старе школе. Ове су године начињена 133 плана за оправку, па ипак су, код толиких

²⁾ Ове смо податке узели из француског педагошког часописа *Revue Pédagogique*, књига за децембар 1900 године.

нових и преправљених старих зграда, надлежни нашли да има још 318 школских зграда које не одговарају задатку, те је с тога решено да се поправе у години за овом.

И ако се у свима званичним рапортима тврди да је добро стање у коме се налази школски намештај и прибор за наставу, опет се тражи да се они умноже и побољшају. У свима се школама налазе прописне клупе, направљене сагласно хигијенским прописима, а у школама за женску децу има и малих столова. Стари се материјал непрестано избацује и новим замењује. Тако је 1897 године утрошено на ову циљ 232.470 динара више него у 1896 години. Целокупна сума, утрошена на ову циљ, износила је 2,932.860 динара. У овој је години побољшана система чишћења и грејања толико да су сви званични рапорти њоме задовољни.

На дан 31 децембра 1897 године било је свега 4525 основних школа, а то значи 42 више него ли у 1896. год. Државних је школа (*openbare*) у овом броју било 3091 [22 више него у претходној години], а приватних [*bizondere*] 1434 [20 више него у претходној години]. Већина ових школа, па чак и оне које се зову у званичним рапортима *niet — gesubsidieerd* [које не примају државну помоћ] примају од државе припомоћ према чланку 54 bis закона од 1889 године. Ових који примају сталну субвенцију и оних које примају само припомоћ има 1.172. И ако има села без школе може се инак рећи да је таквих врло мало, јер и оне општине које немају својих школа имају са суседним општинама уговоре да им деца могу походити њихове школе.

Осим основних школа има у Холандији у знатном броју и *dengkijk* *zabavishsta*, само што она, тако бар изгледа, не показују напретка, ако је судити по томе што им се број не увеличава. Године 1896 било их је 1135, а 1897-ме само 1043. Приватна дечија забавишта опадају, а државна се одржавају у истом броју, ма да не показују никаква напретка. Рекло би се према овоме да им државна власт не поклања особиту пажњу.

Важно је знати бројне податке о ученицима-ама у основним школама. На дан 1. јануара 1898 године посећивало је основну школу 719.415 деце, од којих је било 374.578 мушкараца, а 344.837 девојчица. И ако се у Холандији туже да се школе не довољно посећују, опет за то од 100 деце, дорасле за основну школу, само њих 9-оро остају без основне наставе. И такав проценат, постигнут у доба кад обавезна настава није била законом обезбеђена, Холанђане плаши у толикој мери, да им је ово био један од главних мотива за поменути већ законски пројекат!

Од целокупног броја деце у основним школама, посећивало је државне школе 495.054, а приватне — 224.361; од плаћања школарине ослобођено је било 295.526 ученика.

У погледу вероисповести од 1412 приватних школа 744 припадају протестантским општинама, а 639 католицима; Евреји имају 10 школа, а за 19 школа не може знати којој вероисповести припадају.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

У дечијим забавиштима [bewaarscholen] било је 111.621 дете; три четвртине од ове деце посећивало је државне заводе. Карактеристично је да је у државним заводима било више мушкараца, а у приватним више девојчица.

На образовање учитељскога персонала утрошила је 1897 године држава 2,457.936 динара, а општине 379.673 динара, свега 2,837.609 динара. И ако је ова сума већа од оне која је утрошена у години пред овом, на учитељске школе трошило се мање, а и број ученика у њима био је мањи [534 у место 538 колико их је било 1896 године]. На против курсеве за учитеље које је установила држава посећивало 550 ученика. Сувишак у тронковима услед ових курсева био је у 1897 години 53.247 динара. У учитељским школама које издржавају општине било је 1897 године 251 ученик и 501 ученица. Приватни заводи који имају исту улогу а уживају државну субвенцију, или су праве учитељске школе [15. од којих 8 католичких], или су курсеви за образовање учитеља. Ученика је у њима мање, али је ученица готово исто толико колико и у државним заводима. Најзад треба имати на уму да су управитељи и управитељице основних школа спремили 153 приправника и 99 приправница. Приватне учитељске школе карактера су чисто религиознога.

Види се јасно, према овим бројевима о школама и ученицима-ама, да се у Холандији траже наставничке снаге, а то је добар знак да се тамо све то јаче осећа потреба да се основно образовање прошири и у најшире слојеве народне. Да добију диплому за под-учитеља [учитељскога помоћника], кандидовало се у 1896 години 1432 лица, а у 1897 години — 1990, од којих је успело добити је 1289 кандидата. У години 1896 било је 97 места за које није било компетената, било што им се место није допадало, било што компетенти нису имали све погодбе. У 1897 години таквих је места било 73, а у 1898-ој не више него 29. Овом повољном преокрету главни су узроци, што су повишене плате учитељима и што су отворена много нова места. Нема више него само 92 школе [1896 године било их је 112] у којима је више од 40 ученика, а управитељ нема помоћника. Како стоје учитељи у Холандији, најлепше се, поред ових података, може видети по овим прегледима:

Главни учитељи

Број оних који су имали	1896	1897
Од 1470 до 1679 дин.	1045	1019
" 1680 " 1889 "	539	556
" 1890 " 2099 "	323	326
" 2100 " 2939 "	602	610
" 2940 " 3989 "	373	362
" 3990 " 5039 "	135	152
" 5040 " 5668 "	27	32.

Под-учитељи [учитељски помоћници]

Број оних који су имали	1896	1897
Од 840 до 1049 дин.	282	259
„ 1050 „ 1469 „	5388	5483
„ 1470 „ 2099 „	2796	2844
„ 2100 „ 2519 „	696	813
„ 2520 „ 2939 „	284	306
„ 2940 „ 3358 „	230	275.

У Холандији нису ретки учитељи старијега доба. У 338 школа управа је била поверена старцима од 60 и више година, а најстарији међу овима имао је 81 годину. Од 9980 учитељских помоћника, њих 93 бејаху од 60 и више година. И ако добро награђени, ни холандски учитељи нису слободни од непријатности које изазивају честе жалбе општина на учитеље и учитеља на општине. Услед тужаба општинских власти било је у 1896 години 32 премештаја, а тај је број порастао у 1897 години на — 41. „Да срећних учитеља!“ — узвикнуће наши учитељи кад, прочитавши ове податке, пореде са њима своје патње у погледу плата и премештаја!

Осећање солидарности бива с године у годину све јаче међу холандским учитељима, а нарочито је томе припомогла установа *удружења холандских учитеља*, чији је рад врло активан како у погледу расправљања педагошких питања тако и у погледу одбране интереса својих чланова. Удружење се нада да ће успети да се изведу на делу одлуке којима је зврха обезбедити пензије удовицама и сирочади учитељској.

Кад се оволика пажња поклања учитељима и народном образовању, природно је, што су и резултати такви, да Холанђани имају разлога бити њима потпуно задовољни. Какви су ови резултати најбоље се види по проценту неписмених војника који у 1897 години није био већи од 4%, а у 1898 већ је спао на 3,6%. Значајно је да је проценат неписмених иступника и злочинаца 19%! *Поновних школа* број се није умножио: било их је 493 у 1895 години, а само 502 у 1897; тако је исто остао готово непромењен и број ученика у њима, 18453 према 18350. У 99 општина било је и *вечерњих школа*, а број ученика у њима износио је 3052. И у једним и у другим школама има $\frac{1}{4}$ женских и $\frac{3}{4}$ мушких. За децу из основних школа има такођер и вечерњих курсева које посећује 24.131 ученик.

Пошто смо се упознали са општим подацима о основном школовању у Холандији и о резултатима који су постигнути, на реду је да видимо, какво је уређење основних школа, по каквим се програмима и како ради у њима.

(СВРШИЊЕ СЕ)

Браће.

Свет. Ст. Симић.

СТАЊЕ ФИЗИКЕ XIX СТОЛЕЋА

од

БОСТЕ СТОЈАНОВИЋА

ПРОФЕСОРА

„Es gibt in Wahrheit nur eine einzige Kraft (Energie). In ewigem Wechsel kreist dieselbe in der todten wie in der lebendigen Natur. Die Kraft (Energie) in ihren verschiedenen Formen kennen zu lernen, die Bedingungen ihrer Metamorphose zu erforschen, das ist die Aufgabe der Physik.

Robert Mayer (1845).

I

Има векова и векова. Често прођу и десетине столећа а културна историја нема да забележи ни по једну идеју од значаја, нема из хаотичне збирке људске делатности, живота и рада да издвоји ништа што ће од импулса бити за доцније векове: али тако исто има низова значајних деценија у извесном веку кад је, ако не низ идеја знатних оно појава, које су из извесне идеје произашли од великог значаја био и по развиће у дотичном веку а и за доцније нараштаје.

По величини и дубљини идеја данашњи се век не може мерити са веком Галилеја, Њутна, Декарта, Хајенса и плеаде 18-ог века великих мислилаца; али се ниједан од прошлих векова не да поредити са развићем и проширењем заснованих мисли у последња два века. Има неколико мисли, које су производ прошлог столећа: као идеја десцендендне Дарвинове теорије (идеја прогреса), и прокламовање општости принципа конзервације енергије. На супрот ових двеју мисли излази примена две силе физичке: паре и електрицитета, које су облик комуникацији XIX-ог века тако измениле, да се ни издалека прошли векови не могу са њим поредити. Брзина којом се мисао креће и транситује са једнога на друго место, готово бесконачна у погледу обичних брзина материјалних, терестричких кретања, није позната била прошлим генерацијама. Данас нема никаквих препрека у светском саобраћају. Земља, вода и ваздух постале су повољније средине но икада за пренашање; стари елементи философски послужили су за средине кроз које се готово муњевитом брзином врши пренос с једнога на друго место наше земље. Ова су нова комуникациона средства олакшала научна експлоатисања о којима раније ни спомена није могло бити. Све је то народе сближило, омогућило фузију идеја и од разних раса и народа приправило елементе из којих ће једна целина постати.

Европа нам данас изгледа као један народ. Разлике у вери и језику постале су појаве, које се толерирају. Државне и друштвене су

установе готово свуда исте. Лабаве границе политичке пашће у низу векова и као што данас зближавању у погледу интелектуалном не постоје никакве препоне обориће се у идућим вековима и последње предрасуде, што коче развитак људски.

Почетак је прошлога века на пољу политичком обележен фазом велике, француске револуције из које су после Наполеонових ратова синули нови и бољи дани будућности Европе. Прве су деценије XIX века означиле почетке ослобођења подјармљених народа, међу којим устаницима и наш заузима једно од првих херојских покрета. Извршена су уједињења народа по језику сродних; остали су неки планови неостварени, као што је и наше уједињење, али је све у таквим фазама развића да дуго неће проћи време, кад ће се борба са терена националистичког пренети на опште човечанско и тропити корисније огромна енергија, која се данас већим делом скупља и троши на задовољавање глупих сујета или појединих личности или читавих фракција, којима је случај одредио доминирајући положај у држави и друштву.

Стари су сталежи друштвени у Европи готово уништени. На место племства по крви требало је доћи племство по духу и осећању, али то као да неће бити готово никада. Новчано племство је заступило племиће међу којима је и људи било, док модерна буржоазија не даје примера пожртвовања и од хришћанских особина и морала има само онога, што је само законима позитивним и писаним условљено. Великим је капиталима потчињена не само физичка снага обичних радника већ је монополисана услуга толиких интелектуалних чинилаца и стављени су у ред обичних надничара, трошећи снагу своју да себи осигурају опстанак, и не водећи рачуна о услугама својим којима се гомила новац појединаца, који су прави господари света. Ово нам показује да између прошлога века и оних што су му предходили; разлика је само у називима између сталежа. Постоје политичке слободе само на артији, слободно је свакоме васпитавати се, учити и напредовати док су му с друге стране друштвеним уређењем стављени такви услови да га напори у свима покушајима издају.

Мисли ће се да овим речима нема места, где се говори о једној науци. Али није тако. Кад је говор о физичким наукама, које су највише допринеле да се измени облик читавога столећа, да се тако рећи утре траг многим предрасудама, да се унапреди и људска делатност и повећа богаство, створе повољнији услови за живот, какве су то ситнице што чине да је човек и у прошлом веку још роб човеку, кад је реч роб избрисана из закона. Овде констатујемо жалосну појаву потчињености не упуштајући се у ближе истраживање узрока, што би нас далеко одвело, већ наглашујемо да ће и даље наука унапређивати и чинити повољнији живот људски док ће га паразити установама државним чинити повољнијим само у своју корист.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

На домаће газдинство је напредак физике и хемије највише утицаја имао. Добијање намирница, чему је највећи део сваке људске експлоатације природе посвећен дело је већином напредака учињених у физичким наукама. Техника модерна, која и по броју и квалитету може истаћи радове и ставити их према свима познатим творевинама прошлих векова, унапређена је напретком споменутих наука. Па и вештине више врсте, које у индиректној вези стоје са напретком технике, добиле су савршеније видове у прошлости веку.

Испитивати стање прошлога века у свима аспектима, колико је велика ствар толико за једнога и немогућа, и ја ћу покушати да у карактерним цртама изнесем прогресе које је једна само од физичких наука и то физика учинила. При излагању чешће ћу напомињати услуге које је чинила другим наукама, додирујући тако исто оне, које су њеном савршенству доприносиле.

II.

Побројати открића учињена у физици било би колико писати историју наше науке, јер је на њој у прошлости веку, бар по обиму учињено више но у свима ранијим. Све што је највише допринело, да се издвоји прошли век од других спада у радове на пољу физике. Изоставите: пару, електрицитет, фонограф, телефон, телеграф, фотографију па сте за сто година у назад. Сем поменутих још је стотина важних проналазака учињено, што би од интереса било претрести, али кад се у главним моментима хоће само да обележи један век, онда се само карактерни правци обележавају, и ћутке прелази преко читаве групе, што су тим правцима обухваћени.

Нећемо се упуштати у опис појединих теоријских или експерименталних открића јер би нас то далеко одвело, поновићемо и износићемо прогрес оцртан у главним потезима. Ради лакшег прегледа прећићемо поједине напретке по одељцима у којима се физичке појаве данас проучавају: молекуларну (механику) физику, топлоту, светлост и магнетоелектричне појаве.

Механичка физика. Ова је партија у ранијим од прошлога века готово свршена била, али се извесно рећи може да је заокружена и завршена реч дата по питањима физичке статике и динамике у XIX-ом веку. Ваља добро разликовати праву механику од физике и сматрати механику као помоћно средство за тумачење физичких појава. О механици, као одвојеној науци, овде неће бити говора, у колико она не стоји у директној вези са физиком.

Физика је постала наука од онога дана кад је нађен у њој закон полуге (Архимед) а дотле је била као и остале дисциплине саставни део философије и била пуна разноврсних теорија без икаквих строго научних истина, што би било производ научног индуктивног испитивања. Као

наука није обрађивана ни после пронађеног услова равнотеже па ни онда кад су јој други закони придати, као они из катоптрике, јер појмови о науци не беху још рашчишћени. Галилејево откриће закона слободног падања тела, и увођење експеримента, Хајенсови закони централног кретања, Кеплерови закони планетарног кретања, Паскалова и Торичелијева открића и Њутнова гравитација са основним принципима механичким ударили су темељ новој модерној физици. Открићем Баконовим индуктивног метода из експерименталног у науци, што је најважније и моћније средство индуктивних наука, физика је стављена у ред првих и правих наука.

Механички део физике, управо механика, наука испитивања општих услова равнотеже у миру и кретању, чврстих, течних и гасовитих тела свршена је још у XVIII-ом веку. Прошли је век радио само на усавршавању начина, којим се услови изражавају и давају згодније форме условима.

Синтетички метод математике, (геометријски), којима се велики научари прошлих векова служили у изналажењу истина и њиховом интерпретовању, замењен је у XIX веку аналитичким (Лагранж, Коши, Ампер, Поасон, Јакоби, и др.), чим је физика добила моћније и елегантније средство, нарочито при општим генерализацијама и дедуктивним извођењима из принципа начина за тумачење специјалних појава.

Експериментални метод, који је Галилео пронашао за физичке науке који се никада напуштао није, којима се од најдањих времена људски ум служио за налажење односа између особина појава и њених узрока, за откриће закона, добио је у прошлом веку своје одређено и важно место у науци. Никада нису тачнија мерења физичких количина при испитивању појава била но у XIX-ом веку. Невероватно мале су количине одређиване. Микрометром, нонијусом, покретним огледалима, теодолитом, катетометром, зупчастим точком и многим другим справама вршила су се мерења таквих података, који су за претпрошле векове били ван домања опажања. Упоредивали су се подаци одређени опитом, доводило у везу са рачуном, елиминисале су се погрешке, које долазе од недостатака наших инструмената и природе наше, и методом рачуна вероватноће налазиле највероватније количине, које правој истини одговарају. Добит је од оваког начина испитивања што су се границе знале између којих леже одређени подаци и што смо уверени не само да је налажење опитом у физици приближно тачно, већ и то колико варира од онога што треба бити.

Поред све релативности, што је скопчана са открићима опитом инак су истине до којих се опитом долази претежније од оних до којих би дошли чистом дедукцијом, нарочито пак метафизичком спекулацијом, што беше неко време, у првој половини прошлога столећа метод предложен у Немачкој. Но и теорије физичке, које не можемо обићи, имају многу мању

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

вредност од експерименталних факата. Нађене истине остају на ма и незнали њихово тумачење узроцима, који имају подлоге у извесним теоријама. Примера ради да наведем закон индекса преламања. Нађено је опажањем да је однос између синуса упадног и преломног угла за исти зрак и исте средине, увек сталан и независан од величине угла. То је физички закон. На њега се надовезује теоријско тумачење и ми узимамо оно из ундулационе теорије. По њој се налази, да је однос брзина светлости у двама срединама, једнак са индексом преламања и отуда та сталност. Докле је у вредности ундулациона теорија дотле ће и ово тумачење бити од вредности, док ће закон индекса преламања преживети све теорије и сва објашњења.

Тако је са физичким законима и теоријама. Оно до чега се дође опитом остаје стално, као што су појаве, што се у нашој околини збивају, док се теорије мењају, што те појаве тумаче. Закони физички морају бити стални, јер они и не садржавају друго до згодно исказану карактеристику особина посматране појаве, теорије падају јер се сваки час открије по која истина, која доводи до контрадикције хипотезе теоретичке са нађеном појавом. Основи су теорија концепције више ума нашега о природи материје и оне се мењају и дотерују према подацима које нам искуство даје из проматрања појава.

Модерна физика избегава колико је могуће теорије које почивају на виспирним концепцијама о природи атома и молекула, јер се зна да се такве теорије лако руше кад се извуче из њих једна само хипотеза. Такви су системи више за дивљење но за усвајање. Физика прошлога века покушава да сваки проблем схвати као стање кретања материјалног и за њу је проблем одређен, ако му тачно обележи услове статичке и динамичке равнотеже. Механика појава, то је за физичара, тумачење појава. Молекуларна физика није ништа друго до наука, која опште принципе механике преноси за тумачење кретања и њихова поставка у молекуларним срединама.

Увод је у праву физику математичко механичка теорија еластичности тела. Нађене се једначине, које одређују услове равнотеже при испитивању еластичности, примењују доцније за тумачење свих могућих појава: светлосних, топлотних, магнетских и електричних. И овде има теорија. Неки узимају да су молекули чврсти, неки течни или гасовити. У неких је теорија молекул вихор у кретању а негде само извор сила. У главном се све теорије еластичности сведе на статички или динамички молекул, али све то као да ће мало имати уплива на извођење општих условних једначина. Разноврсности у теорији су навијања нужна, кад се тим теоријама покушава тумачење ових или оних појава, као: апсорпције (светлости, гасова), дисперзије, капиларности, дифузије и др.

Еластичне су појаве веза механике са физиком, ту је место где математика у свој својој потпуности улази у физику и ривалише експери-

металноме методу. То је у исто време отвор, кроз који теорије узимају на себе форму научну заоденув се математичким обликом, и кроз који улазе у науку, да као лепљиви слој свежу разбацане истине из разних домена физичких.

Продукат је оваког начина испитивања прокламовање јединства и везе између свих појава физичких. Сва је само разноликост у форми, на крају је све одређено, извесно, карактеристично материјално кретање. Светлост прелази у топлоту, електрицитет, магнетизам, материјално кретање, хемијске процесе и обратно. Ово су експериментална факта. Принципи конзервације енергије, на који ћемо доћи, спаја све појаве и верификовање његове егзистенције најбољи је доказ тачности теоријских испитивања. У којој појави при тумачењу, не може изаћи на видик, у односу између узрока и дејства, споменути принципи, доказ је да смо погрешили, где је пак он експенован знак је да смо на правом путу у објашњавању. Веза је између свих теорија и закона еластичности, као примене на објашњавање физичких појава механичким узроком, разграњавање принципа конзервације енергије.

Теорија еластичности налази примене у онтој теорији таласања, која је увод и подлога за тумачење свих физичких појава. Изменом само природе средине, задржавајући законе, приступамо тумачењима звука, светлости, топлоте и електро-магнетских појава. За звучне се таласе узима обична мерљива материјална средина а за друге старска (импондерабилија). Теориска открића на овоме пољу прескачем и од свију, као најеклантније откриће овог јединства између свих појава физичких нека је овде напомена фонографа (Едисон) што је сличан са фотографијом код светлости и дело је прошлога века. Од експерименталних теоријских радова из звука нека су споменути радови из теорије музике органа говора и чула слуха. (Хелмхолц, Блазерна и др.).

Топлота. У прошлome је веку утврђен однос између механичка рада и топлоте. Још је Аристотело знао да између рада и топлоте постоји однос и да је топлота извесна врта кретања. То што је вековима познато било, јер сваки зна да се кретањем може добити топлота, постало је научна истина у XIX веку. Велим научна истина, јер је утврђено на колико јединица механичког рада долази одређени број топлотних јединица. Ову је појаву открио Мајер (1842) и ма да су раније С. Карно (1824) и Сегвен (Seguin) 1839. били близу ње. На утврђивању овога односа (425 килограмо-метра за једну калорију) радили су Фул, Колдинг, Томсон, Румфорд, Ранкин и други. Полазећи од једначине рада и топлоте, што је познато под именом првога закона топлотног долази се ни Карнотов кружни процес, којим се долази до другог закона, (правила) да је промена топлотна тела на сталној температури сразмерна са њом. Овај је други став назвао Клаузијус ентропијом. Клаузијус (1850) је засновао механичку теорију топлоте за тумачење топлотних појава.

Важна су Мелонијева открића закона зрачне топлоте чиме је утврђена веза између светлости и топлоте.

Пре проналаска закона механичке теорије топлоте пронађена је примена паре у индустрији, што заслужује спомена, јер пара са електрицитетом у примени карактеришу прошли век и издвајају га од осталих. Ват и Стеченсон са Волтом отварају прошло столеће.

Мајеров проналазак је био од великог значаја применом својом не само у физици већ у свима осталим природним па чак и друштвеним (социјалним-економским) наукама. Од значаја је примена његова у хемији, физиологији, биологији ит.д. За примену, популарисање и разграњивање овога принципа од најзначајнијих је Хелмхолц, тако да је његово име тесно свезано са принципом живе силе (енергије) и механичког рада, који је општији облик од Мајеровог принципа, који се односи само на топлотне појаве.

Оволико о радовима теоријским из топлоте у прошлости столећу. Скрећем пажњу да су у принципима то од најзнаменитијих открића што их је до сада било у науци.

Уношењем новог појма о односу рада према топлоти и обратно сва сву објашњавања старија понашања тела разних агрегатних стања према топлоти и релативно хладноћи, добили тумачење засновано на механичким принципима топлоте. Појам специфичне топлоте и његова тачна одредба дело је прошлога века. Однос рада механичког на савлађивање молекуларних сила и спољњег отпора везан са температуром тела и топлотом, (екавалентном са радом), која се троши на прелажење из једног у друго агрегатно стање (латентна топлота) даје нова гледишта на топлотне појаве.

Закони термијски, које летимички напоменусмо, а који се, понављају примењују на све појаве топлотне, пренети су из физике на хемију и у њој је теорија топлотна заузела место паралелно атомској теорији (Освалд). Математичка је анализа ушла као метод за интерпретовања хемијских процеса и то преко механичке теорије топлотне. Овде заслужују помена емпирички радови: Гејлсика, Авогадра, Дилонга-Петита, Мендељева, Раул Шикета и др. Карактеристике су њихових радова у тражењу веза између атомске теорије и теорије топлоте. Таки је емпирички закон: сталност између производа из специфичне топлоте и атомске тежине чврстих тела (производ је близу 6.25). Исти је број атома и молекула у сталној запремини. Одредба елемента по скали из атомске тежине и специфичне топлоте и др. Однос између специфичне топлоте и атомске тежине гасовитих тела даје, да је производ из притиска и запремина једнак са $\frac{1}{3}$ живе силе прогресивног кретања молекуларног (Клаузијус). Однос између специфичне топлоте при сталној запремини и сталноме притиску је константан број и износи $\frac{5}{3}$. (Клаузијус, Болцман, Максвел, Најман и др.). Овде долази и закон Дуллов, приближан, да прости гасови, кад не са-

влађују спољашњи рад не показују термијске појаве. Сви ови закони дају нам могућности да изближе уђемо у природу молекула и њихових саставних делова атома, и чине понајважнија открића из праве молекуларне физике, што је такође дело прошлога века.

Као што се проучавањем воде дошло до важних топлотних закона тако је исто ваздух дао могућности да се открију особине гасовитих тела. У прошлом веку су особине гасовитих и парних тела проучене у највећим детаљима, нарочито је томе повод био и раније споменуто откриће употребе паре водене као моторне силе. Важна су открића још и налажење начина и могућности да се прелази из једног у друго агрегатно стање мењањем температуре и притиска. Данас смо у стању претворити готово све гасове у чврста тела, као и обратно. Спомена ради заслужује вештачко добијање леда и чврстог ваздуха, не само на принципу хемијских процеса, што је и раније познато било, већ на принципу разхлађивања и згушњавања ваздуха, гасова (Линде 1897.). Томе је слично и добијање великих топлота, које налазе примене у металургији и у опште у технологији.

Физичке справе за одредбу температуре, раније познате, термометри појачане су разноврсним још другим начинима којима смо у стању мерити високе и ниске температуре. Теорија механичка, специфичка топлота и др. даје нам могућности да из извесних података експерименталних дођемо до одредбе оних температура, које се директно мерити не могу. Скала је спуштена од обичне до апсолутне нуле (273°) а дигнута преко 100° много више (3500° Виол).

Поред споменутих наука, које су се послужиле напрецима у топлоти напомињем метеорологију, која је готово сва производат прошлога столећа. Та наука, чије су практичне користи од неоспорног значаја, нема одвојених својих закона, она се може сматрати као део физике. Метеорологија и није могла раније постати, но што се је физика развила, и то не пре но што су закони термијски откривени били. О њој овде не може бити речи јер се о њој засебно мора писати, у доста је што смо напоменули, да она детаљно примењује нађене основе и законе физичке на тумачење појава, које се на нашој земљи и њеној атмосфери збивају. Кад је реч о метеорологији напомињем да су на њено развиће упливисала открића у партији из електрицитета и магнетизма, које су појаве у тако тесној вези са метеоролошким.

Овде је место да се спомену радови на изворима топлоте. Извори су топлотни: хемијски и физички процеси, механичке природе а главни извор, што највише доприноси одржавању топлоте земске и животу на њој јесте сунце. Природа је сунчане топлоте приписивана такође разним узроцима: хемијским процесима, који се на сунцу дешавају и чега је производат ослобођавање велике количине топлоте; паду метеора, који ме-

Хемичким путем дају топлоту а највише самој контракцији сунчане масе, која неминовно мора постојати, и ако се експериментом у краткоме низу година, тачнога научног опажања, не може констатовати, али излази као неминовна последица, теорије развића небеских тела. По Фају је унутрашњост сунчева састављена из хемијских елемената у слободном (не везаном) стању, једињење се њихово врши на сунчевој површини, где бива ослобођавање велике количине топлоте, која се дели на цео систем сунчани. По рачунима Најмана то би довољно било одржању живота за 10 милиона година.

Падом метеора на сунце, који би достигли брзину 700 километара у секунди, произвела би се топлота на хиљаде степена. Пад свих планета дао би топлоту за 45.604 год. Ова се хипотеза не може усвојити због повећавања сунчане масе, што би неминовно утицало на природу кретања небеских тела, што се не примећује. Што се контракције сунчеве тиче, као највероватнијег узрока огромне сунчане топлоте по рачунима Хелмхолца, кад би се пречник сунчев смањило за једну лучну секунду то би дало топлоте, радом произведене, за 9500 година.

У природном процесу кружном, на основу закона термодинамичких, молекуларна енергија тежи да се претвори у калориферну и обратно. То је главна тенденција свих процеса нашег а и других система. Овим се путем долази до извесног равнотежног стања, окарактерисаног одређеном температуром, која је била температура полазног стања, некадашње ере мировања, из које се је развило механичко кретање у сунчаним системима. Овај реципроцитет између топлоте и рада, који је манифестован у свима појавама физичког света најбоље обележава живот у природи и све развиће и трансформације облика њених.

(СВРШИТЕ СЕ)

ПИТАЊЕ О СРЕДЊОЈ НАСТАВИ

У ФРАНЦУСКОЈ И ЕВРОПИ

CH. LANGLOIS

(ПРЕВОД С ФРАНЦУСКОГ)

На крају XIX-ог века питање о средњој школској настави истакнуто је на дневни ред код свију образованих народа; по готову на исти начин, или са мало разлике. Режим средњег васпитања, који чини везу између основне и универзитетске наставе, који датира од Ренесанса, и који се, више или мање промењен сачувао и раширио свуда за последњих три стотине и педесет година, значи да се данас налази у распадању. Бој се бије око онога што остаје. Једни се труде да разоре, а

други да сачувају овај остатак поштовања достојни; али ни једна ни друга партија није међусобно сложна, ни у доказима да се наведу, ни у мерама које би требало предузети. Педагози од заната и педагози „аматери“ сваки од своје стране предлажу мере и лекове. Међутим државници, привучени лармом коју чине позвани, мешају се и они. Министарства и парламенти одређују комисије, већају, труде се да задовоље противна мишљења и извршују мале површне реформе, често уништене, поправљене или замењене пре него су добиле савкцију времена и искуства. Ова несталност ствара, од своје стране, извесно нерасположење у публици. Ни родитељи који дају децу у школу, ни деца која их посећују, ни наставници који предају немају вере у успех студија чији су програми кратковечни и о којима толико позваних лица не говоре ништа добро.

Тако бива свуда: опште кронично незадовољство, са својом плимом и осеком, које прате страсне полемике, извештаји комисија и реформе. Само „кризе“ не догађају се у исто доба у свима земљама; има народа код којих су оне необично честе и заострене; има их који су измакли напред, а има их који су заостали на путу куда их све без одмора гоне непоколебљиве потребе. За тридесет година у Француској, традиционална организација средње наставе била је нападнута и браћења са жестином, и озбиљно пет пута мењана: у 1872 (распис Жила Симона), у 1880 (потпуна реформа „класичног“ васпитања) у 1885 (поводом књиге Раула Фрару *la Question du Latin*) у 1890—1891 („модерна“ средња настава без грчког и латинског) и у 1898—99 (полемика Жила Леметра и испитивања *„Commission de l'Enseignement de la chambre des députés* дата у књизи *Enquête sur l'Enseignement secondaire Paris, 1899*). — У Прусској било је потребно, за не пуних десет година после чувене реформе у средњој настави, за коју је везано име Боница (1882) да се изради нова. Виљем II лично је узео иницијативу и сазвао 1899. једну конференцију позваних, да испитају његове погледе — „краљеве погледе“ — на питања, која су на дневном реду. Записници ове конференције, примедбе које су доцније учинили преко пет стотина професора послужили су, да се удеси план средње наставе од 1892 који је сад у сили. Али новине од 1892 нису учиниле крај препиркама: литература који се односи на питање о латинском, и о подједнакој вредности „класичног“ васпитања које дају Гимназије са васпитањем „модерним“ из *Oberrealschulen* остала је најизобилнија у Немачкој. — Није мање врење у Енглеској, где су три парламентарне комисије једна за другом биле образоване, да би сабрали елементе за један рационалан закон који је још у пројекту. Врење је још веће у Италији и у Скандинавским земљама. У Италији планови средње наставе били су једанаест пута сасвим измењени од 1862, не узимајући у обзир небројне поправке у појединостима; тамо, средња настава доиста је „болесник који се преврће на постељи без помоћи“. У Швед-

Уској, нема скупштине за последњих педесет година, која се није питала да ли није дошао тренутак „да се пресече веза између класичне прошлости и модерног васпитања“ и, да се попуни провала између основне и средње наставе“. Реформе нису оскудевале и, последњег пролећа парламенат Стоколмски тражио је пристанак круне на једну нову реформу. Најзад, слободне, сасвим револуционарне мере биле су усвојене у Данској; ¹ Норвешка их је усвојила у 1896. — Све остале државе, велике и мале, старе и младе, познају из искуства „кризе у средњој настави“: реформе више мање потпуне биле су захтеване и изведене у Португалији (1894—95) у Румунији (1898) па чак и у Шпанији; промене се извршују или се спремају сада у Русији, Србији и Сједињеним Државама.

Нико се не може похвалити да је читао све што је написано за последњих педесет година о питању средње наставе ни у једној јединој земљи: извештаји комисија, књиге, брошуре, чланци чине огромну библиотеку; али је довољно да се прочитају и сравне извесни изабрани документи који долазе из разних извора, па да се дође до ових закључака. — Прво, у овој огромној литератури много се понавља казано, на свима језицима, иста разлагања за и против била су, а и сад се увек уморно наводе о свима старим тачкама, које су свуда готово исте. — Друго, нема ни једне противуречне тезе која не би могла навести за се, мишљења људи од заната, најчувенијих и најспособнијих. Треба дакле напустити доказ „навођење ауторитета“ који је тако ласан. — Кад се све сумира наилази се на: понављања готово текстуална ма да независна, неслагања најбољих духова, илузије које су створиле пробане комбинације, оправдане критике на ове комбинације, и извесно невољно стање од којег нигде ником није пошло за руком да се ослободи. Све то оставља утисак да је питање по себи тешко и да не садржава у себи решење које ће све задовољити.

И донста то је најкомпликованији проблем. У општим цртама он се овако представља: које је васпитање најбоље да би се васпитао образован човек за време дечачко? Ма какав да је одговор он мора бити грубо несавршен, са педагошке тачке гледишта; јер, да се добро примени, требало би, испитати посебнице, околности, способности и потребе сваке индивидуе, а овде је реч да се донесе решење *en bloc*, ако баш не за све индивидуе а оно за многобројне категорије истих. Али педагошке тешкоће, ма како да су озбиљне, нису можда најозбиљније. Питање о средњој настави везано је за питања политичка и верска; оно је друштвено питање. Отуда *à priori* непобедљиве несугласице. Традиције одавно начете, али још дубоко укоревене, закрчују земљиште. Већина убеђења, о

¹) Вредно је простудирати ову данску реформу од 1889 у погледу на извештаје комисија, које смо раније поменули, а који су доцнијег датума у Немачкој, Енглеској и Француској.

овом предмету, начињена су из осећаја и ђуди (*partispris*), тако, да сѹ у исто доба врло осетљива и непобедљива.

Једина нада која остаје да би се упростила и разбистрила ова забуна, јесте то да се дефинише свака тешкоћа и да јој се пронађе извор. Ово ће уштедети многи неспоразум.

I

Шта је то средња настава?

У средњем веку средња настава била је део више наставе. Ова настава била је дата на универзитетима, у приправним факултетима за три велика факултета: Теологије, Права и Медицине. С тога се испит зрелости, сведоџба о средњој настави, полаже у неким земљама — у Француској и Шведској — пред универзитетским професорима.

Средња се настава развила доцније као независна целина, међу основном и вишом наставом. У земљама које су верно сачувале облике средњег века, као Енглеска и Шкотска, разлика између „основне“ „средње“ и „више“ наставе била је за дуго неизвесна, а и сад није јасна.

У земљама где је ова разлика јасна, то јест у континенталној Европи, створио се читав амбис, више или мање дубок, између ова три „ступња“ наставе. Али још се није извело начисто, шта их дели; једни одобравају а други сажаљевају ову провалу.

Шта је дефиниција средње наставе? — „Разлика између три ступња наставе, вели *Lachelier*, састоји се у овоме: основна настава даје емпиричко знање, које се употребљава без размишљања; виша настава даје знање добијено размишљањем, које ученик треба да задобије подвргавајући га личној критици. Особина је средње наставе, да даде не знање већ културу: она треба да се састоји у лаганом импрегнирању духа“. И доиста у Француској је примљено мишљење да се основна настава разликује од средње по самој методи, по методи која је „нижа“ и „не изазива размишљање“ и која се обраћа једино памћењу — меморији“. Али цео свет не мисли тако. Један прост трговачки помоћник у Енглеској, у писму које је упутио члановима комисије 1894 (који су га и публиковали) изразио је са јачином мисао, да главни циљ сваког васпитања јесте да негује, вежбањем, особине духа. Много њих верују да између основне и средње културе нема разлике у принципу, већ само више или мање. Кад основна настава не би била извесна „култура“, не би се публика толико за њу заузимала.

У ствари, средња настава није карактерисана духом својих институција, нити својим педагошким намерама. „Дефиниција сама ове наставе не може се дати другојаче него у друштвеном облику, вели добро *Buisson*: „Она се распознаје по овоме: она је приступна породицама које могу издржавати своју децу, до извесног доба; доста продуженог где деца

не морају сама себе издржавати.“ Средња настава је дакле она коју у ствари добија, до свога пунолетства, мала мањина деце чији су родитељи доста имућни да их могу дуже издржавати при овим скупим студијама, и она деца сиромашних родитеља, која показавши се способна за даље учење, добијају државно благодејање.

Средња школа коју плаћа и посећује грађанство, ужива, наравно, престиж који нема основна школа, која је бесплатна и коју посећује цео народ. А како се зна, да се у средњој школи спрема будуће језгро друштва, оправдана амбиција и сујета наводе родитеље да шиљу своју децу тамо *на ма какви да су програми*. Ова два ступња васпитања одвојени су дакле, али не по методи наставе, колико обичајем и друштвеним предрасудама. Скоро у целој Европи види се општра подела између ученика основних и средњих школа. Последице су врло озбиљне. Прва је та, да наставници ових разних завода, у место да се помажу, сметају једни другима. Не будући свесни, да и ако на разним ступњима, они имају да заједнички раде на народном васпитању, они се гледају попреко. Постоје „продужне основне школе“ и „приготовни разреди“ уз средње школе. Зашто? С тога, што су се основна и средња настава развиле свака у својој сфери; и да би задовољиле своју клијантелу, једној су израсли рогови, а друга је пустила реп.

Овакво стање ствари наилази у Француској одобравања код већине. У Енглеској исто тако, где се овом делу питања о средњој настави тој *social difficulty* поклањала заслужна пажња; у Немачкој такође. Али у свима земљама има их, који су овим стањем ствари непријатно дирнути. Пре кратког времена Г. Г. Буржоа и Поенкаре изразили су оно што многи од нас мисле. „Конкуренција између основних и средњих школа, коју подржавају њихова подвојеност и друштвене предрасуде јесте једно зло од којег патимо; ми треба да се боримо против тих предрасуда“. Средња је настава одвојена од основне као и од више наставе... Дошло се дотле да се узима, као да има три наставе са одређеним границама... То је чудан пример моћи формула. Јер најзад ова три епитета: основна, средња и виша не одговарају никаквој стварности“. Од своје стране скупштина је поставила питање: „да ли треба желити, да деца не улазе у средње школе пре него што положе испит из предмета предаваних у основној школи.“ Ово је питање већ афирмативно решено у малим краљевинама, где је инстинкт друштвене једнакости и браства живљи него у традиционалним државама. У Шведској се захтева да се прелаз из народне у средње школе врши без испита на основу сведоштва о учењу; у Норвешкој се средња школа сматра као природно продужење основне. „У Америци, вели Херцен, не могу ни да појме паралелизам, који се одржава у Европи између средње и основне наставе; за американца те две наставе чине само једну.“

Свуда где је средња настава у неку руку аутономна, њени су се односи са основном и вишом наставом извитоперили. Она не може да се одупре искушењу, да доврши васпитање које даје, и тада се нача у више васпитање на своме врху, као што се меша у основну наставу у својем почетку. Али је узалудно нарочито наглашавати. Сто пута је било казано: историски и логички средња настава (т. ј. настава коју добијају деца од 11—18 године) само је спрема за универзитет. Само дакле за оне који не иду на универзитет после испита зрелости, ова настава може представљати свршетак, као што и основна школа представља свршетак за оне, који су око једанаесте године приморани околностима живота да прекину духовну културу.

II

Намера оснивалаца класичног васпитања. Хуманизам.

Шта је циљ средњој настави? — Главни облик ове наставе — класичне студије или грчко-латински — који је како тако истрајао од XVI века до наших дана, још и сада носи на себи у толикој мери знаке свога постања, те да бисмо га разумели, треба се вратити у прошлост. Мене скоро четири столетне нису сасвим извитопериле намере оснивача, људи Ренесанса, Репорме и Анти-Репорме.

Први педагози Ренесанса, чији је учитељ био Еразмо, објавили су циљ учења „знање“ и „врлина“: *sapientiam ac virtutem finem esse studiorum*. У језику хуманиста, „знање“ значи духовну културу; „врлина“ то је извешан оплемењен и углађен начин живљења, осећања, изражавања и делања. Ова углађеност и знање добијају се у исто доба помоћу студије старих, грчких и латинских, писаца, чија су дела неисцрпан мајдан мудрих, изрека, истина, узвишених мисли и срећних израза. Тако се образује у исто доба дух, срце и укус. У *De ratione studii* штампаној у 1512 и другим делима Еразмовим, ова је теорија потпуно развијена. Идеал ове теорије личи јако на идеал ретора, који држаху школе „речитости“ у последњим годинама римске империје, а даљом анализом овај идеал везан је давном традицијом за грчке софисте. Такође ова традиција не беше се никако потпуно угасила. За време средњег века мали учитељи француски и италијански сачуваше је као какво наслеђе у школама XII и универзитетима XIII века под именом *Ars dictaminis*. Покрет који потече од Еразма и његових ученика само је дакле „обнова“ старе реторике јужних земаља.

Хуманисте основаше систем класичних студија, да би њиме заменили схоластичко учење које опадаше, пре него што плану борба за Репормацију цркве. Али партизани реформе и њени противници усвојише овај систем и употребише га на службу својих доктрина. Тиме овај систем наставе беше дубоко измењен.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Еразмо и његови пријатељи беху слободни духови, заљубљени у класичну прошлост ради њених „лепота“ и ради њене смелости, и они не одбациваху ништа из њеног огромног наслеђа. Прва брига лутерана и језуита беше да учине избор и да уклоне испред очију све оно што би могло побудити критичко и опасно размишљање за веру. Стога грчка литература, која подбада, сувише философска, беше готово сасвим искључена из средњих школа на крају XVI века. Извору из прошлости, на коме се беху напојили необичним одушевљењем људи првог Ренесанса, беху са планом одузети они елементи, који највише доприношаху да буде животворан. Задржаше само језик, све невине дисциплине које не уче да се мисли, већ да се нише и говори. — У исто доба профани идеал „врлине“ беше замењен идеалом побожности: *sapientem atque eloquentem pietatem finem esse studiorum*. Овде је наравно реч о побожности која годи ортодоксији у власти. Ни једна влада није била расположена да штити слободу свести. Школа је имала задатак да ученике васпита у вери владоца: „Отуда главни додатак у програму првобитног хуманизма *Κατηχησις puerorum* или учење о вери, које се брзо рашири како у протестантским академијама тако у католичким колеџима“.

Еразмов хуманизам измењен под утицајем Реформе и католичке Контра-Реформе био је модел свој настави за три стотине година. Педагогија Ренесанса била је озбиљно заљубљана тек после, свих открића XVII, филозофије XVIII века и француске револуције.

Оно што је прво било нападнуто у овој згради, тако солидној, било је баш оно, што су доцније архитекте, немачки лутеровици и француски језуити, додали, да би је прилагодили политичким и верским захтевима времена. У наше доба средње школе престале су бити школе ортодоксије и лојализма, и *pietas* није више идеал васпитања. Међутим основна идеја оставила је трагова овде онде, и где је она сасвим избачена осећа се празнина, коју је потребно али доиста тешко испунити.

У земљама где је власт државна појачана тесном везом са Црквом, „Катихизис“ је остао обавезан предмет наставе. Али и тамо продрео је нови дух, и нико више не сматра наставу вере као душу наставе. У Немачкој, као у Француској, живот се мало по мало повукао из наставе која више нема грађанске вредности ни великог моралног утицаја.

Може ли се сада држава резигнирати да у средњим школама остави младеж без принципа, без идеја водиља, без филозофије и као што се каже „морално напуштену“? — Ону услугу коју су верски организатори Реформе и Против Реформе учинили васпитању и јавном добру, тиме што су на место нејасног појма „врлине“ ставили тачан, јасан и практичан појам (*pietas*) и на место необузданог индивидуализма хуманистичног строгу интелектуалну дисциплину, може ли држава поново учинити сада када је вера очигледно немоћна да нам да универзална правила за мишљење и владање? Коју доктрину? И како да је наметне? — Ова пи-

тања, која владају целим проблемом васпитања, предмет су и данас без-крајних расправа.

Цар Виљем II тражио је од директора да му образују „Немце“ одане отаџбини и династији и вољне да се боре противу „заблуда социјализма“. У Француској толика лица подигла су се противу нашег васпитања „неорганског, аморфног, без вишег полета, и без крајњег циља“ и хвале добротинства једне државне филозофије, опште примљене. Колико смо пута чули речи: „Треба васпитању дати исти крајњи идеал као и народу.“ „Анархија у васпитању ствара анархију духова и произвешће на крају анархију друштвену.“

Забуна настаје одмах чим се покуша да се одреди доктрина „саобразна органској потреби и крајњим идеалима државним“ којом би требало заменити *pietas* XVI века. Предложена доктрина готово је иста свуда и она се састоји у култури националног осећања. То се да објаснити у осталом: потребна је једнодушност; земљиште патриотизма је једино где је цео свет у сагласности; и мисли се да ће се на овом терену једнодушност у толико лакше постићи у колико је у напред утврђена.

Једнодушност, то је оно што ни једна државна филозофија па ма каква да је, не може наићи у модерним друштвима тако неизлечиво подељеним, сем ако се ограничи на прост *Credo* патриотизма. А како су се с друге стране напустиле насилне мере којима се, некад одржавало то „духовно“ јединство увек привидно и лажно, права је шимера очекивати да се то јединство брзо постигне.

У својој књизи, коју смо цитирали већ, *А. Дириу* изложио је силно и грубо рационалистичку тезу. Наставничко особље јесте основ и пуномоћник моћи модерне државе, то јест лаичког друштва чије су непоколебљиве девизе Разум и Правда. Дакле треба да је оно прожмано тим духом, који је дух државе и да му спреми браниоце. „Крајња је потреба да се што пре установи за нашу младеж настава морална и грађанска. Ако још има људи који нису у стању да чују заједно изговорене речи *васпитање* и *политика*, а да не ударе у јадиковања, то је с тога што не познају историју. Политика има права да уђе у школе где је у свако доба, изузев наше, имала одређено место“. Али са тим настаје опасност да се отуђи онај део становништва који остаје веран Цркви. Данас су у школама заступљене све могуће доктрине. Наставници ставили су себи у дужност да на катедри никад не додирују велика друштвена питања, али то стање енервира. — Докле год модерно друштво остане подељено политичким и религиозним доктринама у два табора, дотле је не могућно наћи једну филозофску доктрину, која би била предавана у школама и која би заменила „побожност“ старе педагогије. — У осталом не сматрају сви „да би била оправдана или корисна, баш кад би

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

се и могла извести та догматична и спекулативна једнакост у духовима на коме другом терену изузев на терену чисте науке.“ Индивидуализам првих хуманиста, који је осуђен као „антисоцијалан“ имао је добрих страна. Зашто да се не остави свакој индивидуи, довољно научно култивираној, да сама себи изради свој филозофски систем. Вели се, да сума таквих филозофија не вреди, колико државна филозофија, вели се, али се не доказује.

Вође Реформе и Противреформе биле су веома увиђавне кад су усвојиле педагогију Ренесанса, хуманизам, као оруђе за средњу наставу, ма да су се највећи фанатици њихових странака томе опирали. У ствари, студија класичних писаца оваква каква је била предавана кроз векове у *Louis-le-Grand* и у *Juilly* у Оксфорду и Кембриџу није никад узбунила духове у погледу религиозне осетљивости. Научити латински (мало само грчког) да се чита и пише; читати само површно, обично читанке а не саме писце; знати беседити о многим предметима а непознавати дубље ни један: то су, као што смо видели, принципи Еразмове методе Црквом усавршени. То је најбољи начин да се интелигенција начиви гипка а да се не ојача разуме. Тако промењени у реторске парадигме, списи старих класика, ако нису били корисни бар нису могли бити штетни. Данас, као и пре, отров који они испаравају плаши само најограниченије богомољце. Разумни људи много се више боје за „побожност“ од навале модерних лутература и науке. — Зато, готово свуда, они који су најнеутешнији, што је верски хуманизам осакаћен у програмима, постали су најревностнији бранници чистог хуманизма. У своме духу они везују хуманизам и веру, јер у њиховом поштовању везане су обе традиције. Лапрад је рекао да су противници латинске културе „материјалисте, безбожници, револуционари, социјалисте.“ — Владика Коп казао је 1890 на конференцији педагога у Берлину. „*Je mehr man die klassische Bildung zurückdrängt, desto mehr rüttelt man auch die Grundlagen des Christentums*“. (Што се више гони класично образовање, у толико се више подрива темељ хришћанства.)

Хуманизаму, то јест систему класичних студија, прети данас иста судба која је већ снашла религиозни хуманизам. Али он још има пријатеља који га бране, без задњих мисли верске политике, ради њега самог. Они наводе у његову одбрану доказе за које је време да их овде испитамо.

(СВРШИЋЕ СЕ)

ПРИРОДНЕ НАУКЕ У НАРОДНОЈ ШКОЛИ

са гледишта заједнице живота и културног рада човековог¹⁾

При проучавању каквог предмета можемо се обзирати на ово троје. Прво, може се посматрати спољашњи облик његов, пропорција, симетрија и однос делова његових једнога према другом и према целини, и најзад особине и промене, које се на предмету могу опазити у садашњости. Даље, може се о томе предмету водити рачуна о појавама, које се на њем опажају, могу се испитивати узроци, који изазивају те појаве у садашњости или прошлости па се према добивеним подацима могу дедукцијом изводити последице, које ће наступити после извесних узрока и најзад може се ући у потпуно разумевање постанка и развитка појединих облика и одношаја на предметима, и примена њихова.

Према томе и проучавање предмета, којима се природне науке баве, могло би се вршити са ова три гледишта. На тај начин и подела природних наука могла би се овако извести. У прву групу дошло би знање које се састоји из описивања, поређења и класификовања јединака, у другој би се садржавало тумачење појава што се опажају на њима, и најзад трећа, где би се изучавало тачно и рационално поимање постанка и развоја појединих облика материје а уза сваку групу дошло би узгредно упућивање васпитаника у погледу *примене човекове воље* на природу.

Ну природне науке подељене су, у главном, у *две* гомиле. У прву гомилу долазе оне које се баве систематизовањем и описивањем природних предмета без обзира на појаве, које се на њима врше, а у другу оне, које се баве изучавањем природних појава и узрока. Ону прву групу сачињавају *дескриптивне* а ову другу *каузалне* науке. Али како се појави не могу одвојити и посматрати као нешто засебно од предмета, на којима се врше, као што се и сами предмети не могу разумети без познавања унутарњих процеса, који чине *живот* њихов, то на тај начин и све природне науке чине једну целину, која се строго узевши, не може ни одвајати, те се то може узети с једне стране као аномалија.

Природа је једна целина, један колос непрепетан безбројним плетеницама најразноврснијих чињеница и појава који стоје у вези и односу једно према другом тако да једно без другог нити могу опстати нити се могу разумети. Најмањи делић од те колосалне целине зависи како од осталих делића, који укупно с њиме сачињавају ту целину тако и у погледу саме те целине. Према томе и све природне науке треба изучавати *једну с другом у вези*, јер су и предмети којима се оне баве тесно међу собом повезани. Нарочито је овако изучавање природе у целини нужно у ранијем добу индивидуалног развитка кад се више на природне пред-

¹⁾ Предавање држано на збору београдских учитеља-ница 8 и 10 јануара ов. год.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

мете и појаве гледа очима пасивне фантазије и кад се наука не изучава само науке ради већ кад се више хоће на ученике да утиче васпитно.

Већ и са овог гледишта јасно је, да је садашњи начин изучавања природних наука у нар. школи потпунији од пређашњег, јер, док се пређе имало у народним школама да изучи нешто знања само из *Јестаственице* сад је додато и познавање природних појава са тумачењем узрока и последица њихових, а детаљима у програму обухваћено је и простије тумачење постанка и развоја појединих предмета и појава, те је тако овај предмет примењен у Нар. Школи у правом своме значењу. Сем тога новим наставним програмом наших Нар. Школа обухваћено је изучавање природних наука на са свим друкчијој основи него што то до сада беше. Тако, док је у *пређашњем* програму, који је важио до ове године, имало да се изучи систематично неколико представника из Јестаственице више описно, и готово шаблонским методом, дотле у *новом* програму, почињући још од другог разреда, имају да се изуче *промене* на природним предметима, који чине извесну целину и то у току *годишњих времена*, даће уз посматрање природних појава које стоје у односу са биолошким животом поменутих природних чланова природе, упуте деца на посматрање тих чланова у погледу зависности и односа једног према другоме као и у погледу односа према општој целини —, и најзад поред посматрања и тумачења физичких и хемиских појава, с којима се деца сусрећу нарочито у соби, кујни, подруму, дворишту изуче и најосновнија знања из познавања и неговања човечијег тела, што је и у старом програму било.

Решење питања о томе да ли настава природних наука треба да заузме место у васпитној школи поред осталих наставних предмета, зависи од одговора на питање: у колико може она утицати на стварање моралног карактера и многостручности интересовања. Да се овом наставом може то постићи, кад се ученик уведе у јасно разумевање природе и њених одношаја, и кад је буде заволео, то је доказана ствар. А да садржина појмова наставне грађе буде испуњена не само мртвом грађом већ и заогрнута топлином осећања као и да је психичко стање свести ученикове тако створено да маса знања којој је циљ стварања трајанијих и многостраних интереса буде кадра да пређе у моралну вољу, нужно је на само да се ученици упознаду са множином факата, које нам наставна грађа природ. наука пружа, него и да се определи јасно зависност и одношај: *како тих појединих факата једног према другоме*, тако и у *погледу према целини*, а после тога, нужно је да се сазна и одреди положај и одношај *човека* према природи *као целини* и *предметима* у њој. Тога ради питање о утицају наставе природних наука на остварење највишег васпитног циља долази у везу са одговором на питање: *на који ће се начин ученик моћи најбоље увести у ово разумевање природе* и како ће што више мара и активитета за њу показати. То питање и ако није

данас већ тако спорно да се не може о њему дискутовати ипак је решено у корист изучавања природних наука у т. зв. биолошком правцу.

На тај начин измена досадашњег начина изучавања природних наука у нас, и ако доста неспретно изведена, ипак се може узети с једне стране као напредак.

Ну пре него што приступимо анализовању принципа, по којима је обухваћено изучавање природних наука са гледишта обухваћеног у данашњем нашем наставном програму, нужно је да се обазremo на досадашњи начин изучавања тога предмета.

Природне науке заузеле су своје место у народној школи још у 16. веку. Коменски је био први, који је одредио прави значај и важност наставе природних наука за васпитање, али како за онда наставници нар. школа не имађаху довољне спреме за предавање истих, то се за успех те наставе не могаше ништа трајашно и уснено ни везивати. С бољим напретком извођено је ово предавање прир. наука у Франкеовим заводима у Хали, и доцније у заводима Филантрописта. Рохов, Русб, Песталоције, Тирк у др. поклањали су у својим списима велику важност овим наукама, али практички њихове идеје разбијале су се о неспремност и неумешност оних, који су их изводили, те тако настава прир. наука није могла ухватити никаква дубљег корена у Нар. школи све до овога века.

Први који је поставио основ методичком поступању изучавања природних наука био је *Либен*. Он је у свом делу „Leitfaden zu einem methodischen Unterrichte in der Naturgeschichte дао сасвим нов правац изучавању природних наука на супрот дотадашњем вербализму и стекао неоспорних заслуга за методик у овога предмета. Али је с друге стране окривао наставу систематисањем градива тако да је у последње време настава природних наука водила стрмоглавце шаблонизму и вербализму противу кога је и сам Либен војевао.

До душе и Либен је истицао за циљ наставе прир. наука „сазнавање природе као једне велике целине и познавање живота, сила и јединства, које се у природи испољава,“ али је само држао да се тај циљ може постићи систематском наставом, „по којој би учење природних наука ваљало отпочињати с оним телима која се одликују нарочито својим изгледом и другим особинама с обзиром на корист и штету од њих, а нарочито отпочињати с оним телима које дете најлакше може да схвата, па онда пробрати ствари тако да ђак у једном течају добије неку заокружену целину и да то у потоњим течајима буде као неко проширење целине.

То су његова начела на основу којих је он израдио систем проучавања природних наука подељен у 4 годишња течаја, од којих сваки обухвата сва три царства и чини једну целину за се, која се у доцнијим течајевима проширује.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

По тим његовим начелима израђени су сви планови и програми наставног градива из природних наука у нар. школи и предавање тога предмета још и данас у многим школама засновано је у духу тих Либе-нових начела.

Али у последње време устало се противу таког систематског изучавања природе и све више и више заузима маха гледиште изучавања природних наука у нар. школи у биолошком правцу.

Предлоге за реформу ове наставе у овом правцу чинио је још Ресмеслер у свом делу *der naturgeschichtl. Unterricht. Gedanken und Vorschläge zu einer Umgestaltung desselben.* Leipzig. (Још 1860 год.) па онда Postel, Teller и др. али је највише заслуга учинио на овоме Јунге, својим значајним делом *der Dorfsteich als Lebensgemeinschaft*, (1885 год.) у коме је одсудно устао противу систематске наставе, коју је Либен засновао. Главне мисли у теоретичном делу те књиге су ове:

Системском наставом у народ. школи не постиже се онај циљ, који жели да достигне настава природних наука.

Васпитна је школа за опште образовање а никако за научни рад. Систематика и номенклатура чине научни апарат, који не сме бити циљ у народ. школи. Систематика је производ *човекове* логике а не што и *природа*. Систем познаје само појмове као: врсте, фамилије, родове, редове итд. али у природи не живе само та поједина бића за себе, чије представе у главном добијамо само умном апстракцијом.

Да је систем продукат човечијег духа и творива доказ је и то што бива чешће да и сам један и исти испитивач у току времена одустане од своје сопствене системе или је предругојачује. С тога дакле систем може бити само оно што је *лично* човеково а не и предмет природе.

Свест о јединству природе не може дете добити систематисањем знања и за то што се при испуњавању прегледа системских губи садржина општег градива из вида, или кад се и утврди и испуни један део садржине не достаје сазнање о јединству осталих чланова целине.

Даље, прегледом сувопарних класификација не уноси се у деџи дух никакве топлине ни саучешћа према природним творовима. Утисак природе као целине у којој васпитаник има и сџм учешћа као члан њен, раван је утиску, који чини какав хербариум или какав јестаственички музеум. Све је то за дете само мртва форма, према којој оно не показује никаква саучешћа па ако хоћете чак и при физиолошком разматрању систематских јединица. Према томе систематиком природних наука не може да се упозна *живот* природе.

Концентрацијом природњачке грађе по цикличким круговима, којима Либен хоће да уведе васпитаника у сазнање целокупне природе баш обратан циљ се постизава, јер сваки систем једногодишњег курса обухвата само један део целине а никако целу природу а како може дете имати

интереса према целини кад не познаје више ништа од ње него један њен део само?¹⁾

Систематска настава отежава образовање јасног разумевања природе вели Сајферт у предговору свога дела *Arbeitskunde in der Volks- und allgemeinen Fortbildungsschule*. У најбољим уџбеницима, који су чак методски подешавани наћићете тушта и тма закона, ако хоћете и примерима поткрепљених о појединим природним појавима па ипак ученика збуњују најобичнији појави зрачења топлоте, простирања светлости, атхеизије, кохезије итд. чим их у природи опаже на појединим телима. То је узрок што се неизучава у нас све у свези једно с другим већ кад је н. пр. разговор о храњењу биљака ником не пада на ум да том приликом изведе физичке законе, који узрокују тај појав, и да га примени на друге случајеве, већ се физика, хемија, ботаника итд. уче за себе као год да су у деџјим мозговима остављене фиоке за сваку од ових грана науке, па кад нам која затреба а ми је само повучемо и истресемо.

Пошто смо овако кратко прегледали најдавније разлоге противника систематског начина изучавања природе сад ћемо бацити неколико погледа на новије покрете, који заузимају све више и више маха у методици овога предмета, а који су добили и у нас својих следбеника, а то су погледи на изучавање природе *са гледишта заједнице живота*.

У једној врло лепој књижици, која је изашла 1897 год. под насловом: „Über die Reformbestrebungen auf dem Gebiete des naturgeschichtlichen Unterrichts“ од д-р Шмајла, и која је приказана у „Учитељу“ за 1897/8 годину, веома лепо је разложен цео покрет, који се развио на пољу реформе наставе природних наука у овом биолошком правцу.

„Природа није никакав магацин или дућан, вели се тамо, где су поједина бића једно поред другог као на неком стоваришту поређана тако да немају никакве везе једно с другим, већ је то једна дивљења достојна *целина*, у којој су испреплетани односи једнога бића с другим, али које све чине *живот*. Неколико примера расветлиће јасно ову ствар. Н. пр. наше биљке с лепим цвећем, такозване ентомофилне биљке, не могу да буду без лако покретљивих инсеката; кад би изумрли инсекти, који су много пута за неко наше цвеће једини посредници полинизације, преношења цветног праха из прашница на тучак, онда би и ово последње — цвеће — изумрло; наше пољане морале би осиромашити, наступили би онакви односи као што владаху некад у далеким геолошким периодама, када бејаху само папрати, маховине, гљиве, окреци, лишажени и од виших биљака т.зв. астрофилне биљке, које ветром посредују полинизацију. Или други пример: Кад би изумрли сви зверови онда би се биљождери (разуме се дивљи нарочито) тако намножили — подсећам само на беду од белих

¹⁾ *Junge, Naturgeschichte. Der Dorfsteich als Lebensgemeinschaft nebst einer Abhandlung über Ziel und naturgeschichtlichen Unterrichts.*

зечића у Аустралији — да би цео биљни свет а тиме и човеков опстанак, били у највећој мери угрожени. Или још трећи пример: Зна се да бакалар (*Scaelus morrhua* L) и Харинга (*Clupea harengus* L) не би више појављивали на обалама северног немачког мора онда рибарима у тим пределима не би више био могућан опстанак; вароши, које су сада дивне морале би осиротети, рибарске колибе туна би ишчезле. Живот риба зависи од оних многих гомилица ракова и пужева, који им служе за храну а ове опет зависе од неких малих биљчица, *Diatomea*, којих на милионе има у куб-сант. воде; кад би ове изумрле то би пропали и они раци и пужићи а с њима и харинге и бакалари а с овима целокупна култура немачких северних крајева.²⁾

Према овоме задатак природњачке наставе би био *јасно разумевање јединства живота у природи*. Али то разумевање не сме да буде једино ствар разума, интелекта, већ треба да је обавијено и топлином осећања, треба дакле с тим да је свезано и пријатељско расположење или саучешће према природи, што нас окружава, онакво саучешће од прилике, као што је саучешће према људима и око нас. Живот природе се огледа у вечитим *покретима* спољашњим и унутрашњим, у вечитој промени. Али поједини покрети у једној природној целини добијају унутарњим подстицајем (импулсом) заједнички циљ, а тај циљ јесте *одржавање* или *усавршавање целине*. Ако хоћете да с ученицима познамо живот природе, дакле, то их морамо упознати с оним покретима и променама којима је циљ и одржање или развитак целине.³⁾ Тај живот природе пак јесте *јединство*. *Либен* је то јединство тражио по сродности облика појединих тела, *Јунге* пак тражи јединство природе у *самом животу* њеном. Није сваки организам за себе јединство стога што су му сви органи у свези и узајамности и што сви раде на једном принципу (по принципу развија и одржава) већ се јединство у природи види и у томе што се између узрока животних појава различитих јединака може да види извесна сагласност.

Појаве живота бивају по извесним правилима. Та су правила закони органског живота. Подесним или бар сличним законима бива заједнички живот многих бића, ако та бића чине једну заједницу, чији се чланови у погледу свога одржања узајамно условљавају, ако, дакле, чине *заједницу живота*, која се може замислити онако исто као и организам, при чему би поједини чланови такве заједнице одговарали појединим органима у организму. Главно тежиште природњачке наставе било би по томе упознавање закона живота при проучавању јединака а тако исто и проучавање заједнице живота многих природних бића у истом циљу.³⁾

Да се мало детаљније забавимо на појму *заједнице живота* (*Lebensgemeinschaft*).

²⁾ Учитељ год. XVI стр. 495—496.

³⁾ Д-р С. Окановић. Педагогика стр. 148.

Први који је поставио појам Biocoenose или животне општости — заједнице — био је проф. *Мебиус* у Киљу. У свом делу: „Über die Auster als Beispiel einer Biocoenose“ наводи он ово: један спруд острига изазива извесну количину истих. Ако се оне рационално, економно лове, то ће се празна места опет попуњавати сразмерно њиховом распољавану, ако ли не, ако се н. пр. већа мера лова предузима, но што би сразмерно требало, то ће се место острига настанити друге животиње које егзистују под истим погодбама живота под којим и остриге. Спруд дакле изазива под основаним погодбама извешан збир живих индивидуа различитих врста. Даље у једној бари, рецимо имања X. било је око 30000 шарана намножено. Доцније извађен је одатле број, који је одговарао отприлике тежини око 30000 фуната. Други пут је донесен у ту исту бару већи број. Природно је да се мисли да ће се и већи број меса шаранског добити али баш на против тежина њихова није била већа од 40.000 ф. поједини шарани бејаху мањи од пређашњих. Значи да су животне погодбе, које пружа бара шаранима, одговарале у првом случају *правој вредности* у пркое већем броју, другога случаја, кад нису имали онолико животних погодаба које им стварно одговарају. Још један пример у потврду тога. Једна запарложена њива, у којој има пуно корова и траве даје извесну количину жита. И жито и коров живе у истој средини, под истим погодбама и утицајима светлости, топлоте, ваздуха и др. природних чинилаца. Ако се њива очисти, то ће на месту где је коров био, остати жито, које ће давати исту количину материје, колико је давао укупни живот свега биља само у другом облику. Максимум живота зависи од испуњена хемиско физичких поголаба и не може се пети више него што га они условљавају.

Према томе: заједница живота јесте заједница бића, која живе заједничким животом према законима одржања и развоја. Пошто она егзистују под истим хемиско физичким погодбама и утицајима, а и иначе су повезани многоструко једно за друго а и за целину и место где се налазе — то су и природно упуњени на заједнички живот и зависност једно од других а и зависност од целине. Што је простија заједница (што је сиромашнија у члановима) то је јасно да је и обострана зависност и утицај мањи, што је сложенија то су и одношаји компликованији. Ради бољег објашњења можемо узети за пример неколике људске заједнице. Може се узети да пар супружника чине једну просту заједницу. При тој заједници не мисли се само на животну борбу, борбу за опстанак, него и на то да један део од ње условљава други и да *обоје* сједињено служе одржању и напретку једне целине. Тако се може узети даље и *град* као једна заједница живота. Сваки члан ове заједнице брине се свакако за се, али што боље он постигне свој циљ живота то ће у толико више бити и за целину бољи напредак. И обратно што је веће и боље благостање и напредак у граду то ће и за сваког појединог члана

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

бити боље. Као трећи пример заједнице живота можемо узети и саму државу. Ова заједница има још већу множину чланова и конци зависности појединих чланова у међусобним односима испреплетани су још више тако да се не могу ни распознати. Да би могла таква заједница живети самосталним животом нужно је да су и све индивидуе, које чине ту целину самосталне и слободне, нужно је да се регулишу уредбама и законима права појединаца и одношај који треба да постоји између појединаца међусобно и према целини.¹⁾

Појава живота при свој својој разноликости и компликацији дају се протумачити извесним правилима и законима. Упознавање ових закона и правила одводи нас главном циљу природњачке наставе: сазнање општности и јединства у природи и разумевању истога. Али и ако су ови закони израз јединства у разноликости целокупне природе, ипак за децу основне школе, као што то врло умесно Шмајл примећује, било би сувише апстрактно нагоњење да изучавају исте, већ би место тога куд и камо боље било износити им биолошке факте у ужем смислу, по којима ће они доћи уопштавањем до извесних ставова из којих ће доцније у старијим разредима и законе изводити.

Јунге је поставио ових 9 закона, којима мисли да би могао увести ученике у разумевање јединства живота, који је постављен као главни задатак целокупне природњачке наставе.

1. Закон одржања (стан, место и начин живота и уређење једно другом одговарају).
2. Закон органске хармоније.
3. Закон прилагођавања.
4. Закон поделе рада и диференцирања органа.
5. Закон развита (Сваки организам се развија од простог к сложеном).
6. Закон постајања или образовања облика.
7. Закон узајамности и зависности органа.
8. Закон штедње (у простору и броју).

По себи се разуме да извођење овакве наставе природних наука претпоставља код наставника много јаче спреме и разумевања овога предмета за тај посао него што је то до сад било. То је и узрок што је изучавање природних наука са гледишта заједнице живота у опште до скоро нерадо гледано и више се тежило систематском изучавању што је оно више мање шаблонско. Међутим начин предавања са овога гледишта који је споменут куд и камо је занимљивији за децу а оно што је схватљиве као што је познато и корисније је. Пребацавању предавањима природних наука са гледишта заједнице живота да немају никаква система нема смисла за то што је систем овде истакнут не у класификовању јединака по извесним ознакама него и у проматрању односа је-

¹⁾ *Junge, Der Dorfsteich als Lebensgemeinschaft, стр. 33.*

динака према целинама, и целина према општој целини — природи, а што се тиче поступка при учењу прир. наука по овом принципу могао би се одредити овакав ред. Увек полази од простијег сложенијему. У најпростијим заједницама почињу од посматрања најочљивијих односа. При сваком свршетку курса треба одредити нарочити одношај појединих бића из кога се расветљује зависност бића. Тако ће ученици задобити очигледну представу о јединству једне животне заједнице расветљену законима који одржавају то јединство. На другом ступњу ваља посматрати заједницу живота као члана једне више целине, специјално у њеном односу према људима. (Н. пр. бара, поток, река и т. д. дају нашој стоци воду за пиће, рибе нама за јело, средство противу пожара, воденици снагу за покрет, ливади влагу за храну а посредством хране за стоку нама спокојнији живот). На даљем ступњу долази упоређивање заједница међу собом и у односу према човеку н. пр. шуме према бари и реци, реке према ливади и т. д. и најзад општи поглед на целокупну природу.

Рекосмо напред да се *биолошки закони* не могу тако популарно и конкретно деци основних школа разјаснити те с тога смо пре уз мишљење Шмајла да се на основу факата који су очигледно и јасно пред децом изведени *индукцијом* може произвести код деце таквих закључака који ће несумњиво бити најјача подлога за потпуно изучавање природних закона на даљем ступњу њихова развитка, али да се оваквим уопштеним ставовима може доћи до потпуног разумевања јединства живота у природи јасна је ствар.

Ако су на часовима предавања, вели Шмајл, јасно описани зец, препелица, пољски миш, јаребица и т. д. то ће ученик лако моћи извести ово као један биолошки став: *многе пољске животиње имају у земно бојадисаној одећи одличну заштиту од својих непријатеља*; слично је са животињама у пустињама, по дрвећу и др. местима. Је ли довољно посматрана множина асрофилних биљака, то ученик без многога труда моћи ће лако поставити и овај став: *асрофилне биљке немају ни лепо бојадисане крунице; ни мириса, ни меда, као што то ентомофилне биљке имају.*

Тако исто и ово: *животиње, које су изложене великим опасностима већином производе велики број младих* (као: мишеви, рибе, зечеви итд.) или ово: *животиње, које стално живе у мраку већином су без лепих боја и у већини случајева лишене су очију*; или *грабљива животиња мора бити или јача, или паметнија или бржа од свога пленца*; или *биљке, чија се семена птицама распростиру имају сочне или меснате плодове, а биљке чији плодови немају ова својства распростиру се другим средствима* (ветром, водом и т. д.); или *биљке за живот потребују довољно светлости, топлоте и воде и старају се разним напругама да то себи осигурају*; или *сисари, који се хране биљкама имају грбичасте кутњаке, а који се хране инсектима игличасте све врте зуба*; или *биљке, које живе у там-*

У Н И В Е Р З И Т Е Т С К А В И Б Л И О Т Е К А
 ном хладу наших шума, морају са свим другаче грађе бити него биљке на сувим местима и тврдим шувевима; тако исто водене биљке управо морају расти на води а не могу да усивају на сунчевитој брдској висини и т. д.

Према принципима које је Јунге поставио и које су следбеници оваког равца изучавања природних наука усвојили, налази се у немачкој књижевности више упуштава за разраду појединих предавања. Једно такво упуство написао је Теодор Краусбауер под псевдонимом Odo Twiehausen у 5 делова, које обухватају све гране природних наука и потписати је једно од тих упуштава превео и општапао из њега одељак „о пролећу“ у „Учитељу“ у свескама 1—4 за ову годину. Кога ова ствар буде више интересовала може то тамо наћи и прочитати. Из тога упуства може се видети и како би требао да буде израђен у нас *план* за изучавање природних наука по принципу „заједница живота“ за све разреде основних и грађанских школа.

Посматрање природних предмета и појава може се вршити, као што је познато са теориског и практичког гледишта.

Теориским посматрањем долази се до сазнања о природним предметима и појавима без обзира на њихову примену. Са практичног гледишта посматрање природе гледа да изнесе и разјасни примену човекове воље у природи и на природи.

Сем овога посматрања природе може се оно још вршити и с естетичким начином. Човек може вршити ово посматрање природних предмета и појава чисто са неким вишим задовољством без обзира на неку практичну корист од ње, па чак и не разумевајући поједине моменте и узроке са којих шта у природи бива. Посматрајући тако природне појаве човек у њима гледа чешће као нека духовна бића, према којима он узима саучешћа, с којима се он духовно дружи, који су му мили и драги. Из појединих факата црпе он по кад кад моралну садржину чиме ово посматрање доводи у везу природне науке са друштвеним, а ове науке дају онет највише градива за развитак свестраних интереса уопште и на стварање јаке моралне воље — најважнијег васпитног циља. Систематским посматрањем се издвајају нарочито особине и одношаји појединих предмета и појава, које изазивају у нама осећања допадања и недопадања, на тај начин се апстракцијом издвајају појмови о лепоме и ружном. Лепо је оно што изазива заједничко допадање без обзира на икакву утилитарну корист. Одношаји појединих предмета и појава могу се упоређивати и међу собом, и на тај начин долази се до изналажења општих закона по којима се уопште одређује шта је лепо. А кад се дође до општих закона

лепоте, онда се ствара критеријум, којим се естетички мери стварност свега што нас окружава.¹⁾

Посматрање природе са практичног гледишта рекли смо гледа да изнесе примену човекове воље у природи и на природи. Било је некад времена кад је човек врло мало имао потреба. То је било у добу примитивног живота, кад је он живео тако рећи вегетативно као и свака животиња.

С јачим развитком његова ума расле су и његове потребе, које је он морао сад задовољавати само савлађивањем природе и употребљавањем исте на своју корист. То је доба првог културног развитка човековог. Данас се не може ни замислити свесан и културан живот без експлоатисање природе и њене снаге. Природа је попринште свеколиког човековог рада и богато слагалиште предмета и појава, које човек преиначава и употребљава на своју корист. Према томе немогуће је живети свесним животом ако се не би посматрање и са овог становишта вршило. Тога ради су неки и узимали природне науке као концентричну тачку око које се скупља сва остала наставна грађа у васпитној школи.

Оба ова гледишта посматрања — и теориског и практичног — заузимају места у нар. школи али док прво више налази одзива у детињој души докле друго даје највише градива за самосталан живот, где се изучавањем природе на тај начин пружа највише средстава на самосталан живот индивидуе.

Ово последње гледиште истицао је највише *Бајер* у свом делу *Die Naturwissenschaften in der Erziehungsschule* по коме је Сајферт израдио читав предмет, *Науку о раду*, која је заузела у Дидактици оделито место. Кислинг и Пфалц, два ваљана немачка методичара саставили упуство за предавање природних наука као и Твихаузен такође али по начелима Бајеровим.²⁾ Далеко би нас одвело кад бисмо се упустили у детаљније разлагање овога у сваком погледу изврсног дела већ у место тога ми ћемо по Сајферту изложити план за посматрање и изучавање природе са гледишта културног рада човековог.

Полазна тачка у посматрању природе по Бајеру, дакле, треба да је човек са својим материјалним потребама, на супрот гледишту које смо раније аналисали по коме се видно истиче сазнање јединства природе у опште, разумевање закона и чињеница, које у животу природе играју улогу. У осталом оба правца воде једном циљу. Увођење ученика у разумевање и изучавање природе са гледишта културних потреба заснива се такође на очигледности. Сајферт налази градива за ово изучавање

¹⁾ Др. Ст. Окановић. Педагогика.

²⁾ — *Methodisches Handbuch für den Unterricht in der Naturgeschichte in Volks- und höheren Mädchenschulen* von Dr. Ar. Küssling und E. Pflaz. Braunschweig. Bruhas Verlag 1890.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

још у првим разредима где се започиње са очигледном наставом, у којој су улетене просте физичке науке, игре, кућна занимања и т. д. Из посматрања лопте од гуме издиже се поступно: еластичност, из пиљака: слободно падање тела, из клизања трење и стрма равнина, и т. д. Наравно да се овде само претпоставља посматрање појава а никако строге дефиниције.

Праву наставу он жели да отпочне тек у 5, разреду нар. школе. А код нас би то могло да се настави у главnome у грађанској школи или бар у IV раз. основ. школе.

Ми ћемо покушати да овде, по Сајферту, који је као што рекосмо први унео у Дидактику предмет *Науку о раду* изнесемо детаљнији план за израду програма који би се по начелима Бајеровим могао разрађивати у нар. школи. Тако у IV раз. дошло би: **Храњење**. (Из позн. пр. поље и ливада). О продаји и куповини хране. (Новац, мера, тежина, кантар). **Средства за исхрану** (у кратко) Жито и хлеб. (Воденица, пециво). Кујнска со (као минерал, хемиски). Вода за пиће (хемиски). Вађење воде (физ.). Бунар; шмрк; пумпа; ваздушни притисак. Кување. Судови за кување и кујнско посуђе. Прављење кујнског посуђа. (Хем. појави). Кварење јела и чување од кварења. Ускишњавање и трудеж. **Одело**. Материје за предиво. (Вуна, памук, лан, свила, из познав. природе). Преслица и вре-тено. Разбој. Бељење и бојадисање материја (Хлор, Азот, Анилиске боје). Шивања игла. Хаљине као средство за заштиту (Зрачење топлоте). Прање. (Сапун и сода, хемиски. Закони испаравања). Огледало.

У I раз. грађ. школе. **Стан**. Грађа. (Минералoшки. Сажизање кречника). Разне полуге (Подупирач, обрамца). Чекрк. Витао. Теразије. Тежиште. Стрма равнина. Врете тврдоће. Прерада дрвета. Секира. Код шлосера завртањ. Кућа некад и сад. **Огрев**. Грађа за гориво. (Камени угаљ: минералoшки и геолошки, мрки угаљ, тресет. Дрво — хемиски). Палидрвца (хемиски: фосфорна киселина. Произвођење ватре у стара времена. Трење, сочива за паљење, компресија и т. д.). Сагоревање као хемиски процес. Пећ. Мерење топлоте у соби. Постајање собне топлоте. Зрачење. Кружење ваздуха. **Осветљење**. Градиво за осветљење. (Петролеум (минералoшки), свеће, грађа за исте: лој, стеарин и т. д. (добијање тога). Светиљка за петролеум. Узроци за што светиљка слабо гори? Кујнска светиљка. Сат. (Закони шеталице).

У II години грађанске школе. **Појави времена**. Ваздух (хемиски). Притисак ваздуха. (Барометар, ветар). Водени талог. Мржњење и згушњавање. (Закони топлоте. Тачка мржњења). **Муња и гром**. (Електрицитет од трења). Појаве светлости. **Предмети велико-потрошње**. Угаљ (Понављање) Светлећи гас. Гвојђе (Минералoшки). Високе пећи. Сирово, ливено гвојђе, челик. Ливење. Каљење. Други корисни метали (Легуре: Преглед) **Парне махине**. Машине у служби храњења (парни плуг, парна воденица

и т. д. Добијање соли. Производња пива). Одело. (Фабрике за предиво, ткачнице). Израда стакла.

У III години грађанске школе. Улица. Калдрмисање. Грађа за то. Пењање (Асфалт) Кола, саонице (врсте и јачина трења). Котрљање низа струму равнину. Закон падања. Железнички пут. Мостови. Река као саобраћајно средство (чун, слав, лађа) Шливање и специфична тежина, (Потисак на више). Ваздушна лопта. Електрицитет у служби човека. Осветљење. (Хемијско дејство) Телеграфовање, телефон, електричко звонце. трамвај.

Духовни саобраћај. Језик и писмо (Више — историски). Грађа за писање (писаљка, креда, челично одело) Штампарска вештина. Непријатељски саобраћај. Оружје. (историски).

Примедба. Наука о светлости и звуку изводи се од чести из познавања и неговања човечијег тела приликом говора о оку и уву.

На тај начин код нас би се у нижој основној школи имало изучити познавање природе са гледишта заједнице живота дакле биолошког а у вишим разредима — грађан. осн. школи — са гледишта рада човековог — више технолошки.

Да сведемо укратко све наше разлагање.

1. Природне науке чине за себе једну целину, која се не може cepати ни одвајати јер је и природа целина, и ако испреплетана најразвијенијом преплетима чињеница и појава, тако да изгледа да делови стоје сваки за се ипак су они у чврстом односу како једно према другом тако и према целини.

2. Питање о утицају природних наука на остварење највишег васпитног циља тесно је везано са питањем на који начин ће се моћи ученик најбоље увести у разумевање природе.

• 3. Да би се ученик могао увести што боље у јасније разумевање природе треба напустити досадашњи, систематски, начин изучавања природе, који је за децу више мртва форма, према којој она не показују никаква саучешћа, даље, који је неподесан за извођење главног задатка наставе природних наука а који се састоји у сазнању јединства и целине целокупне природе.

4. Начин изучавања природе са гледишта заједнице живота даје највише погодаба за рационално разумевање целокупне природе и потпунијег утицаја на остварење највишег васпитног циља.

5. Са изучавањем природ. наука са гледишта заједнице живота треба у вишим разредима народне школе спојити практично посматрање природе, ради разјашњења како би се имала применити човекова воља у природи и на тај начин *поред развијања теориског задатка* нар. школе *утицати на практично спремање ученика за живот.*

Да завршим.

Природа је једна велика књига, пуна лепоте, насладе и поуке. Ваља је само отворити е које хоћете стране она ће нас занимати и бити од користи. Али да бисмо могли природу како ваља разумети и завирити јој у све нијансе големог пространства њеног, нужно је непрестано испитивати живот њен, размишљати о њему, прелиставати сваки листић и сваку страницу њену и онда ћемо је не само заволети него ће нам она и живот заслађивати и много блага пружити за срећнији и спокојнији живот.

Мих. М. Станојевић

учитељ

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

ЗЕМЉОПИСИ ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ

(СВРШЕТАК)

3. **Земљопис Краљевине Србије**, по речним сливовима за III раз. осн. шк., од *Дим. Ј. Соколовића*.

После онога, што смо рекли о земљопису Станојевићевом, нећемо морати дуго да се задржавамо код овог и код свих осталих земљописа. Јер сви су они више-мање једно исто, те ћемо се у даљем излагању задржавати више око упоређења једног с другим. Што у ком буде исто као и у Станојевићевом, поменућемо, а нећемо понављати исте разлоге и гледиште своје, јер смо то већ рекли.

Начин израде овог земљописа у главном је исти као и код других. Од Станојевићевог земљописа је краћи и у толико бољи. Колико је краћи, показује ово поређење: Слив Саве н. пр. има код Станојевића око 120 имена, а исти слив у овом земљопису има око 70 имена. Та размера готово је иста у свему другом. Опширнији је део последњи (биографије из историје), а поделе на округе и срезове овај земљопис и нема, што је боље. Први део (увод у земљопис), бољи је у том што је краћи и што је узето оно што је за даље учење потребно, а нема о небу, планетама, земљиној и сунчевој путањи, каналу и вулкану.

То би била главна разлика. Иначе и по овом земљопису у III раз. се уче многе географске тричарије и ситнице без вредности. Брдо Дубоко, коса Ковиона, поток Добрава, Дебело Брдо, Пресек, Градина и т. под. без потребе и невоље муче деце памћење и у овом земљопису као и оном првом.

Да се Богатић и Зворник не помену тамо где се ређају места тога слива, и да се кажу на др. месту; да Љубовија (м. Љубовића) и В. Рзав извиру из Дебелог Брда; да су *и данас* чувени виногради у Крајини на Локви и Високој — те и њима сличне погрешке и неисправности, које

У овом земљопису налазимо, казују нам, како се и писац може да помете и изгуби, кад почне ређати које какве ситнице. Да ће то бити код ђака куд и камо више и горе, то се већ разуме.

Интересно је још ово: Земљопис овај има и мапе сливова; али у тим мапама нема обележених многих имена која се у тексту помињу. Кад тих имена нема на великој школској мапи и кад их ни писац није у своје мапе унео, зашто их је у текст узимао? Из овога видимо, како је писац видео да не треба узимати које какве ситнице, али није био начисто с тим шта треба, а шта не треба учити, те није био доследан, па је неке ствари на једном месту оставио, а на другом их узео: за мапу их изоставио, да не буде мапа утриана, а у текст их унео, заборавајући да ће овако бити утриано у децјој глави. Но то је баш горе, него да их је узео и тамо и тамо. Јер овако деца немају да виде на мапи где су та места, а морају их учити. Утрианост је дакле остала, а учење и памћење је тиме отежано.

Не знамо зашто је последњи део (историја), назван „*општи део*“? Можда зато, што тај материјал иде уза све сливове, па где шта устреба, то да се одавде узме; али зашто сваком сливу није дато одавде шта треба и где треба, то ми не разумемо, за то разлога нема.

Атлас Краљевине Србије са земљописом, по речним сливовима за III раз. осн. шк. удесили *П. К. Шреиловић и Ј. Ковачевић*, проф.

Атлас овај има 4 дела, као и земљопис Соколовићев.

Први део разјашњава опште појмове, које треба знати пре учења географије. Узето је све, а могло се по што год и изоставити; објашњено је кратко, а могло је бити да та краткоћа не буде нејасна и погрешна.

Други део су сливови. Али пре њих објашњене су границе Србије, па су онде изређане *све* планине и реке у Србији и узета је подела Србије на Источну, Западну и Јужну. То исто је после дошло и у трећем делу, а није требало или овде или тамо. Ако се хтело поступно, онда није имало разлога учити планине и реке целе Србије, па после то исто у појединим сливовима.

Поједини сливови су краће изложени него у напред поменута два земљописа. Слив Саве н. пр. има мање од 60 имена (код Сок. је 70, код Стан. 120). Ти бројеви у главном казују нам размеру и свега осталог. Али и ако је овај атлас краћи, опет ни он није могао избећи ништавне ситнице, нити крупнице које нису за овај разред нити за ове ђаке. *Ковиона* и *Чумићко Брдо* и овде су големе планине, врло важне тачке за децу целе Србије зато што ту извиру големе реке *Томидерска* и *Рача*, па *Ваган* „планина“, која је такође голема и важна и ако вам неће ни пасти у очи кад путујете од Београда до Аранђеловца, па некакво село *Периш* и *Рогочело*, *Букови До* и *Парадна* — те и такве ствари метане

су у књигу, да их деца уче и с њима се муче без икакве потребе, без икакве невоље, без икакве користи.

Трећи део је преглед целе Србије. У овом делу налазимо да је народ у Шумадији и Мачви *радан и отресит*, у Јужној Србији каже се само да народ *лепо говори српски*, а за народ у Источној Србији не каже се ништа, дакле нити је вредан, ни отресит, нити говори лепо. Тај пример нам и овде, као и код других земљописа, казује како писци често пишу шта им кад падне на памет, а не шта, кад и где треба.

Четврти део је најновија историја наша и биографије историјских личности. Издвојено је то и у овом као и у другим земљописима, да не руши оне спискове имена, да не кваре ону сувопарност, да не сладе ону опорину.

У осталом на ову замерку могу нам писци рећи: то је шећер у тацни, па ви узмите и засладите, ако хоћете; ако нећете, пите и горко. У неку руку тако је, али би они онда могли и други материјал разбацати, па оставити нама да га сређујемо и мећемо где треба.

5. Земљопис Краљевине Србије са кратким описом свих српских земаља, за ученике и ученице *IV. раз. осн. шк., од Раши Митровића.*

Земљопис овај има у главnome четири дела: у првом се говори у опште о Србији, у другом је подела Србије прво на округе, па онда на покрајине, у трећем се говори о српским земљама, а четврти завршује учење тим, како Србија стоји на земљиној лопти.

У *првом* делу говори се опширније о планинама, рекама и равницама, о топлоти (што треба да значи: клима), о производима, народу, путевима, манастирима и о државном уређењу.

О планинама, рекама и равницама добрим начином је изложено *какве су* где. На тај начин се и може дати појам о Србији односно земљишта самог. Тим начином требало је учинити и онај преглед у III раз., само много краће, општије. Али, ако је начин обраде овог одељка добар, није се могла ни овде оставити она стара наша махна: да у земљопису буде што већи списак *имена*. Истина је изостављено не само Чумићко Брдо него и река Рача, али су остале Ковиона, Вис и друге ствари које немају важности ни по величини, нити по чему другом.

Што се тиче имена (а у многим и др. ствари) пало нам је нешто у очи, прегледајући ове земљописе. Свима њима био је главни извор пређе Милићевићево дело о Србији, а сад и карта Цвијићева. Част и хвала тој двојници радника, јер су они за познавање наше домовине највише урадили; али, гледајући ове земљописе и учење тога предмета у основној школи нашој, долазило нам је чешће на памет да на ону двојцу бацимо кривину што се деца муче, учећи земљопис онако и онолико. Нису они ни мало криви, али да није Кнежевине Србије, не би

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

се учила толика силна имена и др. ситнице; а да није карте Цвијићеве, не би се сад, поред пређашњих, додавала и многа нова имена. Што год су Милићевић и Цвијић тамо написали, то и писци узимају и дају деци основне школе. То налазимо и у овом и у осталим земљописима. На тај начин по овом земљопису учи се н. пр. **преко 100 имена** самих планина и висова, а нико не може рећи да у Србији одиста има толико *важних* планинских тачака, нити да толико могу деца запамтити и после испита. Кад би се тако исто учило у другим земљама, колико би брда и планина имала да запамте деца основне школе н. пр. у Аустрији, Немачкој или Швајцарској?

Добро је што је у овом земљопису у прегледу изнета висина планина (њих 46) и дужина река (35), само ако се не нађе неки учитељ који би тражио да и ово ђаци науче напамет.

Одељак о производима биће да је најгори. Нарочито где се говори о врстама земље за обрађивање. Да у источном делу Србије преовлађује кречник, у јужном кристаласти шкриљцац, а у западном креда; да пескуша није добра зато што се лако загрева и хлади (а не и што се лако суши); да се само црница раствара и храни биље — те и њима сличне одредбе или су скроз погрешне или су незгодно казане, те ће деца погрешно разумети и рђаве појмове добити.

Остали одељци овог првог дела у главnome добро су израђени. У ситније примедбе не можемо се упунгати, да не би и тиме увећали овај, и онако дугачак преглед земљописа.

У другом делу прва половина су окрузи онако обрађени, како се то пређе учило. По нешто је изостављено, по нешто додано, али је изашло „то исто, мало другаче“. Друга половина овог дела узима предеоне називе: Мачва, Поцерина, Јадар и т. д., а у њима се говори о производима, становништву, обичајима и др. особинама тога краја.

Трећи део говори о српским земљама. Нешто програм, нешто опширност осталих делова узрок су, те је овај део много краћи него што се пређе о том учило у нашим осн. школама. Али на овај начин изашло је, те је географског материјала унето таман колико треба. Да је више, не би ваљало. Сва је невоља, што су други делови опширни, те ће овај део морати да се пређе у неколико часова, и што се неће допунити оним причањем, које треба да загреје срца у Српчића према свима земљама где Срби живе. Али како то можемо тражити овде, кад се онаким предавањем неће срца њина загревати ни према Србији?

Четврти део требао је да каже кратко како стоји Србија на земљиној лонти. Овај део има две стране. Кратко је казано да је земља округла, да има полутар, подневке и др.; али код тако кратког објашњења неће ђацима бити јасно ни шта су то степени, а овде се баш

јасно и крупним словима каже од ког до ког *стемена*, *па и минута* и *секунда* ширине и дужине земљине стоји Србија на глобу. Разуме се да је то залуд казано, јер деца неће разумети, нити ће те бројеве запамтити.

6. Земљопис Краљевине Србије и српских земаља за IV раз.
осн. шк. од *Д.* и *Н. Ј. Соколовића.*

Овај се земљопис на први поглед доста разликује од оног под бр. 5. и ако су оба за IV раз. и оба по истом програму рађена. Али је материјал у њима исти, само је распоред градива мало различан.

У овом земљопису прво су узети сви сливови као и у III разреду, само овде опширније него тамо. Опширније се говори о производима, становништву, обичајима и одећу народном. Планине, реке и места имају овде по које име више, а, разуме се, да су остале оне земљописне етнице без вредности, које су биле и у III раз., а које немају смисла ни тамо, ни овде.

Што је код сливова изложено опширније овде него у III раз., није једнообразно у ономе што је требало, а једнообразно је у ономе што није требало. Н. пр.

Код једнога слива помиње се како је народ у том крају вредан, радан и окретан, код другог се о том каже овлаш, код трећег нема ни речи, те се сад не зна разлика у том погледу. Или се за неке вароши каже да имају то и то, па се чак помиње и да имају *основну школу*, а код др. вароши не каже се ништа о том, те излази да та места осн. школе немају¹⁾ и др. А то или је требало помињати свуда, или је требало и не помињати нигде.

Онде пак, где је требало да јаче падне у очи особитост, одлика појединих крајева, распинула се нека монотона једнообразност, те и не падају у очи крупне и *карактерне* одлике и ако су поменуте, а негде чак нису ни поменуте. Н. пр. кад се код сваког слива мора да понавља како од производа има лука, панрике и др., што већ знамо унапред за целу Србију, онда то залишно понављање закљони оне производе које треба истаћи у неком крају, чега нема у др. крајевима, те тако ове особитости не падају у очи и не запамте се ни онда кад се помену. Ђак се онда навикне, да на слична питања код свију крајева одговара без размишљања по једном калуну.

То, по једном калуну излагање, изгледа нам да је и писце завело, да неке важније ствари прескоче, или да их погрешно изложе. Н. пр. за тимочки слив казано је о клими као и за слив ове друге; а ту је тре-

¹⁾ Ми не знамо докле ће се овим залуд тупити зуби, учећи земљопис Србије! Данас, кад и толика села имају основне школе, треба помињати да тај и тај окружни град има чак и основну школу!

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

У било истаћи оно, како том крају доноси кишу баш онај ветар који другим крајевима доноси сушу. Даље се тамо вели да се у тимочком крају „обрађује земља разумније него ма где у Србији“, а то није истина. У питомој тимочкој равници ми смо гледали како се она лена земља прљка *ралицом*, а то није ни мало напредан начин обрађивања, то није ни близу рационалном обрађивању.

После слинова у овом земљопису долази преглед Србије, у ком је поново изложено краће које су планине, реке, какво је где становништво, клима и т. д. у Источној, Западној и Јужној Србији. Подела ове узета је по реци Морави, а ми рекосмо једном да нема смисла рачунати да је Врање у Јужној а Врањ. Бања у Источној, или Ристовац на истоку, а Чачак на југу Србије.

После овога долазе окрузи. Границе, планине, равнице реке и места изложени су код сваког округа онако како је то већ било уобичајено да се учи, само је овде изложено најкраће.

За овим долазе српске земље опет по истом реду кратко описане.

Завршетак је како стоји Србија на глобу. Казано је као и у земљопису под бр. 5, а ми смо о том већ казали своје мишљење.

7. Атлас Краљевине Србије и српских земаља за IV разред основне школе од П. К. Шрепловића.

Атлас од истог писца, који се по пређашњем програму учио у III разреду сад је пренет у IV разред, па је додато и оно што је пређе било у IV разреду и то је ова књига. Исти материјал и готово све исте мапе округа, а само су напред додата у кратком прегледу имена свих планина, река и др., али на крају је дошао опет још један преглед скоро такав исти. По том су узете редом све српске земље мало краће, али у свему како се о том учило и пређе.

Завршетак је како стоји Србија на глобу. То је казано у *пет реди*. Кратко, јасно и ништа се не зна.

Ми о овом атласу или земљопису нећемо да говоримо опширније. Да је овако учење било добро, не би се мењао програм, нити би се тражио какав нов пут и начин учења географије у основној школи. Ова књига најбоље потврђује наше мишљење, које рекосмо у почетку, да је после новог програма целокупна промена географске наставе у нашој основној школи оно „промени, жено, јело, а оно опет кунус“.

*

Тиме смо у главном пропратили садржину свих 7. земљописа за основне школе. Писмо још казали о *сликама и мапама* које имају ове књиге. Но о том се нема много да каже.

Земљопис под бр. 2. има 38 слика, оне су махом добре, али их има и непотребних, као што су: круг земљиног и сунчевог пута, слика и мапа

приморја. Мапа у тексту нема, него је на крају додата само мапа целе Србије.

Земљопис под бр. 3. има мапе свих сливова, а од слика има само 4 слике владалаца из династије Обреновића. Мапе су доста прегледне, а слике су лепе.

Атлас под бр. 4. има највише слика (42) и оне су већином лепе. На крају су врло лепе слике свих сливова, а у почетку је мапа целе Србије на којој су само реке и планине. Мапе сливова у овој књизи најлепше су, али је штета што нису дошле у текст, него на крај књиге. Као додатак овој књизи иду засебно одштампане мапе сливова, где су само планине штампане. Ово треба да је за то, да ђаци после сами уцртају реке и места. Овај додатак није од велике вредности за ђаке, јер се они по овим мапама неће моћи лако оријентисати.

Земљопис под бр. 5. има само 6 слика, те се пре може узети да је без слика, него да је сликама илустрован.

Земљопис под бр. 6. има 30 слика, али су то само људи и жене у народном одећу разних крајева у Србији. Како се у књизи не учи само у одећу, него и о многим другим стварима, то је ова књига сувише једнострано илустрована.

Атлас под бр. 7. има 15 слика окружних вароши, 15 мапа округа, 6 мапа српских земаља, мапу Србије и Балканског Полуострва. Све је приличне израде.

Из овога прегледа види се да ни једна од ових књига, што се тиче илустровања, није обухватила све шта треба и како треба. *Кад би се из свију одабрало и саставило оно што је добро, тек би се саставила једна лепа целина.*

Што се тиче садржине, ако би се морала употребити ма која од ових 7 књига, онда би за III разред најбоља била она под бр. 3, а за IV разред под бр. 5. Али ми смо у начелу противни да се у основној школи учи *толико* земљописне грађе и да се земљопис учи *на такав начин.*

Ми смо у почетку рекли и разложили, да учење земљописа по сликовима нити је подесан, нити савремен начин учења, да данас бољи географи не рачунају сликове као најбоље јединице и, што је најглавније: природа на земљи своје јединице, са одликама и особитостима, није наместила по сликовима, него различно; људи пак не узимају сликове као главне јединице него узимају *предеље*, негде око реке, негде око планине, негде око равнице и т. д. *Како природа и људи целине узимају, тако ми мислимо да земљопис у осн. школама треба изучавати.* И ми, нисмо за то, да се узимају сами окрузи као целине, као што је пређе било; али нисмо ни за сликове, него нека српска деца у осн. школи уознају предеље: Мачву, Крајину, Подриње, Копаник, Косово, Приморје српско и т. д. Не морају се ту узимати тачне границе (као што се до сад учи-

УН
ИВ
ВЕР
РЗИ
ТИ
ТЕ
С
КА
В
И
В
Л
И
О
Т
Е
КА

мало у окрузима и сливовима), како се баш „савијају, пењу и иду“ туда и туда. Ни окружни начелници не знају баш тачно докле је међа њихова округа, а пређе се тражило да то знају ђаци осн. школе. *Да српска деца упознају где је који крај и шта има у њему; да разумеју зашто је шта тако, а не другаче и да заволе те делове своје уџе и шире доловине — ето то треба да је циљ земљопису у осн. школи.*

Што се тиче *количине земљописног градива*, коју треба српска деца да уче, ми и по десети пут подижемо свој глас против досадањег сувишног материјала из земљописа. То није био земљопис, него регистар силних имена: то није било учење, него мучење наше деце и њихова памћења.

Писац ових редова учитељ је већ 20 година и рачунају га као дод-брод учитеља, он је процутовао без мало целу Србију унакрет, и већину осталих српских земаља, и ево он отворено признаје, да не зна многа имена, која у земљопису треба да знају деца основне школе. А кад он може 20 година да буде *учитељ* не знајући све те потоке и брда та, зашто да неко не може без тог знања да буде *ђак*?

Није то само случај и с писцем ових редака, него и са свима осталим учитељима и професорима, а већ да је исто тако, па и много горе код других државних чиновника, о том и да не говоримо. И није само то, него и код самих писаца ових уџбеника није боље. Видели смо да су и они често долазили у забуну и мешали поједине ствари, где год су уносили *ситнице* које какве. Није ли то очевитан знак, да сви ми не знамо те ситнице. Не знамо јер нам и *не треба* све то да знамо. Али зашто онда тражимо да то *деца* уче, зашто тражимо да деца знају више од нас?!

И поврх тих факата има још један. Цвијић је наш најбољи географ, а мапа његова за данас је најбоља. Он је зацело знао шта је у Србији најважније, па је то у своју мапу и унео. А на тој мапи нема Ковиона и Чумићског Брда, нема никаквог ни Дебелог ни танког брда, нема ни многих других имена, која уче српска деца и у осн. школи нашој. Није ли то један доказ да су писци досадањих наших земљописа за основну школу хтели бити „већи католици од папе“ и да се у основној школи учили као важно и оно што Цвијић вели да је ништаво; није ли то факат да смо од деце тражили много и премного?!

Силна имена сасвим обичних или ништавих потока, брда, села и др. пунила су главе деце; ситнице су често затрнавале крупнице, те се после није знало шта је главно, шта споредно, или се брзо заборављало и једно и друго. На тај начин трошило се оно време за које се могло нешто друго, боље и корисније научити из земљописа.

Тако је било по свима пређашњим програмима, а тако је и по садашњем, у ком се мислило, да ће сливови бити нешто ново и спасоносно.

Али, баш зато, што се дуго лутало, и што су се српска деца доста намучила, а мало научила, баш зато је крајње време да озбиљно размислимо о том шта смо и како смо до сад учили, па да барем од сад у земљописној настави пођемо другим путем. Али да тај други пут не буде као ово са сликовима, где се хтелo нешто ново, па остало све старо; где се хтелo нешто боље, а остало старо зло са додатком и новогa зла.

Крајње је време да се српска школа и српска деца ослободе досадањег изучавања домовине, да се домовина ослободи досадањих својих земљописа, а земљописи и њихови писци да се ослободе досадањег начина писања.

16 — XII — 1900.

Београд.

Д. Ј. Путниковић
учитељ.

ХРОНИКА

СРПСКО ХЕМИЈСКО ДРУШТВО

Тридесети састанак, 15. новембра 1900. год.

Др. М. Т. Лeko показује: 1. како *Ацетилен, разређен угљеном киселином, сагорева у Бунзеновој лампи*. Чист т. ј. неразређен ацетилен и у модификованим Бунз. лампама, само великим пламеном може лепо да сагорева. Такав пламен по изгледу разликује се од обичнога „гаснога пламена“ нарочито у обиму редукиционога дела пламена. Тај део пламена ацетиленовог гаса необично је мали и можда с тога кад се покуша да се пламен смањи, експлозивно се спусти и сагорева доле у цеви. Сем тога регулисањем приступа ваздуха, несветлећи ацетиленов пламен не прелази одмах у светао чађав, већ прво у бео врло сјајан пламен сличан електричној светлости и кад се приступ ваздуха сасвим спречи, појави се тек карактеристичан одвећ чађав пламен ацетилена.

У покушајима да модификовањем обичне гасне лампе, добијем ацетиленов пламен, какав је за лабораторијске циљеве потребан, нисам имао успеха. С тога сам узео да видим како ће се понашати ацетилен, кад се каквим индиферентним гасом нпр. водоником или угљен-диоксидом разреди. Опште с водоником започео сам, али их нисам довршио, јер сам нашао, да се и мањом количином угљен-диоксида може ацетилен толико да разреди, да лепо и правилно у Бунзеновој лампи сагорева. На 1 запрем. ацетилена довољно је $1\frac{1}{2}$ запремина а и мање угљен-диоксида, те да се добије гас, који лепо сагорева. У Бунзеновој лампи, коју сам као модификовану лампу за ацетилен набавио од фирме *Warmbrunn, Quilitz et Comp.* из *Берлина*, у тој лампи пламен разређенога ацетилена није сјајан ни онда, кад се приступ ваздуха сасвим затвори. Ваздух, који пламен опкољава, довољан је за потпуно сагоревање ацетилена, кад је угљен-диоксидом разређен. У таквом ацетиленовом пламену и обим редукујућега дела, нормалан је т. ј. није онако мали као у пламену чистог ацетилена, већ је као у обичнога гаса. Напоследку тим разређивањем аце-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
О
Т
Е
К
А

тилена уљен-диоксијом добија се пламен, који се по величини може лако регулисати, т. ј. лако и мирно сагорева како највећи тако и најмањи пламен. —

У почетку засебно сам проповодио апетитан а засебно уљен-диоксид, доцније, мешањем карбида са калијум-карбонатом (у прашику) разлагавњем разређеном соном киселином, проповодио сам у исто доба емкшу апетитану и уљене киселине, која је такође врло добро у Бунзеновој лампи сагореваа.

На тај начин могао би се јакле апетитан применити за лаборатораторијске послове, нарочито ако би се проповођања апетитану у велико без већих тешкота могла тако модификовати, да се с апетитаном у исто доба и уљен-диоксијид проповођи и ако би се показало, да се и таквим разређеним апетитаном, може проповести јовољно висока температура.

2. *Боја избућује као индикатор.* Познато је, да се утпајем база и киселина боја убућује меза. Убућује боја убућује, ој киселине покрени а ој база позелени. С тога што се у неколико боја јавља, само глумим се у предавањима по кај кај и тим индикатором. Обично сам узимао спирал ој убућује, који сам из једне овашње апетитане набађао. Ове године, тога спирта нисам могао ниште наћи и слаујају у једној овашњој продајници пређа највећ на мало већу количину увенуће бућује, којом сам се за проповођење индикатора послужино. Приликом екстраховања боје убућује приметио сам неке појаве, које су ој назване значаја за сиравања тога индикатора.

Екстраховањем устегованом војом, већ и на обичној температури боја се глуми а и у алкалјама такође нестаје. У киселинама пак добро се држи, тако да се киселинама и минералним (соном и сумпорном) а ни органиким може боја избућује. Ој киселине, *првст* разтвор боје убућује, неутралисањем пређази прво у *вжбућује*, па у *паш* и кај има алкалја у вишину, онда *позелени*. Та зелена боја, која ој киселине пређази у првену, не држи се јуло већ после краткотра времена *позелени* и онда се киселином не враћа оумих у јовољно интензивну црвену боју и као да се утпајем алкалја боја распада.

У *Amer. Chem. J.* 24 271—276 изашла је ту скоро једна расправана ој *G. S. Traub-a*, у којој се знаоси, како се индикатори често у природи налаже. Ту набраја *75* врсти обојенога пређа, у којима има тих индикатора, које према карактеристичним променама боја, улеги на 4 класе и описује њихово понашање. Вређно би било упознати се с тиме том расправом, која се у краткој номиније у *Chem. Central-Blatt-у* ој 1900. год. Bd. II. стр. 878.

3. *Др. А. Зига и Др. Кнез-Милојевић* знаосе свој рад о "Орашкуну" (*Tropanans L.*). Поворени да се ова биљка налази по устарајним војадма, и да је она коју су они испитивали, из Леваје код Смедерева, на-

воде, како наш народ употребљава плод ове биљке често као храну за свиње, а каткад и за људе. Ово их навело те су набавили ову биљку са плодом (показавши материјал) а плод подвргли испитивању. Плод представља дрвенаста љуспа, обично са четири рожаста израштаја, који се завршују јаким бодљама, а у љуспи се налази језгро, које личи на кестеново. При испитивању тих плодова нађени су овакви резултати:

ВОДЕ	АЗОТ. МАТЕРИЈЕ	МАСТИ	УГЉ. ХИДРАТА	ЦЕЛУЛОЗЕ	ПЕПЕЛА	ФОС. КИСЕЛ.
37·19%	10·34%	0·71%	48·99%	1·36%	1·41%	—
39·71%	8·04%	0·80%	48·94%	1·27%	1·24%	0·56%

Због знатне количине скроба, која је нађена у плоду ове биљке, задржали су се нарочито при испитивању скробних зрнаца. Ова су махом елиптична и округла, која досежу 36—38 μ . у пречнику, међутим има их и неправилног облика, који подсећа на пресек целог плода. Ова су зрнаца често сложена, јер показују кругове, који иду према центру. Овај скроб прелази у лепак око 76°, а бубрење зрнаца почиње око 62—64°.

Овај плод има укус сличан кестеновом, и народ га једе или вареног или печеног, или просто само му ољушти омотач.

Карактеристично је, да се омотач овога плода, како народ верује, употребљава зелен: вари се, па се вода оцеди и узима против грознице. Како није било зелених плодова за време испитивања, остало је да се доцније утврди, да ли је и у колико оправдана ова употреба.

Наводе, да је ова биљка позната и код других народа, са истим добрим странама, али да је тек у најновије доба, у Немачкој, потпуније испитивана. У Русији саде Орашак по баруштинама и плитким језерима, а код нас га има тако много на више места, и опет употреба није много развијена, јер већим делом трули по мртвајама.

Ово је предавање оштампано у „Тежаку“ од 7. јануара 1901., а и у *Chemiker Zeitung*-у, у 5. броју од 16. јан. т. г.

Др. М. Т. Лeko: Саопштава резултате анализе минералне воде из *Калуђерице* у срезу врачарском округа београдског.

По *Линденмајеру* налази се у *Калуђерици* лековита *сумпоровита* вода, која је млака 20° R. (25° C.) и „заслужује свако призрење“ према особинама и што је у околини Београда.

Интересовало ме, да се с том водом ближе познам и 23. јуна 1900. г. био сам на извору и тамо сам одредио количину сумпорводоника и слободне угљене киселине, измерио сам температуру воде и узео пробу за анализу.

Температура ваздуха беше 29° Ц. а воде само 14 Ц. У једном литру те воде било је 0.0021 гр. сумпор-водоника и 0.020 слободне угљене киселине. У пробџ која је ради анализе узета и коју сам аналисао уз помоћ г. *Добрoсавa Урошевића* нађено је, да у 1 литру има:

Сувога остатка	0.5700	гр.
CaO	0.0940	"
MgO	0.1096	"
Al ₂ O ₃ · Fe ₂ O ₃	0.0230	" готово чист Al ₂ O ₃
SiO ₂	0.0300	" и трагова хлорид

рида и сулфата.

Према томе једино сумпор-водоник даје тој води извесан карактер лековитих вода, иначе, као што се види нема ничега другог, што би је као „минералну воду“ могло карактерисати.

Извор те воде веома је слаб, до крајности напуштен и налази се на имању *Живка Симоновића* тежака из М. М. Луга а у атару је села Калуђерице. Друга каква сумпоровита вода у тој околини није позната.

5. *Др. М. Т. Лско* саопштава резултат анализе киселе воде из *Крушевике* среза колубарског округа београдског.

Пробу за анализу узео сам 18. августа 1900. г. и на извору нашао сам 1. 4 грама слободне угљене киселине у 1 литру воде. Због одвајања калцијум-карбоната из те воде приликом одређивања слободне угљене киселине, није се могла иста, тада, довољно тачно одредити.

Даље уз припомоћ г. *Добросави Урошевића* нашао сам у једном литру те воде:

Сувога остатка	1.400	гр.
CaO	0.490	"
MgO	0.092	"
Al ₂ O ₃ · Fe ₂ O ₃	0.033	" (поглав. Al ₂ O ₃).
SiO ₂	0.075	"
Cl	0.018	"

према томе та вода спада у ред *алкално-земних-алкалних киселих вода*.

По количини минералних материја слабија је од *буковичке* (извор књаза Михајла), која има преко 1 грама више минерал. мат. и у количини креча и магнезије, знатно се те 2 воде разликују. У *буковичке* најглавнији је саставни део *натријум-бикарбонат* а у *крушевичке*, *калцијум-бикарбонат*. По количини хлорида пак, обе су те воде готово једнаке.

Ради упоређења с *буковачким* киселим водама, том приликом испитивао сам и минералне воде из *Даросаве*, *Прогореоца*, *Буковика* (изворе: Великога Милоша, књаза Михајла, Талнаре и воду из Парнога Купатила) и из *Бане* (јасеничке). Резултате анализа тих вода саопштићу другом приликом а сад само још неколико речи о количини слободне угљене киселине у неким од тих вода. Нарочито ме интересовало да сазнам количину слободне угљене киселине у киселим водама из *Даросаве* и *Прогореоца*. Моје очекивање да ћу у тим водама наћи више слободне угљене киселине но у *буковачким*, није се том приликом испунило. *Буковачка*

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

(извор кбџаза Михајла) имала је у литру 2.3 а у Даросавској и оној из Прогореоца нашао сам само 1.6 односно 1.7 гр. слободне угљене киселине. При свем том држим, да те две последње воде у ствари имају више угљене киселине но што сам нашао. Извори у Даросави и Прогореоцима нису толико јаки, да се непосредно из извора може узети проба за анализу, већ се мора прилично дуго чекати, док се у испразњеној и очишћеној дупљи стене накуни довољно воде, а за то време угљена киселина ветри из воде. С тога количина слободне угљене киселине, коју сам у тим водама нашао, не може нам за сада послужити као податак за сазнавање односа између буковичких вода и оних из Даросаве и Прогореоца.

6. Др. М. Т. Лeko чита једну белешку *Панчићеву*, која је штампана у 34. бр. *Видовдана* од 20. марта 1862., из које се види да „испод Карабурне на један пушкотмет од негдашње гвожђарнице“ има на обали Дунава неких извора минералне воде, која би према анализи, коју је *Рашиковић* извршио, дошла у ред „салиничких вода“ и да у једном литру има 2 грама *Глауберове соли*. За време ферија, 6. јула 1900. год. тражио сам ту воду, али, како је Дунав тада био јако надошао, нисам је могао наћи. У септембру, (исте године), кад је вода опала, слао сам мога лабаранта, па ни тада није се могла наћи.

Тражећи ту воду у јулу, продужио сам пут до *Вишњице* и пошто сам прешао *Ороси кучирију*, близу обале Дунава нашао сам један извор *сумпоровите воде*.

Линденмајер у своме опису минералних вода а и *Лозанић* у својим анализама помиње, да се од прилике на томе месту налази нека минерална вода, која је по *Линденмајеру сумпоровита* а по *Лозанићу мурјатична*.

У први мах мислио сам, да поред оне сумпоровите има у тој околини и једна друга по *Лозанићу мурјатична* вода, али сам се доцније уверио, да ту има само једна минерална вода.

Од мештана сазнао сам, да извор сумпоровите воде, на који сам наишао, није како они веле „права барутана“ већ да се јавља само онда, кад Дунав, као што је сад случај био, јако надође а да се „права барутана“ налази у истом правцу к Дунаву и да је сад поплављена. При свем том интересовало ме, да бар у главном сазнам састав и те сумпоровите воде, која се јавља и кад Дунав надође.

Температура те воде била је 17° С, у 1 литру имала је:

- Сумпороводоника 0.0027 гр.
- Слободне СО₂ 0.0200 „
- Сувога остатка 0.6980 „
- Хлора 0.0690 „

У Септембру, кад је вода опала, добавио сам пробу и из другог извора „праве барутане“. На извору тада нисам ишао и с тога количину

сумпорводоника нисам квантитативно одредио. Али према мирису и она-
лисању пробе, коју сам добио, количина сумпорводоника неће бити много
знатнија од оне, коју сам у јулу код онога слабијег извора нашао.

Та вода из „праве барутане“, као што се из следећег упоређења
види, слаже се по саставу с Лозанићевом муријатичком водом.

У једном литру воде :

	Септ. 1900 г.	Лозанић Септ. 1889. г.
Сувога остатка	0.8660 гр.	0.82280 гр.
CaCO ₃	0.1400 „	0.13400 „
MgCO ₃	0.1670 „	0.17255 „
NaCl	0.2770 „	0.24570 „
Na ₂ Fo ₄	0.1330 „	0.13417 „
SiO ₂	0.0205 „	0.01903 „
Al ₂ O ₃ Fe ₂ O ₃	0.0020 „	0.00080 „
Алкалних карбоната	0.1265 „	0.08126 „

По количини минералних материја та је вода врло слаба. Има ка-
рактер сумпоровитих вода и као што се из следећег упоређења види,
према главним саставним деловима слична је познатој сумпоровитој води
из *Eaux Bonnes Source d'Ortech*. у франц. пиринејима :

	Вишињца	<i>Eaux Bonnes</i>
Сувога остатка	0.866	0.6194
NaCl	0.277	0.2910
Na ₂ SO ₄	0.133	0.1440
Температура	17° (?)	22°

7. Др. М. Т. Лекс реферише о радовима *Armand Gautier-a* у ко-
јима се третира питање о нахођењу и пореклу водоника, угљоводоничних
једињења и угљен-монооксида у ваздуху. *Chem. Centralblatt* 1900. II.
стр. 205. 393. 732. 921. 1128.

ЧЕТВРТИ ЗБОР СРЕДЊЕШКОЛСКИХ ПРОФЕСОРА У ФРАНЦУСКОЈ

Овај годишњи збор, и ако доцкан — у очи самог почетка нове
школске године, састао се 27. септембра пр. год. у Паризу. Он је, може
се рећи, доста добро успео, јер је више од 1000 професора на њему пред-
стављено са више од стотине њихових колега.

Сумарни преглед рада у овоме је :

На дневном реду било је шест питања. Једно је: „Којим се сред-
ствима може олакшати наставницима спрема за полагање професорског

испита (concours d'agrégation)*. Ово је питање, због своје сложености, одложено за идући Збор, а поверено је на свестрано изучавање једној комисији.

Пет других питања ова су: I *Наставни план и организација научних предмета у средњешколској класичној настави.* — II *О наставној методи у Историји и Географији у лицејима и колеџима мушким и женским.* — III *Улога светковина у унутрашњем животу лицеја и колеџа.* — IV *Да ли би имало интереса, с педагошког гледишта, да наставници воде своје ученике кроз више година?* — V *Проучавање средстава за оснивање удружења локалних и окружних.*

На предлог известиоца о 1. питању г. Bioche-a (из лицеја Louis — le — Grand) усвојена је оваква резолуција: Да у најнижим разредима за основну наставу време одређено вежбањима из рачуна буде повећано с једним часом. — Исто тако, у разредима гимназиским 1., 2. и 3. (односно 6., 5. и 4.) да се вежбањима из рачуна даде по 1 час више. — Да се уведе разред *научна реторика* (одговара нашем VI разреду), којег би ђаци слушали заједно с онима из разреда *литерарне реторике* француски језик, латински, историју, живе језике, али би имали одвојено 4 часа математике на место 4 часа грчкога језика. — Да математика буде обавезна у разреду *филозофија* (наш VII разр.; данас се математика у том разреду никако не учи) и да научна композиција на писменом испиту зрелости из филозофије има два питања: једно из математике, друго из природних наука и физике.

2. После значајног извештаја г. Malet-a (из лицеја Voltaire) Збор је исказао жељу:

За *Историју*: да питања из спољне политике последњих година, због њихове капиталне важности, буду проучена у разреду филозофија, и да према томе распоред градива буде овакав: у III разр.: римска историја и историја средњег века до VII века; — у IV разр.: историја средњег века, од VII в. до 1461. год.; — у V разр.: модерна историја, од 1461. до 1661. год.; — у VI разр.: модерна историја, од 1661. до 1800. год.; — у VII разр.: сувремена историја, од 1800. до 1900. год.

За *Географију*: настава из основа опште географије мора се кретати у почетку у циклусу географских проучавања као у III разр. класичне гимн. и II модерне наставе (изучавање континената јевропског и америчког); желети би било да се настава из ових битних принципа поверава увек професору специјалисти. Одлично место у географској настави мора се дати разложном изучавању физичке географије, јер је она основа свем учењу политичком и економном.

Најзад је истакнута општа жеља за увођењем неке врсте музеја историског и географског у сваком заводу.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

3. Што се тиче „светковина школских“ збор је нашао, да их треба озакоњити, да сјајне светковине треба да су ретке и да на њима ђаци могу присуствовати само као гледаоци; напротив треба желети: да буду организоване, али без претеривања, фамилијарне светковине (музичке, литерарне, спортови, екскурзије, деџе светковине, представе дневне или вечерње за веће ученике) на којима ће суделовати жене непосредно свих наставника, мајке и сестре ђачке; приходи који падну о тим светковинама, као и од уобичајеног прикупљања прилога деле сами ђаци, под надзором својих наставника; — најзад, да се за ученике уреде сале за одмор (музичка, за игре, читаоница, фотографија).

4. О четвртог питању. Збор је нашао да се систем континуитета о вођењу ученика не би могао допустити у колико се тиче главних професора, али би се могло желети за стручне професоре, под условом само да вођење не буде дуже од три године.

5. Напослетку Збор је изјавио потребу, да се од нове школске године живо ради на оснивању удружења окружних и месних свуда где она још не постоје.

Такве су биле резолуције четвртог Збора професорског. Нама се чини, да су оне биле паметне и да срећно предочавају живу жељу да се не ремети систем програма и навика, а да се остварују измене чију је важност могућно ценити. Можда ће доћи дан, када ће администрација пристати да испита ове жеље наставничке, да оствари практичне реформе које су јој тако обележене?

Revue Intern. de l'Enseignement

В. Д.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

КОВЧЕЖИЋ

НЕКОЛИКО ФИЗИЧКИХ УСЛОВА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ ДЕЦЕ

(ЧИТАНО НА ЗБОРУ СКОТСКИХ ПЕДАГОГА У ЕДИНБУРГУ)

Преведено из Practical teacher за 1900. г.

(СВРШЕТАК)

II

Прво проматрање, на које ћу указати, и које је важно за класификовање ученика по нормалности, по изгледу врло је просто. Пре него што би могли учити једну групу деце као разред, ваља нам знати поуздано: да ли су им чулни органи нормални, а нарочито органи слуха и вида. Рекох *нормални*; али та се реч једва и може употребити. Ту би то ваљало да значи: *какви би требали да су, или савршени*. Али ако би ми свој разред ограничили само на оне, који су у том погледу нормални, заиста би имали премален разред. Можда ћете рећи да је то обична ствар; али ће наставник убрзо то познати, чим отпочне школски рад. Одиста, он ће брзо наћи случајеве недостатка вида и учинити што је потребно, да се тому помогне. Али је исто тако јасно да постоји читаву поступност тих недостатака нормалног вида до случаја кад су потребне наочари. Наочари су одиста потребне и тамо, где то не опажају ни ученик ни учитељ. Има случајева да дете годинама није познало да му је вид у недостатку, и кад су му, на срећу, наочари поручени, дете као да се понова родило.

А шта то значи за ученика? Он врши свој посао, можда добро, и нико не сумња: да му вид није исправан. Али књиге и друге потребе ученичке спремане су за оне, који имају правилан вид. Да би свој посао извршио сиромаш ученик мора непрестано да напреже своје нерве, што он сматра као нешто без чега нема школскога рада, а то његово прекомерно напрезање нико не опажа. Једва да ми треба истицати како је опасно такво напрезање за дете, које расте; а то је опет мало одступање од мога низа мисли. Али ћете и то знати: да ће њему мање

енергије преостати за друга чула, ако је он буде трошио много на чуло вида за време учења.

Нека се деси да недостатак у чулу вида буде нешто јачи, али још тако незнатан, да га ученик не може запазити: тада неће моћи ученик ни са напрезањем радити свој посао. Његовому опажању и учењу недостаје маса детаља и он излази као небрежљив ученик. Може навући на се казну: да добије ванредан задатак, што му ни мало неће поправити вид. И то се тако наставља обично, док његов вид тако не ослаби, да когод увиди да је он одиста *слаб*, тада може добити у помоћ наочаре и проживети нешто мало срећније. Да се посумњало за времена у његове очи, онда би се изменом у његову школску раду бар спречило погоршавање вида, ико се исти не бичизлечио.

У великом броју школске деце, коју су специјалисти прегледали на позив одељења за васпитање, нашло се: да је недовољно виђење јаче распрострањено међу старијим ученицима него међу млађим, више међу девојчицама него међу мушкарцима. Можда ће неко од вас рећи да ће тому бити узрок учење код куће и ситан рад иглом. Ја своје теорије нећу износити.

Толико о чулу вида. Оно је најважнији пут, којим ми долазимо до свести наших ученика. Да ли можемо казати да смо га прегледали бар једаред у току целог школовања, а камо ли у току сваке године, и да смо бележили резултате нашега опажања? А то нам је заиста тако исто потребно да знамо, као и то: колико греши у рачуну и бележењу, кад нам у школу ступи ученик. Можемо ли рећи да свака школа, па и разред, имају бар обичну справу, којом се то испитује, и да сваки учитељ уме да рукује њоме? Можемо ли рећи да је после таквога мерења и осведочења о недовољном виду каквог ученика, овоме дато место светлије у учioniци или ближе табли? Ја знам школа у којима се то није никако чинило. Али ми овде нисмо пред исповедником и не морамо се исповедити: како слабо обраћамо пажњу тој ствари.

Чуло слуха је после чула вида најважније, али не стоји и напредо с њим, као васпитна справа. Кад бисте запитали слепа човека: би ли пристао да му се врати вид а одузме слух, мало би који од њих пристао. Слепому, разуме се, ухо вреди куд и камо више, него што ми можемо замислити. Али и онима, који виде, идеје добивене на ухо чине велики део умних тековина.

Па и овде, кад се униформно приберу подаци, излази: да код ученика има свију поступности од нормалног чувења до тешкога, а које не опажамо ни ми наставници, ни деца. Овде не морам ићи оним редом у мислима, којим сам то чинио код чула виђења, нити истицати: колико се од учитељевог усменог предавања, а још више од одговора његових ученика изгубило са нешто мало глухости. Учини ли се што како ваља, то стаје претерана труда. Храмље ли посао школски, а не може да се

пронађе узрок тому, учитељ просто сматра дете као неразвијено, а можда и дете само усвоји то тумачење. А кад се испитају деца како ваља, ми нађемо међу децом назадном много више деце којима је слух неразвијен, него међу бистром, и то изузевши оне, за које се *зна* да су мало наглува. Ако вам је стало до експериментисања наћи ћете: да су најобичније три ствари комбиноване у племенитој војсци наглухих, а те су три ствари: *умна неразвијеност, наглухост и навика да на уста дишу*. Ако би сте хтели насликати таког глухака ви ћете га за цело насликати несклопљених уста, не широко отворених него полуотворених и отомбољених усана. Шта више, ако се кадгод сами осетите уморним и тупима, наћи ћете зацело да су вам тада уста отворена. Ова се напомена односи само на оне, који су се кадгод таквима осетили, други се морају ослонити на ауторитет ових. Незатворена уста у највише случајева знак су онога што би могли назвати недовољним или ниским нервним тоном а такав су знак обично и неспретни покрети. Али навици дисања на уста може бити узрок у са свим другом чему и то: што је слузокожа на улазу из носа у уста задебљала те пролаз зативен, ваљда услед хроничног реуматизма у глави, па се не може на нос дисати. То обично прати затварање Евстахијеве трубе што води из дна уста у средње ухо, те на тај начин уз дисање на уста иде обично недовољно чувење. Још много чешће извесне чибуљице затворе носно ждрело и тако управе дисање на уста, а тим и тешко чувење. Те чибуљице својим притиском на меке крвне судове спречавају долазак хране мозгу и тиме доприносе слабљењу мождане моћи. Те се чибуљице сада хируршки отклањају, и то даје сјајне резултате. Ја сам скоро слушао: како су једно дете држали скоро за идијота; оно није могло научити ништа више од три слова за више него годину дана. Кад су га прегледали нашло се за нужно да му се отклоне извесни *аденоиди* у носну ждрелу. Резултат тога била је измена у његовој интелектуалној моћи. Оно савлада азбуку и лако и брзо, а постаде тако брзо и живахно и на раду и на игри, као и сви његови другови. Промена је очевидно испала због правилног притицања крви мозгу, а нешто, без сумње, и са поправљеног чувења. Опште је позната ствар да децу, која на уста дишу, а слабо чују и тешко појме, ваља подвргнути лекарском прегледу с намером да се отклони свака препона, ако је има. Нема сумње да многа главобоља код деце слабога вида и слуха долази од великога напрезања на свакодневном послу. Код ове деце пре ће бити преоптерећености, него код нормалне деце.

Лако је дознати стање ова два чуда: вида и слуха. Али је за нас опште стање мозга и нервне системе не мање важно а изгледа много теже за посматрање. Ми сви познајемо децу, која су у велико тупа и спора, или која су стално нервозна. Да ли ми обично сматрамо ову карактеристику као да она физички зависи од стања нервне системе, или пре као специјалне облике првога греха? У много случајева, бој се, ми

и гледамо на њих као на децу са моралним недостатком и склони смо да према том и поступамо с њима по временом освештаном пропису Соломуновом. Из дана у дан јача мњење: да су нервозни напади и нервни и физички појав, као на пример и зубобоља. Једна од првих дужности мозга јесте: да изазове и да регулише кретање мишића, и то нарочито полу несвесна кретања мањих и покретљивијих група, као што су покрети лица; а ми би њима могли додати уобичајени положај и симетрију тела, кад мирују, где се очитује затегнутост извесних мишића, који придржавају разне делове тела у њиховом нормалном усправном положају.

Вешти физиолози који су проучавали децу у том погледу уселили су да нам даду дуг низ по њиховом званих *нервних знакова*, по којима можемо одмах познати опште стање мозга у колико то има везе са енергијом потребном за школски рад. Навика да се чело набира или мршти, врло велика или никаква покретљивост уста, покрети очију, јесу некои јаснији покрети за *нервне знаке*.

Кључ за решење питања о *нервној енергији* дају такође положај руке, кад су мишице опружене и састављене напред а тако исто дланови, кад је рука опружена. Снагу и слабост лако познају они који знају читати *нервне знаке* у испружене руке. Кад би неко од нас затражио од ученика да тако пружи руке и проучио оно што се ту може проучити, уштедило би то и нама и деци нешто непријатних последица, које би произишле из нашега захтевања да дете опружи друкчије руку — старо славно „руке на клупу“. Из тога проматрања могли би научити да по неко дете нема живчане моћи или контроле међ нервима, те не може да изврши оно што ми тражимо или да остане у положају, за који мислимо да свако дете може. Али је овако умовање опасно за нас, опасно за мир наш и умни и душевни. Зар може одиета бити деце, која изгледају нормална, а која, са недостатака у нервној снази, не могу да одрже пажњу коју ми тражимо од њих, нити да подесе понашање своје према нашим наредбама? Колико смо ми таквих сматрали за обичне леништине или самоволне безбриге у понашању, те као са таквима и поступали према њима. Можда наше казне нису биле сурове; онда нам је бар савест мирна. Али има нешто горе и од тога. Ми смо пропустили те нисмо учинили све што се може за њихово васпитањем, јер нисмо знали границе њихове моћи. Сем тога, учинили смо: да су за све време школовања били несрећни, исто тако као што су нам они загорчали рад у школи. А што је још најгоре, ми смо насилно уверили њих саме, као да су одиета лени и без икакве вредности; тако смо ми снизили њихово цењење себе самога и учинили вапијућу неправду. Претпостављамо да су деца учинила све што могу. У том ће случају они имати жалосно мишљење о *нама*. И то је много боље него да они стеку жалосно мњење о *себи самима*. Врло је неугодно да човек помисли да је ма и несвесно учинило ту погрешку.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Постарајмо се да то заборавимо, ако можемо. Не узмогнемо ли, онда поновимо Киплингову строфу из последње књиге: „Боже, ти помози свим учитељима!“ Али, можете ви запитати: на што нам да знамо и посматрамо те нервне знаке? Ево зашто: међу стотином деце за коју ми држимо да нису кретени за школовање, биће бар двојица, који нису кадри да се користе обичним школским радом; а те ми ваља да пронађемо. За такве ваља особитих разреда или школа. У Лондону има неколико таквих школа, и добивен је нарочити закон од Парламента да се помажу школе за такве ученике, исто тако као и за слепе и глухе. Глазго (Glasgow) има тако исто један разред за такву децу са нарочитим специјалистом учитељем и по поднетим резултатима види се: како је благотворна таква уредба. Ми међу нашом децом можемо наићи већи проценат таквих, којима треба засебне помоћи. Бићемо у стању да порадимо заједно са њиховим родитељима и лекарима: да се учини што се може више са тим изузетним природама и у школи на дому.

Последњи физички услов од којег зависи школски рад јесте *умор*. Сви наставници знају како умор онемогућава пажњу. С тога је потребно да знамо знаке умора, кад се стану појављивати. Даље нам ваља знати код којих послова најпре наступа умор, или који радови троше највише нервне снаге, те да према том удесе своје распореде часова. Пре кратког времена овом се поклонила велика брига и учињени су многи оштроумни опити са умором. На овом су питању радили разборити учитељи заједно са способним физиолозима; али и ако имају да нам саопште много новoga, опет њихов рад није ни из далека довршен.

Ако случајно ко год од вас није био у стању пратити редовно литературу својега занимања, он ће се запрепастити кад чује: шта највише заморава у школи. Не замерева математичко умовање, него физичка вежбања и гимнастика. То може изгледати чудновато, кад вам речем: да је то прави *нервни умор*, који ми сматрамо за *мишићни умор*. Не противи се раду при умору мишић, него нерв покретач, док се не одмори. Сваког пак исказивање мисли, гласом или пером, тражи мишићно напрезање и с тога троши нервну ткању. И самим мишљењем троши се нервна материја. Што већи губитак отуда и умор већи. Отуда морамо подвргнути испитивању оно наше старинско убеђење: да је мишићно кретање најбољи одмор после лекција или спреме пред саме лекције. А можемо лако да замотримо да они, који много уче и много гимнастишу, као што то неки ученици чине, просто пали свећу с обе стране. Неки од наших журналиста, који су у највећем послу, тврде: да њих дан лешкарења у кревету јаче освежи, него излет у поље. Здрав разум може лако убедити којег од вас да се угледате на њих.

У ово неколико напомена покушао сам анализирати неколиких услова физичких који имају утицаја на васпитање деце. Има услова који као и ови утичу више мање на њихово здравље и рашћење, али их ми за сад

остављамо. Они се пре тичу родитеља или наставника у интернатима, него учитеља у дневним школама. Мислим да сам доста казао шта би нам могло показати да је дете одиста животиња. Шта више, млада животиња, која треба да расте. Кад год се радом истроши више него што тело може да надокнади, рашћење се спречава. Одржати школски рад у потребним границама јесте дужност, која тражи знатну количину знања из физиологије и брижљивости у изучавању онога што је поједином детету својствено. Ако бих хтео да завршим каквим закључком, тај би био отприлике овај: да би ваљало да образовање учитеља обухвати темељито учење факата из људске физиологије и потребну количину вежбања у том што се данас зове *експериментална физиологија*; да би школски одбори ваљало да набаве веште лекаре да надгледају, руководе и упућују учитеље у свим питањима, која сам ја овде расправљао. Многи увиђавни управници школа и овде у Енглеској и други то већ чине. А кад се нагомילה знање помоћу истраживања, која се сад брижљиво чине у образованијим земљама у целом свету, можемо се надати: да на брзо видимо како се таква реформа распростире на сваку школу у нашој домовини.

Превео Ч.

ЗНАЧАЈ БАЧКИХ КЊИЖНИЦА И ПРИМЕНА ЊИХОВА

ЗА

РЕШЕЊЕ ВАСПИТНОГ И НАСТАВНОГ ПИТАЊА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

НИШЕ Ј. ЕПИШТАЈН УЧИТЕЉ

Мого: „Сам живот не чини човека савршеним; томе треба додати и читање најбољих писаца“.

Лесинг.

Говори се често о старом добром времену; то бива више пута с правом. Како лепо беше, кад су деца седећи око ватре слушала од оца с одушевљењем приче о смелим народним јунацима и њиховим делима! Како су светлиле очи детиње, слушајући разне басне и гатке од старе мајке, која угодно сеђаше у наслоњачи. Ове приче из милих уста слушала су деца по више пута, док су била у стању, да помогну приповедачу, кад би овај где застао; напослетку су деца могла испричати сама оно што су чула, што је за њихово душевно развиће имало велики значај не обзирући се на то, што су тиме били везани јаким везама љубави и пијетета за оца и мајку, за стару мајку и тетку, и што су им најмилије и најсветије успомене из детињства биле везане баш за ове гатке и приповетке.

WWW.UNILIB.RS

У Оно старо време је сада давно прошло. Садашњост са својим читањем и јурењем, својом вечитом борбом за опстанак, не даје многим родитељима времена, да на поменути начин продру у дечији круг мисли, и да тако воде рачуна о њиховој потреби за душевну храну. Многи родитељи су изгубили осећање за лепо, душевно, поетично у дечијем свету и за то ако и имају времена, опет не осећају весеља, да црпе из извора дечије поезије и да се с децом заједно њоме крепе.

Због тога деца узимају ма какву књигу, која им падне шака и читају, јер деца осећају исту потребу душевног живота као и одраслији, а међутим научни нагон као душевна особина омладине истиче се јаче и тражи задовољења. Овај нагон за читањем буди се код детета одмах, чим је савладало прве тешкоће при читању и јавља се на разне начине. На улици се тумаче натписи, у књигама старије браће и сестара решавају се поједине речи, напослетку и читаве реченице — а то све на своју сопствену радост*. И чим се заведе нова читанка, ученик у слободном времену заседне одмах и чита. После му донесе рођендан или имендан књигу са сликама у којој има много песмица или књигу пуну прича. Дете ће читати те књижице дотле, док научи песмице на памет, и док буде приче могло испричати мајци. После ће своје књиге измењати са књигама својих пријатеља, да би само задовољило нагон за читањем. Није редак случај, да се дете маша за књигама из какве књижице, очевих новина или мајчине лектире. Али да многе од ових књига нису подесне за развиће здравог душевног живота, признаће сваки непристрасни посматрач. Према њиховој тенденцији, оне ће фантазију ставити у грозничаво стање, разум помрачити, дух разнежити или га учинити суровим а вољу ће дражити на непотчињеност*.

Овде ћемо навести неколико примера, који ће јасно показати, каквим рђавим последицама је изложена омладина неподесном и рђавом лектиром. Опште новине немачких учитеља сматрају жртвом рђаве лектире браварског шегрта Н. из Х. Разбојничке и индијске приповетке тако су му завртеле мозак, да је убио једног младог фабричног радника, како би дошао до средстава за превоз у Америку.

„Jugendschriften-Warte“ од 1894 год. пише: „Петнајестогодишња девојка у Риксдорфу код Берлина извршила је самоубиство, а то беше последица од многог читања страшних романа. Она је водила кућу своме оцу, а у слободном времену читала је накарадне историје. Кад ју је отац због тога укорео, она је по примеру несретних јунакиња у њеним романима одузела себи живот.

У истом месту ухватили су једну лоповску чету, која је вршила крађе по дућанима. Држи се као поуздано да се оснивање ове дружине има приписати читању хајдучких прича, јер су нашли многе такве књиге у становима похватаних лопова*. О сличним примерима пише исти лист у 2. и 6. броју од 1895. године.

Злогласни разбојник Курвоазје прича у својим признањима: „Кад сам био у Камден-Хилу, даде ми ђаво књигу у руке, у којој су биле неке приче о лоповима и разбојницима и коју сам радо читао. Ја већ не држах за велики грех, кад бих и ја био међу њима и дивио сам се њиховој вештини и одважности. Нарочито ме је потресла историја једног младог човека, који беше син поштених родитеља и који у игри и неваљалству беше изгубио своје имање, а после пђаше од места до места, где је крао колико је могао. Овој сам се историји дивио и читао сам је са много већом пажњом него свето писмо. И сад жањем плодове тог читања“.

На таква жалосна факта не може школа остати равнодушна. Она мора да мисли о средствима и путевима, како ће омладину сачувати од пронасти. Али било би сасвим погрешно, кад би се читање просто забранило. Не обзирајући се на то што би утицај школе врло ретко могао да прибави поштовања овој забрани, има она и моралну дужност, да задовољи потребу коју је она сама изазвала, и да тежњу за дучевном радом, која се јавља у читању, паметно потпомогне.

Могло би се рећи, да је то брига родитељска. Али из искуства се зна, да многи родитељи немају довољно вештине, да одаберу од многих дечијих листова и списа оно што је добро, и тако доспевају у дечије руке многе књиге опасне садржине. Међу ове спадају у првом реду књиге социјалистичке партије, која полазећи од основног начела: „Ко у ма које време заступа правду, полаже највише наде на децу, и она му се чине као први и највернији грађани новог светског реда“, обрађа највећи интерес омладинској лектири, да би тиме већ деци улила незадовољство, неверовање, непослушност, завист и мржњу. О томе пише н. пр. један педагошки лист: „Једном шлеском основцу одузели су ових дана по изгледу безазлену књигу: „Приче за људе без занимања“, коју он беше добио од свог рођака, који је од времена на време радио у Берлину. Међутим књига је пуна социјалистичких идеја. Чинимо пажљивим родитеље и васпитаче на оваква и слична дела социјалистичке пропаганде“.

И овакве социјалистичке тежње захтевају заповеднички, да им школа стане на пут. Јер оно социјал-демократско зрице, које је усађено у дечије срце, може тамо и више година спавати, али онда наступе спољни утицаји, оно се одвоји од лажног омотача, расте и шири се, а они, који треба да пазе на време, чуде се можда највише, што је свет покварен и што је нестало добрих старих времена.

Ако школа жели, да задовољи нагон за читањем, и да сачува омладину од рђаве лектире, а нарочито од списа социјалне демократије, онда треба да озбиљно предузме оснивање ђачких књижница.

Посматрајмо најпре *значај* ђачких библиотека, да бисмо после видели, како би се оне могле применити за *решење наставног и васпитног задатка основне школе.*

1. Значај ђачких књижница

Увек је било људи, који су били противни ђачкој лектури. Русо жели, да његов Емил до 12. године и не зна за књигу. „Ја мрзим књиге“ каже он „из њих учимо само оне ствари, које не разумемо“. И Жан Пол је противник дечије лектуре, што он исказује у упуству за домаћег учитеља: „Гадно је, што већ и наша деца седе и читају. Поучна књига им не може никада надокнадити учитеља. Поезија је за голобраде још нездрава. У кратко школске књиге су излишне!“ Либен је скупио сумње, које су се јављале на учитељским скупштинама и разним списима против дела за омладину у овим тачкама:

1. Она унапређују много читање, претварају весеље за читањем у жудњу за читањем и доводе до читања романа.
2. Она унапређују тежњу за пријатном лектиром на штету корисне, јер она пружају „корисну лектуру увек преслађену“.
3. Она навикавају децу на површно читање.
4. Она развијају фантазију на штету других душевних сила.
5. Она слабе дух.
6. Она спречавају школски циљ, јер
 - а) ограничавају домаћу вредноћу за школу
 - б) буде одвратност за озбиљне школске радове,
 - в) кваре укус дечији за св. писмо, катихизис и друге школске књиге,
 - г) спречавају увођење добрих школских књига, нарочито добрих читанака.
7. Задржавају децу од кретања у чистом ваздуху.
8. Слабе видну снагу.

Далеко би нас одвело, кад би смо ове разлоге појединце обарали; у току ове расправе биће прилике на другом месту да се вратимо на неке од наведених разлога. У осталом ми потписујемо у овом погледу речи Либенсове, које гласе: „Ове сумње важе само за *злоупотребу* дечије лектуре“. Злоупотреби треба и приписати кривицу, да су Русо и Жан Пол одлучни противници дечије лектуре. Познато је да је Русо у својој раној младости много читао и то већином дела, која се не би смела дати ни одраслима. И Жан Пол је много читао и добре и рђаве ствари без икаквог реда. Зато није никакво чудо, да су обојица противници дечије лектуре, јер паметно примењену лектуру нису ни познавали; међутим њихова критика осуђује неподесан избор књига и погрешан начин читања.

Напротив има признатих људи, који су рверени у велики значај дечије лектуре. Тако признаје Полак у својим „мрвицама“: „Не могу речима и бројевима показати, колико је мала библиотека у мом родном месту користила мом образовању, моралу и породичној срећи, али је корист била знатна. Не може се довољно препоручити свима учитељима, да оснивају школске библиотеке“. О Антонију Розминију прича се, да је

као дете са усхићењем наваљивао на сваку књигу, која му је пала руку. „О мила мајко!“ узвикиваше он, „какве дивне и лепе ствари учим из оних књига; дозволи да се у њима радујем, неће бити штете, ако сам у таквом друштву“.

И у Гетеовом развоју играла је дечија лектира велику улогу и он се сам сећа у „Wahrheit und Dichtung“ оног благотворног утицаја дечије лектире у својој младости.

Многи славни људи понели су се из својих оскудних прилика само подесном приватном лектиром до виших научних положаја у животу. О Хердери знамо, да је у оскудици уредне наставе читао ревносно све књиге, које је могао добити у свом родном месту. Кад би шетајући по улицама у свом родном месту видео ма какву књигу у прозору, ушао би у кућу и учтиво замолио, да му позајме књигу. И кад му је ђакон Трепо ставио своју књижицу на расположење, седео је он по читаве ноћи над књигом, да би жеђ за науком угасио. Онда не треба да се чудимо, кад он високо цени дечију лектуру. Његов суд: „У нашем времену не може ништа тако добро образовати или кварити као добро или рђаво одабрана лектира. Једна књига је човека често пута за цео његов живот образовала или покварила“ може бити и претеран, али ипак садржи много истине.

Посматрајмо сада значај дечије лектире мало из ближе.

1. Она чува дете од досаде

Многа деца имају толико слободног времена, да ће га употребити на будалаштине, ако га не утроше на корисне ствари из неких васпитних обзира или ако сама не нађу пријатно занимање. Јер „беспослицење је почетак сваког порока“. Ако дете на кишно дану, кад се иначе не може играти, или за време распуста, кад има довољно времена за игру и гимнастику, узме по кадгод књигу у руку, онда ће се не само навикнути, да се корисно забави, него ће од тога имати и душевне и моралне добите.

2. Лектира проширује круг посматрања и гледања

Дете задобива лектиром множину нових представа, појмова и знања. Учи познавати људе и живот. Књига коју чита, отвара му поглед на свет да га разуме. Овим душевним радом, који тежи да споји садржину књиге са сопственим искуствима и мислима, понављањем мисли, размисљањем и упоређивањем оштри се суд, и јављају се нове мисли, које се кроз цео живот провлаче као покретна сила. Често се пута дивимоностраном знању и зрелом суђењу људи, који су имали мало времена за своје образовање, који нису путовали и нису могли слушати академска предавања. То образовање стечено је често читањем добре дечије лектире.

Добра дечија лектира образује

3. Осећање језика и умножава језично благо

Сваки је учитељ већ стекао искуство, да начитана деца умеју правилно да пишу и говоре без икаквих правила, а да то и не осете. Херфорд говори о једном ранијем ученику, који је добром лектиром задобио ванредну очигледност у изражавању, сигурност у граматици и одабрану дикцију у укупном представљању и ако је био у почетку наглув а доцније потпуно глув, а у породици слушао самн наречје а у даљој околини погрешне узоре о немачком језику. Драјер опет каже: „Сећам се једног дечка, који је због болешљивости слабо похађао школу а опет је у целом разреду писао најлепше саставе“. За Гете-а причају, да је отац његов осећао језичну добит добивену читањем у његовим саставима.

Надзорник и школски саветник Полак каже за себе, да је у својој младости много и одано читао у светом писму и у Хебеловом „ковчежићу блага“, и додаје: „Остаје факат, да су за мој језични и душевни развитак били меродавни св. писмо и Хебел“. И ко пажљиво чита списе овог мисленог човека, а нарочито његове „мрвице“, откриће многобројне сличности са Хебелом и св. писмом.

Ширен тврди, да не би могао слободно говорити, да није много читао; његово богатство речи не оставља га никада, и никада није у неприлици за израз; више пута има десет за један. И *Хердер* сигурно мисли да се лектиром стиче веће богатство речи, кад у школској беседи г. 1796. постиче на гласно читање најбољих дела, јер каже: „Не треба да има класичног песника и прозаисте, на коме се није вежбало ухо, језик, памћење, уобразиља, разум и досетка ученикова“. Ове речи важе истина за ученике виших школа, али кад се паметно примене, имају значаја и за основне школе.

4. Дечија лектира забавља с разумом (умом) и фантазију

Као што би било погрешно, изобразити једнострано ум, а да се срце и душа занемаре, било би исто тако неправилно, кад би се претежним буђењем и оживљавањем фантазије, која је у младим годинама најбујнија, ослабио разум и напрезао дух. И овде, као у опште у животу треба поћи средином. Да би настава паметно утицала на унутрашњи живот човеков, треба да занима наизменце разум и фантазију; она мора као што Фајтерслебен каже, испуњавати дужност „душевне дијететике“. То ће бити онда, кад учитељ после дужег умног рада, пусти фантазију да ради, да и она добије своју храну и рад као и разум и да се одржи равнотежа између духа и срца. Ова дијететика душе је баш у младим годинама од велике важности. Код детета је порвобитна потреба, да после размишљања одмори дух свој. Ово душевно опорављање пружа лектира. Али овде не треба заборавити, да најпре долази рад, па после одмор. Часови изјутра и пре подне, који су најподеснији за телесни и душевни

рад, не узимају се за лектуру, јер онда омладина омлитави и постаје неспособна за користан рад. С правом каже др. Кленке у својој „мајка као васпитатељка“: „Тек после званичног или домаћег рада биће лектира добротворна превага фантазије према корисном и практичном раду разума.

5. Добро одабрана и руковођена ђачка књижица је потребна и прикладна допуна васпитне наставе

Хербарт каже, да су књижице неопходно потребна помоћна средства за васпитање и да се дају тешко заменити другим. Догађаји и личности о којима се говори у књизи, могу спокојније и више концентрисано утицати на омладину, него што то може учинити ток свагдашњег живота. Кад млади читалац увиди мирно и несебично деловање истински доброг човека, кад баци поглед у бездан човечјег срца, онда може одлучније да ступи на страну или да буде против оних личности и мишљења, којима се упознао у књизи. Он чита више срцем него разумом, он се радо одушевљава великим људима и узвишеним мислима, али он осећа и похвалну одвратност према ономе што је ниско и просто и што му се пружа уз велико и племенито. И по *Кинери* има врста васпитања, која се боље врши штампаном књигом него живом речи. „Баш најсветије мисли нерадо се изговарају, или ако се изговоре, не примају се искрено. Књига међутим својим светим језиком, може а да и не повреди побожну стидљивост много што шта изговорити, што васпитач не може увек исказати, и тиме је у стању, да буди и негује најсветије осећаје“.

Са моралним осећајима сродни су тако звани естетични осећаји, а и они на крај крајева потпонамжу моралност по основном начелу: „Од лепоте ка моралности“. Књига може не само моралном садржином, већ и лепотом облика будити код омладине допадање ка лепом а одвратност ка рђавом и тиме утицати и на добар укус. Није потребно даље објашњавати, да се на тај начин буди код деце и добра воља. „Кад су дела изредних људи одушевила срце за узвишено и племенито онда она буде и намеру: И ја бих желео да будем такав! Тихо деловање племенитих жена изазива у срцима младих читалица смисао за лепе врлине праве женске природе; у колико чешће такав тон додирне струне дечије душе, у толико ће пуније ударати, у толико јаче чује се одјек и тим јаче ће ти осећаји освојити дечију вољу, док на послетку не дође до узвика: Таква хоћу и ја да будем!“

6. Ђачка библиотека везује тешње школу и кућу

Данас има свако средство двојаку вредност, које је у стању, да златну везу око куће и школе чвршће стегне. Такво средство је дечија лектира. Добру књигу читају често родитељи и деца заједно. Деца читајући књигу уздижу се постепено у круг мисли својих родитеља, а ови

УН И В Е Р З И Т Е Т С К А Б И Б Л И О Т Е К А

се опет освежавају у радости своје деце. Књига постаје обема странама заједничка домовина; она води до спајања и измене мисли и потпомаже, да се не потресу основи васпитне послености: поштовање, поверење и љубав. И обичан човек увидеће, да односно дечије лектире чини много више љубав учитеља према деци, него што тражи строга дужност, а љубав изазива љубав и код младог и старог. „Где има љубави ту има и мира и благослова за тиху школску светињу.

7. Ђачка књижница има и ван школе васпитног утицаја.

Док школа руководи правилно нагоне за читањем, многи ће младић, који је већ напустио школу, узети од времена на време добру књигу, да се њоме забавља у слободним часовима. Тиме ће се сачувати многи младић од штетног посеђивања кафана и многа млада девојка од будалаштина моде и страсти за забавама, које чине дух празним а срце пре времена старим. Овде се пружа учитељу прилика, да даје добар савет, а тиме ће допринети, да не попусте оне благотворне везе, које везују учитеља и ученика и после свршеног школовања. И ако више пута пожње незахвалност, нека се утеши тиме, да свако добро дело за добро омладине и човечанства, садржи у самом себи најслађу награду и да оно не тражи спољашње признање.

II. Употреба ђачких библиотека за решење васпитног и наставног задатка основне школе

Циљ сваког наставног и васпитног рада састоји се у томе, да образује морално-религиозне карактере: јер вредност човека не лежи у знању него у вољи. Настава не треба да иде за тим, да створи великом количином материје круг мисли потпуно затворен, у коме је карактер захватио корена, већ да гледа, да дете правилно схвати градиво, које му пружају разни наставни предмети, и да то све скупи у једнолику целину. „Оно што је у дечијем духу остало усамљено, нема вредности за образовање карактера. За то настава треба да унесе у цео наставни план свако поједино наставно и васпитно средство тако, да тај план послужи наставном и васпитном циљу.“ Из овога излази, да ђачке библиотеке морају бити у тесној вези са школском наставом. Само оваква веза пружа јемство за *брижљиви избор књига, за подесно уређење и управљање библиотеке и за целисходни надзор лектире.*

1. Избор добре дечије лектире

Сваке године јавља се много дела за омладину. Омладинска литература постала је велика сила, која непрекидно расте и шаље своје поборнике и издајнике у најудаљенија места отаџбине. Херолд саопштава, да је од 1885—1887. изишло 1381 нових дечијих књига, нерачунајући

овамо нова издања старијих дела. Последњих година се број првих знатно умножио. С погледом на ову голему поплаву, јавља се за учитеља важан и тежак задатак, да одвоји пшеницу од плевне, добро од рђавог и слабог. Јер ђачка књижица може само онда испунити свој високи задатак, кад из ове велике количине пружи „најлепше, најплеменитије и најчистије, најздравије и најкорисније“. Овде важи нарочито основно начело, да је најбоље само и добро за омладину. Пошто при избору дечије лектире морамо знати захтеве, који се морају поставити, то треба да су нам јасна начела, која је педагогика поставила за просуђивање књига за омладину. Ми ћемо зато у члановима, који за овим иду, размотрити захтеве, које педагогија поставља на добре дечије књиге.

При просуђивању књига за омладину треба имати троје на уму: *Садржину, облик и опрему (израду).*

А. Садржина

а) Дело за омладину мора бити написано *чисто морално*. Оно мора да избегава све, што би повредило стид или што би побудило пожуду. Правом треба захтевати, „да се не сме јављати у дечијим књигама животињска природа човекова, коју баш треба сузбијати“. Сем тога треба обратити нарочиту пажњу на начин изражавања, јер има ствари, које саме по себи нису бестидне, али се ипак не смеју неказати, а да се најгрубље не повреду осећаји стида и морала. У том погледу стојимо ми у директној супротности са филантропима, који без зебње разговараху са својим ученицима о полним стварима, и тиме вређаху не само природено осећање стида, него често будише и пожуде, за које дете не треба никада да зна.

И ако треба избегавати љубавни елеменат у књигама за омладину, то се ипак слажемо са мишљењем Кинеровим и Теденовим, да га не треба сасвим избацити. Зар не види дете, да се сестра радује заручнику, зар није учило у св. писму како је Јаков љубио Рахилу и за њу 14 година служио и како је Исак просио Реваку. Свакако у књигама за децу не сме бити љубавних изјава, сцена о неверству и двозначних радова, али у свима случајима, „у којима се љубав између мужа и жене употреби, да представи свезу између људи, које смо учили љубити и поштовати, може се дозволити“. И кад се сви односи сликају без придерије, али строгом моралном озбиљношћу, која не одаје ни напоменом ни знаком оно, што треба затајити, онда у таквом делу почива морална сила, која је већ многог младића и многу девојку сачувала од странпутица и одушевила за племенито деловање.

б) Садржина доброг омладинског дела треба да буде *истинита*. Тиме не мислимо да све оно, што дајемо детету да чита, да се је у истини и збило, јер се онда у нашим ђачким књижицама не би нала-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

зиле слободне творевине фантазије. Ми под истином разумемо *унутрашњу* истину, која лица представља психолошки тачно, која избегава претеривања и која даје „ идеалном, поетичном животу убедљив упечаток истинитости“. Ово важи нарочито за дела, која грађу црпе из непосредне садашњости. „Јер гатка из давне прошлости не збуњује представу детињу, али то чини романтична драж, која квари ток времена, у коме само дете живи.

Ако хоћемо, да је садржина оmlадинске књиге истинита, онда она не сме да описује само врле јунаке и јунакиње, „које сродници награђују по дужности слаткишима, претпостављени почастима и звањима а Бог сваком срећом.“ Исто тако било би погрешно, кад би се представљали само рђави карактери. Сасвим правилно напомиње у том погледу К. Кајзер: „Анђеоским сликама мора свако искрено дете признати своје слабости и немогућност, да му буде равно; према наказама осетиће своју моралну надмоћност и говориће у себи: „Захваљујем ти Боже да нисам такво као други људи, разбојници, неправедници или као овај Целнер“. Како живот не пружа апсолутан порок и апсолутну врлину, тако и дечија књига треба да даје детету поред доброга и зло. „Истинито и добро нека се прича у највишем степену“, али читалац не треба у то само да блене, већ му треба показати и пут на више, помоћи му и спровести га“. Кад се црта лажно и рђаво, онда ваља назити, да то не буде у највећем понижењу, како дете неби упознало пороке, о којима његова чиста душа још и не слути, и који му морају остати сакривени. Овде вреде речи Опелове: „Грешн се о невиност, кад се изнесе пред дечије очи слике, и описују дела и мишљења, на чију нискост оно још није помислило, која дакле нису узета из његовог посматрања, а принуђавају га, да гледа *испод* себе, у место да гледа увек на нешто племенитије.

Дидактична дела за децу треба да се разликују стварном истином од забавних дела, а од школских књига привлачним накитом. Треба да буду савремена, да не забављају децу посматрањима, која је наука давно претекла или поправила. При томе ће се одабрати само оно, што је вредно знати, а све сумњиво и спорно избацити. Поуке о техничким наукама у колико се оне у опште могу дати у забавном облику исказују се најподесније у биографијама људи, који су се показали заслужним у појединим гранама тих наука.

в) *Градиво* за дечија дела треба да је *подешено према старости и развоју детета*. Књиге, које расправљају социјална или политичка питања или верозаконске проблеме, не спадају у ђачку књижицу, јер су такви предмети остављени за зрелију памет одраслих. Већ Нимајер укорава такав поступак, и замера што је Кант и Њутн прерађен за оmlадину. Дечија књига надовезује на оно што већ постоји, али тако, да дете може разумети оно, о чему се говори с малим додатком неразумљивог. „Дечија књига у место да пузи за децом, треба да им даје поред

разумљивих ствари и мали додатак неразумљивих“. Сасвим је погрешно мишљење, које се још по негде налази, да се деца забављају најбоље причама о деци и поучавају примерима дечијим. Свакако може дете бити стожер приповетке, а биће и корисно, ако његове мале свагдање невоље и радости чине један део, али поред тога треба представити поступно растење и успевање дечије душе; грађа треба тако рећи да лебди над дететом, али само на толикој висини, да дете може до ње доспети. С правом каже Хербарт: „Дечак никада не воли, да је мали, он жели да буде човек; цео поглед дечаков управљен је изнад себе, и кад му је осам година, онда његов видик прелази преко дечијих приповедака“. Због тога имајмо у виду Рикертове речи: „Mit Kindern brauchst Du nicht Dich kindisch zu gebärden; wie sollen sie, wen du ein Kind bist, Männer werden? Als wieder Mann das Kind, liebt auch das Kind den Mann; nur der erzieh'ts, der es zu sich heraufzieh'n kann“.

У тежњи, да деци дамо такве књиге, које имају најјаче и најчистије обележје човечије величине, не смемо ићи далеко, ако хоћемо да лектира васпитава и образује онако, како од ње очекујемо. Деца не могу да читају као и одрасли. Одрасли налазе у књизи познат свет и налазе живог интересовања при упоређивању измишљених слика са оним што су они у истини доживели. Искуство је дечије, као што Кинер вели, много скученије; поред тога, што их интересује исход приче, остаје им још и посао, да нови свет, ситуацију, карактере и т. д. прилагоди својим властитим приликама. Тај посао не треба им уштедети; он повишава драг и корист књиге, али тешкоћа разумевања и прерађивања не сме бити велика, јер ће иначе дете изгубити вољу да чита.

г) Са овим излагањем додирнули смо већ и други захтев, који се ставља на добру дечију књигу: *Она мора бити занимљива, али не сме да узбуђује и да води фантазију погрешним путем.* Садржина треба да је таква, да ће не само будити душеван рад, него ће га концентрисати на тачку сталног и мирног посматрања. Дугачким посматрањима и описивањима дете не поклања интересовање, за то их треба избегавати у доброј дечијој књизи. Потребна описивања треба вешто уплести у приповеци, или их изнети у облику путописа по правилу, које је Лесинг поставио у Лаокону: „Поезија описује и тела, али само радњама“. Ако смо ради да добра књига прикупи потпуно мисли читаоачеве, и да му покрене из дубине душу, онда не сме да побуђује неприродно. Дечија фантазија има јака крила, али ова не смеју да дођу у грозничаво кретање, „јер сваки предражај слаби здрави рад духа“. Врло zgodно напомиње Кек: „пружајмо омладини највише и најидеалније, чиме се душа подиже а фантазији се даје племенит правац“. Приче о јунацима, биографије великих људи и жена, најсветлије тачке из светске историје, робинзонаде и разна открића јесу грађе, за којима омладина жуди.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

д) Дечија књига треба да се појави *без намерно датог морала*: Природа је људска таква, да на њу утиче јаче очигледан пример, — сам људски живот, него поуке и опомене. Хербарт каже, да ће намера за васпитање покварити дечију књигу, и тежња, да се све сведе на религију и морал спречаваће дете, да се ода искрено њеном утицају. С правом каже Кајзер: „И сам Кампе, који у историји педагогике заузима видно место, могао је пасти у погрешку, да послове свога Робинзона прекида свакојаким поучним посматрањима, док се међутим Енглез Данијел Дефоë показао у том погледу много бољи педагог, и ако се његово име једва и помиње у тој литератури.

ђ) Тиме, што се тражи, да дечија књига не исказује моралну тенденцију, није речено, да онда не треба водити рачуна о религиозној потреби. Напротив, *свака добра дечија књига мора да се оснива на позитивном хришћанском начелу*. Кроз целу књигу нека провејава истинска побожност, а пре свега треба да су задахнуте хришћанском љубављу оне личности, које се износе деци као узор истинске религије и морала, како би деца могла доћи до правог хришћанског посматрања живота и света. Само не треба представљати хришћанство у побожним речима. Оно треба да се износи деци у делима. И у колико су невинија описивања у том погледу, у толико има више вредности и цела књига. Душевни производи не вреде много, који слатким и побожним тоном хоће да васпитају у истинској религиозности, док међутим у ствари својим побожним фразама само обмањују децу. За овакве књиге доликују оне просте речи, које мајстор у Јаковљевом путовању* каже свом шегрту: „Јакове“, каже мајстор шегрту, који се чуди да се тако мало говори духовно у кући и не говори се о оном, што је недељом у цркви проповедано, „Јакове, кад ви поједете комад сланине, држите ли крајак целе недеље у устима? Ако попијете чашу вина, да ли га преливате преко браде и оковратника, да целог дана заударате на вино? Зар обоје не отпратите лепо чисто у тело? Ко није луд, видеће по вашем раду, да ли вам је у телу нешто добро или рђаво“. У дечијим књигама не треба истицати верозаконско становиште. И ако није потребно, да се оно сасвим напусти, ипак се не сме нарочито истицати оно, што би могло друге конфесије увредити имајући на уму истину, да главна ствар не лежи у оном што конфесије ставља већ у оном што их спаја. Само у таквом гледишту огледа се права хришћанска толеранција, коју ми у животу увек вршимо, и чему ми треба да васпитавамо нашу омладину.

е) Грађа за дечије књиге треба да је таква, да *пресађује у дечија срца оно што његов народ краси*. Кад ми н. пр. нашој деци изнесемо добар животопис кнеза Милоша Великог и његових војвода, или кад у књизи опишемо чврсту владу нашег данашњег краља Александра, онда ћемо их увести у народни живот садашњости. Кад деца проживе у причама и најцрње дане српског народа, па им за тим насликамо и српски

устанак од 1815. год., када смо добили оно, за чим су наши стари тежили, онда ће им се груди напунити блаженством и с поносом ће осећати што су Срби. Она ће завоleti своју дивну отаџбину Србију заједно са њеним брдима, рекама, градовима и тврдињама, њеним биљним и животињским царством, коју су поред школске наставе у подесној лектури још боље упознали; поштоваће своје државне законе, и у њиховим млађаним срцима сазреће одлука, да у временима опасности, заложу за њу своју крв и своје имање.

ж) *Грађа треба да се бави само важним предметима.* Књигу, која тежи да ученик у слободним часовима забавља нешкодљивом лектиром, треба одбацити. Кинези су још мислили, да „сваку забавну књигу треба истиснути као и сувишно злато и игру“, а Шлајермахер држи да је читање због забаве штетно, јер „оно убија живо посматрање и веже за сто, и т. д.“ Само лектира у којој садржина има праву вредност, потиомаже циљ наставе и васпитања. „Омладину не може ништа више покварити, него забава са slabим или оним, што је још испод тога; својим пустим, глушим и ограниченим начином заглауљује и ограничава и деџу душу.“

В. Облик

Не само садржину, већ и облик деџе књиге треба прилагодити деџијој природи, јер и узвишено и истинито утицаће слабо или никако, ако је оденуто онако, како не приличи грађи. Нарочито на осећај утиче облик више него садржина. Гајбел згодно изражава облик песничког дела овим речима:

„Eine schöne Form macht kein Gedicht,
der schöne Gedanke thuts auch noch nicht;
es kommt drauf an, dass Leib und Seele
zur guten Stunde sich vermähle.“

Ова погодба важи и за деџију књигу. Рикерт каже: „Садржина је камен темељац, али последњи камен је облик“!

„Wenn du fühllest, dass es wahr ist,
was du fühllest, stell' es dar,
ruhend eh' nicht, bis es klar ist
aussen, wie Dirs innen war.
So nicht klar, dass du verstehst
dran zu sondern Kern und Schein,
sonder beid als eines sehest
am durchsicht'gen Edelstein.“

У овим речима од истог песника лежи све, што се мора захтевати у литерарном погледу од облика. „Облик треба да одговара грађи, да ју са свију страна окружава и у свима правцима продире, да се обоје, садржина и облик, појаве као лена целина.“

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Са педагошког гледишта мора да се ставе ови захтеви на облик. Он треба да је *чист* и *подесан за децу*. Дугачке реченице и замршени периоди не приличе дечијим књигама, треба избегавати и стране речи. „Фигуре не треба да се често јављају, јер је за њихово разумевање потребан тежи душеван рад који дете прекида у читању и буни га у уживању, па ће на послетку зловољно бацити књигу“. Ко хоће да пише за децу, треба да добро влада дечијим језичким богатством и његовим начином изражавања. Чујмо, шта је радио Шмит, да би могао писати за децу. Он прича: „Ја сам ишао деци у школу и учио сам се од њих... Обично сам причао деци приповетку или сам им читао, па сам после тражио, да ми она по памћењу напишу. Из њихових састава видео сам, шта им се најбоље допало. Кад је н. пр. било у приповеткама дугачких говора, деца су прелазила преко њих с речима: „Овде се много говорило“. Из овога сам увидео, да им се не допадаху дужи разговори или монолози, за то сам их изостављао, па сам приповетку прерадио, уносећи у њу више радње и краће разговоре. Запазио сам и то, да су деца распитивала за многе прилике и разлоге, за које сам држао да није потребно додиривати, па сам доцније према томе и радио. Тако сам учио од деце, и старао сам се, да говорим увек њиховим језиком“.

У тежњи, да се буде обичан и подесан за децу не сме се у дечијој књизи пасти у *тривијалан тон*. У њој треба цртати свежим, живим и природним бојама; „али повидна мора имати дубоку позадину пуну живота, која се при поновном посматрању отвара још богатије. У тој богатој позадини треба да леже загонетке, које дете задобију и које га нагоне на поновно читање; она мора бити довољно богата, да и одраслију децу понова враћа њеној дечијој књизи“.

Напослетку у дечијој књизи мора бити језик *коректан и без погрешака*, ако се хоће, да се дечије знање језика обогати и да има права на лепоту облика; јер тачност је апсолутна погодба за лено.

С. Израда

Пошто израда није главно, то ћемо о њој казати само неколико речи. Повез нека је трајашан и укусан, али не и раскопан, да не би дете због лене спољашњости заборавило, да је садржина књиге главна ствар. Хартија треба да буде чврста, глатка, да има подесну јачину и боју. Слог нека је велик и разветан, јер ситан слог је штетан за очи. Нарочиту пажњу заслужују слике, које се налазе у многим дечијим књигама. Сликама је задатак, да објашњавају садржину, да представљају или да изазову расположење, напослетку да делују тамо, где речи нису у стању. Слике не треба да буду честе, јер би њихова велика множина спречавала и слабила фантазију у конструисању представа. „Илустрације нека су верне у схватању и приказивању“, али нека су и уметнички

изведене. Сцене о злочинима и крвавим бојевима, страшне и грозне ствари не треба представљати; јер се „не образује срце за добро на рђавом, већ једнако на једнаком“. И тако нека одговара садржина, облик и израда песниковој речи:

„Schön'res kenn ich nicht, das ich erwähle,
als in schöner Form die schöne Seele.“

2. Уређење ђачких књижница

С погледом на високи значај, који дечија лектира има за решење наставног и васпитног задатка у основној школи, треба свуда подизати ђачке књижнице. У ствари их већ има доста. *Аустријска школска уредба* од 20. августа 1870. године убројава ђачке књижнице у она научна средства, која мора имати свака школа. У *Швајцарској* већ одавна поклањају ђачким књижницама нарочиту пажњу. Надлештва, хуманитарна друштва и т. д. показују већ више година тежњу не само за оснивањем оmlадинских књижница, већ и за њиховим целисходним уређењем и употребом. И у *Француској* прописане су ђачке библиотеке законом.

Од немачких држава прописују само *Саксонска* и *Виртемберска* оснивање ђачких књижница у школским законима. У *Баденској* прописана је библиотека само за више школе; *Баварска* нема још закона за регулисање питања о ђачким књижницама, министарске наредбе морале су се дакле ограничити на најнужније.

У *Пруској* не постоји општа обавеза за оснивање књижница у оmlадинским школама. Па ипак их има у многим школама; оне су основане већином заузимањем учитеља и општина, али и по тој ствари требало би учинити много више. Пошто употреба ђачких књижница има општег интереса, то треба свака општина да оснује књижницу и да сваке године вотира извесну суму за њено проширење и попуњење.

Сваки разред треба да има своју књижницу, јер би заједничка књижница за све разреде водила до разних неуредности. Где због разних прилика није могуће удесити књижнице за сваки разред, онда бар треба груписати поједине дечије књиге, да би школски циљ био задовољен.

Учитељска колегија набавља књиге по изложеним правилима, а по кој подноси предлоге комисија за дечије књиге. Предлоге мотивише комисија управљајући се по душевном стању разреда и по задатку, који је прописан наставним планом. Важнија дела могу се набавити у више примерака.

Нарочиту пажњу ваља обратити на то, да се стање разреда и душевни ниво књиге подударају. „Књига треба ученика да уздиже, треба нешто да садржи, што ће га упутити изнад његовог становишта. Али

ако је становиште у књизи сувише високо, ученик ће је никако или рђаво разумети и неће имати од ње користи — или ће је оставити на страну чим прочита неколико листова. Ако је пак становиште у књизи сувише ниско, књига неће ученика унапредити.

Други важан моменат састоји се у томе, да разредни пенсум и садржина књига у разредној библиотеци иду упоредо, како би ова могла послужити за допуњавање и оживљавање грађе, која се прелази у школи. Кад је учињен избор дела за сваки разред, онда ће разредни старешина саставити каталог: главне особине овог каталога нека су потпуност, прегледност и једноставност. У њему треба да су поређане књиге по садржини, од прилике под овим насловима: I. Књиге са сликама, бајке, гатке, басне, приповетке и песме. II Историја. III Географија. IV Природопис. У овим главним одељцима поређане су књиге по текућим бројевима, а по писцима азбучним редом. Може се додати: издање и датум, кад је књига набављена. У рубрици „Напомене“ стављају се нарочити подаци, н. пр. поклон писца, за дечаке и т. д.

Кад је у школи једна заједничка библиотека, онда се у каталогу мора назначити за који је ступањ књига одређена. Овде треба разликовати бар три ступња: виши, средњи и нижи ступањ. За школе које имају више од три разреда желети је, да се назначи старост и род, коме је књига намењена.

3. Руковање ђачким књижницама

И ако су одређене књиге за поједине *разреде*, треба онет пазити, какву ће књигу добити поједино дете. Ако смо ради, да лектира донесе жељене користи, библиотекар ће имати на уму:

- a) личност,
- b) род и
- c) месне и друштвене прилике детета.

a) У првом реду пазимо на *личност*. Ветропиру нека даје учитељ књигу, у којој се приказују озбиљна лица; за несталног и трмог подесна ће бити робинсонада, да га подстиче на рад. Ученик суров и тврда срца нека у „малом пријатељу животиња“ учи познавати животиње као божје створове, па нека их цени и воли.

Ако се опази, да дете има извесну наклоност за неку одређену грађу и за неко одређено описивање, онда то треба примити с радошћу и ако се та наклоност не изопачи и не одведе у једностраност, треба је при избору лектире узимати у обзир, како би се „дару дала прилика, да се развија и да своје идеје изводи“. Једностраност треба сузбијати примерном многостраношћу, а наклоност ка поцепаности строгом једноставном лектиром, лако раздражљив темпераменат лектиром која утишава, страст за читањем практичним занимањем и ограничавањем слободне читања.

б) Поред индивидуалности треба се обзирати и на дечији род. До десете године старости може правац градива за читање бити исти како за мушку тако и за женску децу. Јер и девојка се интересује за занимања човекова, и не жели, да се изучава само о женскињама. Довачки и ратни догађаји интересују свакако више дечаке него девојчице, које више воле описивање онога, што је лепо и мило; онај који руководи лектуру имаће ово на уму али неће дозволити једностраност. Али при крају школовања треба децу спремити за улазак у живот, а за то је баш омладинска лектура најбоље средство. Дечко мора некад „у непријатни живот“, он мора да се бори за неки положај; девојка на против треба да буде „удаљена од ларме и непријатељске свађе и борбе у животу, треба да ради у царству мира и тишине, да у кући распростире мир и срећу“. Учитељ ће дакле назити при подели лектуре, да дечак нађе сјајне угледе за свој живот, а девојчица да добије грађу, која оштри мисли, која буди разум и уздиже дух, и која у примерима ваљаних жена казује, како жена може у кући благотворно деловати и како може уређити све лепим одликама праве женске природе.

в) У ђачкој лектури треба се руководити и *месним приликама* ђачким. Каква разлика у кругу посматрања постоји код деце, која су рођена у унутрашњости и деце, која су рођена на морским обалама! Каква разлика у посматрању и мишљењу великоварошког детета и онога, које је своју младост провело на селу! Код првог треба дете подесном лектиром уводити у тишину сеоских прилика и у радости скученог живота; код оних других има лектура задатак, да ученика из једноликог живота изведе, да га упозна са светом и да га из његовог мртвила подстакне на живља кретања. При руковању дечије лектуре имају важности и *друштвене прилике*, у којима је дете одрасло. Овде се пружа згодна прилика, да се социјалне супротности изравнају. Богаством размажено дете треба да научи из лектуре, да новац и имање не дају вредност човеку, већ његова унутрашња вредност, и да се колевка многог великог човека (Колумба, Стефенсона и т. д.) налазила у колеби сиромашних родитеља. Дете пак, које је одрасло у скромним и оскудним приликама, треба подесном лектиром упутити, да без зависти и мржње гледа на своје богате ближње; оно мора увидети, да су здравље и задовољство највећа земаљска блага, која могу човека истински уређити.

Грађа за ђачку лектуру треба у неком погледу да је у досегу оних представа, што их дете задобија из прилика, које га окружавају. У том погледу каже Дерифелд: „Ја захтевам за омладину и животописе таквих личности, које су одрасле у истом социјалном слоју, и које су својим животом показале, да чврста воља и стално старање налази свуда награду. За ово је довољно мало одабраних примера. Ја мислим н. пр. на језгровитог, родољубивог Нетелбека, на богобојажљивог Штилинга, на вредног Штоквасера, који је од простог лимарског шегрта постао најви-

ђенији фабрикант у Берлину, на Енглеза Стефенсона, који никада није завирио у школу, па је ипак од обичног раденика доспео до најславнијег фабриканта машина“. У читању дете се у мислима ставља у положај оних људи и ради у мислима онако, као што су они радили. „Што је дете више научило радити у мислима, у толико ће моћи боље радити и у истини, у толико ће бити правилнији и сигурнији његов суд, паметнија и чвршћа његова начела, и у толико ће боље бити оно спремно за своје деловање“ (Цилер).

Напослетку дете треба да стече уверење, да разлике у имућности и положају зависе од начина живота, од природе и способности човекове и од разних других прилика. Оваква лектира треба — према царској наредби од 1891. год. — да потпомаже у историјској настави изложене поуке о нашим друштвеним и пољопривредним приликама, да боље утврди ту наставу и да је представи детету потпуно очигледну тек онда, кад на конкретним и живим ликовима објасни оне апстрактне појмове и принципије.

Где нема нарочитих књижица за поједине разреде, ту учитељ нека пази при избору лектире на

г) *душевно стање детета*. С погледом на лектуру, а у оквиру законом прописане школске обавезе, могу се разликовати три различна ступња према детињим годинама: први ступањ до 9. године, други ступањ од 9. до 12. године и трећи ступањ од 12. до 14. године. За први ступањ подесне су скаске, бајке и приче у најпростијем облику, јер оне оживљавају и освежавају дух и душу дечију и буде фантазију. „Како пак омладину треба постепено изводити из круга приповедака и скаски, како их треба поставити на земљиште збиље, како она морају познати борбу с природом и човеком, тако исто треба да се постепено напуштају књиге с причама и скаскама, а да их замењују књиге, које спремају за живот.“

За *други ступањ* су приповетке (Робинзон), приче о јунацима и описивања из домаћег животињског царства; за *трећи степен* могу се давати веће приповетке, или научна популарна дела, нарочито са историјском, географском и природописном садржином (путониси, биографије славних људи и т. д.).

Ако учитељ жели, да се задовоље све ове погодбе, онда је неопходно потребно, да он сваку књигу прочита, пре него што је уврсти у своју ђачку књижицу. Али то није лак посао. За то су у новије време учитељи образовали у многим градовима комисије, које имају задатак, да деци дају у руке само ваљану лектуру и оне објављују сваке године о Божићу у педагошким, а и у политичким, листовима, списак ваљаних дечијих књига. У исто време назначено је поред сваке књиге за који се ступањ и род може књига употребити. И многа учитељска удружења издају спискове дечијих књига. Кад учитељ нема прилике да учини сам избор књига, нека се повери слободно таквом вођи.

Да би се одомаћио сталан ред, утврдиће се за сваки разред час, кад ће се књиге издавати. Најбоље је, ако то буде после последњег часа у седмици (субота од 4—5).

4. Надзиравање лектире

Да би дечија лектира имала жељеног успеха у васпитном и наставном погледу, потребна је за то извесна *контрола*. Да би се ова целесходно извела, потребно је, да библиотекар поред каталога води и *дневник*, који ће у свако доба казивати у чијим је рукама нека књига. Свако дете има у дневнику своју страну, која има ове рубрике: 1. текући број, 2. назив књиге, 3. дан издавања, 4. дан враћања, 5. напомене. Дневник треба да прелази с ђацима у старији разред, како би нови разредни старшина знао, шта су ученици већ читали, на да према томе подеси поделу књига.

Како при издавању тако и при предаји књига треба учитељ да се увери о стању књиге. Ако је књига већ при издавању испрљана или искварена, то ће се у напомени забележити. Деци ваља препоручити, да чувају књиге, да се и тиме привикавају на ред и чистоту.

С погледом на само читање нека се пази још и на ово:

- a) Дете не треба сувише рано да чита.
- b) Оно не сме много да чита.
- c) Оно треба да чита истрајно и смињљено.
- d) Лектира мора бити у тесној вези са целокупном наставом.

a) *Дете не сме рано да чита.* У опште се може казати, да читање дечијих књига ваља отпочети онда, кад је дете савладало потпуно механичке тешкоће у читању, дакле по истеку друге школске године. У том добу може дете да савлада и разуме без тешкоћа грађу, која је узета из његовог круга посматрања. За раније године приличи само једна историја: живо причање мајчино. Где се је та најприроднија дечија забава у нашем времену изгубила, а у детету се тако појави жеља, да се опроба у сличним причама, које је већ имало у свом буквару, онда му треба пружити са великим устезањем мали дарак, н. пр. збирку причаца, јер баш у овом добу делују утисци најјаче и могу се појавити рђаве навике у читању.

b) Пре свега треба пазити, да *дете не чита сувише много*. Нагон за читање мора се поставити у примерну равнотежу са осталим душевним способностима, а страст за читањем треба одлучно сузбијати. Школски рад не сме се читањем запоставити, а ваља за рад нека се не слаби тиме, да се дете сасвим пода дражи лаке лектире. Исто тако ваља обратити пажњу на то, да се лектиром не запостави још више слобода кретања у природи, у дружењу у самосталној и изналазачкој делатности, која је школским радом и цивилизацијом већ довољно скучена.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

Колико се пута може детету допустити, да бира књигу по својој наклоности, зависи од индивидуалности, од спољашњих прилика и од обима књиге; свакако ће о томе пресудити најбоље разредни старешина. У опште може бити 8 дана минимум а 4 недеље максимум. Да се не би изиграла одредба, по којој се може прочитати недељно само једна књига, треба строго забранити измену књига. Ако би се која десила, онда је казнити тиме, што дотични ученици не ће добивати неко време књиге из библиотеке. Треба пазити, да дете своје обичне послове врши као и пре, да су школски радови брижљиво и уредно израђени и да дете без устезања и срџбе остави лектуру, кад то нека дужност изискује. Журбу у читању ваља строго забранити. Јер само паметним, умереним читањем осетиће се право дејство и створиће се јасне и трајне представе у души. Ако се код неког детета опази, да хоће много да чита, онда неће бити довољно, ако му се не дају неко време књиге из књижнице, онда се треба побринути, да све слободне часове испуни другим подесним радом. Ова брига за здраво, слободно занимање у игри и боју, у шуми и ливади, у раду на пољу и врту или за тезгом много је тежа од давања лепих књига, али је често пута много заслужнија.

в) Није споредна ствар, како дете чита. Ваља на то пазити, да оно чита истрајно и свесно. И ако је садржина лектуре подешена према децијем духу, опет ће се наћи у њој места, која ученик неће моћи одмах разумети. Онда ће учитељ позвати ученике, да потраже од њега савета. Он не треба да жали труда, да им пријатељски покаже пут за разумевање онога шта су читали. Ученике виших разреда треба навикавати на самостално разрађивање књига. И зато на њихова питања не треба одговарати, већ их упућивати, да нејасна места прочитају још једанпут или их потсећати на друга места, која могу осветлити она тамнија. Теден каже: „Баш у томе, да се дете само нађе, лежи чудотворна драж за енергију и за озбиљно расуђивање, и у колико се дете више ослања на самог себе, у толико ће бољи бити плодови лектуре“. Само онда, кад дете чита пажљиво и свесно, кад се потпуно удуби у садржину књиге и о ономе, што је читало размишља, онда ће нове представе и мисли постати његовом својином. Дејство ће бити јаче и дуготрајније, кад се књига прочита неколико пута. Кад се књига једанпут прочита, оставља она несталан утисак, који брзо ишчезне; поновним читањем продире се дубље у дух књиге у тиме се извлачи права корист из лектуре. Полак прича у својим „мрвицама“: „По трећи пут читао сам Петра Шлемила. Кад бих добио какву добру књигу, читао бих је, док је не бих научио на памет. Врло ми је годило, кад сам исту књигу читао чешће. На тај начин постали су дух и облик књиге мојом својином. Путовања железницом, која су сада омиљена у књигама, немају користи. Ждерање књига ждере и благослов читања, а ждере су обично мршаве“. Учитељ нека у

том погледу пази на опомену Лутерову: „Не треба много читати, али добре ствари често читати, чини побожним и паметним“.

г) Главна је потреба за успешну употребу лектире, *да она стоји у тесној вези са целокуином наставом*. Ми смо већ раније напоменули, да пензум разреда и садржина лектире иду упоредо, како би се ова употребила за допуњавање и оживљавање наставног градива. У првом реду учитељ ће издавати такве књиге, чије садржине стоје у односу према некој грађи, *пре* него што се пређе на обрађивање те грађе. Пре него што ће се говорити н. пр. о ратовима за ослобођење, учитељ ће дати ученицима животописе јунака онога времена и због тога од такве књиге мора бити више примерака, да се што више ученика упозна с њеном садржином. На овај начин спрема лектира наставу, упознавајући децу са личностима, о којима ће чути доцније у школи. И тако могу сама деца дати драгоцене помоћи у настави. Тиме се буди интересовање за пруженом наставном грађом. Како се сијају очи, како слушају уши! Дете се радује ако учитељ потврди његова посматрања и његово суђење. Али оно је и спремно да поправи своја погрешна мишљења. У исто време сазнаје, на шта треба обратити нарочиту пажњу при читању; научи, да разликује битно од спореднога.

У овом случају је дакле дечија лектира изазвала интересовање за наставу, па се је пренела заједно са грађом на наставу. Чешће се посматра обрнуто. Кад је учитељ очигледно и истинито разрадио један одељак из земљописа, и кад је код деце побудио интересовање за грађу, неће она бити још потпуно задовољена и тражиће, да још више сазнају. Онда нека им учитељ даје књиге, које написане у облику путописа упознају ученике са приликама, које се у настави нису могли дотаћи због краткоће времена. И тако испуњава дечија лектира два циља, она пружа материјал за наставу, а с друге стране даје или прима од наставе интересовање, то важно средство за сваки душевни рад.

Из овога што смо казали јасно је, да учитељ има прилике и да је треба потражити, да се увери о томе, јесу ли ученици књиге читали и разумели. За ово препоручује Либескинд, да се направе мала означавања садржине, која се уносе у дневник или у нарочиту свеску. Ове свеске подносе ученици учитељу, кад враћају књигу, а од времена на време може их сам учитељ потражити. Против овакве мере не може се са педагошке стране ништа пребацити, кад се учитељ задовољи кратким, простим описом. Треба се чувати претеривања, јер ће деца изгубити вољу за дечијом лектиром.

Најлакше се може уверити, да ли су ученици читали књигу, приликом наставе. Пошто смо ту тачку додирнули раније, показаћемо овде само то, како се може обазирати на дечију лектиру при понављању већих партија, па да се разради потпуно оно што је читано и да не постане

мртвим баластом, који може дечијем друштвеном развићу само нашкодити а никако помоћи.

Понављањем се на основу читане књиге проширује, допуњује и учвршћује оно, што се у школи учило. „Покренуте мисли расподелају се даље, отварањем нових гледишта буди се интересовање за нов предмет. Неразумљиво се објашњава; упућује се на неопажене лепоте. Суди се о догађајима по узроцима који су их изазвали, о радњама с погледом на узроке и њихову вредност“.

Субјективном мишљењу учитељевом отворено је још доста широко поље. Фрајнд каже: „Учитељ може да допуне унесе у оквир разредних понављања, којом приликом позива ученике, да искажу све што знају о неком одсеку, с којим су се боље упознали. Или после појединих понављања, захтева учитељ да му се помоћу једног одсека (ако је то могућно) донесе општа слика. У сваком случају сматраће поједини ученици за част, да и они нешто даду из свог малог блага за поучавање разредних другова. И пошто се постепено увлаче сви ученици на рад у појединим предметима, не треба се бојати сунарништва.“

Бацимо напоследку још један поглед на захтеве за класну лектуру подесних дела који су изнети у последње време. Она има задатак, да ученицима пре напуштања школе покаже, како се човек помоћу поучне књиге може и сам побринути за своје даље образовање. При оваквој класној лектури сваки ученик добија примерак истог дела. Сваке недеље држи се по један час, кад се поједини одељци читају и објашњавају. Више пута дају се подесне ствари из лектуре и за писмене задатке.

Практичне огледе у том погледу чинио је Ректор Аберле у Валденбургу. Он каже, да је Робинзон у издању Киперовом, Аристовом врло подесан за лектуру. Учитељ Карстенсен пише у „Blätter für Schulpraxis“: „Већ неколико година чита се код мене у вишем девојачком разреду Шилеров „Тел“ с подељеним улогама, и смем рећи, да ме је успех потпуно задовољио. Тел је постао мојој деци најмилија лектира на коју се она радују неколико месеца у напред. Ова дивна драма чини неоцењене услуге за читање, за језично образовање и за образовање срца и душе. По мом мишљењу та драма треба да буде стална лектира за ученике виших разреда“.

Ми смо свршили наша разматрања. Желимо да она допринесу решењу питања о дечијој лектури на корист наше омладине и на спас нашег народа.

Предео В. Зд.

РЕФОРМА СРЕДЊИХ ШКОЛА У ФРАНЦУСКОЈ ПРЕД ГЛАВНИМ ПРОСВЕТНИМ САВЕТОМ

По последњем уређењу од 1890.—91. шк. год. данашњи тип ових школа двојак је: једне су *класичне* гимназије а друге *модерне*. Учење у првима траје седам година а у другима шест. Испит зрелости, у оба типа, полаже се у два пута: први пут, крајем претпоследње године учења а други пут по свршетку учења. Тај испит не полаже се као у нас у осмој гимназији, већ на Великој Школи, пред факултетским професорима.

У обе врсте ових школа, при свршетку прве партије испита зрелости, ученици, према својој наклоности, иду у један од три разна одељка и то они из првога типа наставе могу ићи: у чисто класични одељак, или у математски, или у одељак за физичке и природне науке (ну овај одељак није никад ни установљен); ђаци модерне гимназије могу бирати или одељак књижевни, или научни, или за математику. Који изберу последњи одељак прелазе из природне у класичну гимназију — у други њен одељак, где и сврше гимназиско образовање.

Наставни план ових гимназија у најкраћим цртама овакав је:

1.) У класичној гимназији: народни језик 23 часа недељно, латински (од I до VI р. закљ.) 51 ч., грчки (од II до VI з.) 28 — сва три предмета заједничка за оба одељка: један живи језик 22 ч. у I одељ. а 23 у II., математика $11\frac{1}{3}$ ч. у I а $25\frac{1}{3}$ ч. у II одељку, философија 9 ч. у I а 4 у II одељ. и т. д.

2.) У модерној гимназији: народни језик 40 часова у I одељ. и 34 у II (овде се прелази истор. граматика, из народне литературе сви њени класични писци и најзад грчки и римски писци у преводу), немачки језик са 31 ч. а енглески са 17 ч. заједнички за оба одељка, математика 23 ч. у I р. и 31 у II, философија $9\frac{1}{3}$ у I и $5\frac{1}{3}$ у II од., историја цивилизације и вештина 4 ч. у I од., природне науке у оба одељка знатније јаче су заступљене но у класичној гимназији и т. д.

Бацима класичне гимназије отворене су све каријере, док онима из модерне не допушта се приступ на медицински ни на правни факултет, као ни у већини одсека истор.-филол. факултета.

I Измене у класичној гимназији

Овакво уређење средњих школа француских траје већ девет година и већ се озбиљно приступа реформи, мало доцније видећемо зашто. Недавно је скупштина из своје средине изабрала комисију за средњу наставу и ставила јој у дужност: да испита узроке садашњим незгодама у настави, као и да предложи мере за њену поправку. Комисија је извршила свој посао и можда ће још у току ове сесије скупштина решавати о том питању. Министар Просвете, са своје стране, учинио је све,

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

да се ово важно питање по народну наставу изведе што потпуније. Он је на име наредно, те је сталан одбор (перманентна секција) Главног Просветног Савета израдио пројекат о реформи; тај пројекат проучила је друга, нарочита комисија, па је после свега тај елаборат изнет пред Гл. Просв. Савет у децембру прошле године. Савету је председавао сам министар. После дужег претреса израђеног пројекта Савет се сложио да унесе овакве измене у наставни план класичне наставе: „Учење латинскога језика остаје заједничка основа свију облика класичне наставе“. Оваква изјава саветска довела је на две ствари: 1.) на идеју да грчки језик буде факултативан. Јер се може допустити, да се класична култура, без грчкога језика, може сматрати као довољна, ако не потпуна. Ово је очевидно концесија онима, који хоће наставу да начине модерном; 2.) али се за то модерној настави унапред и категорички одрицало право, да се икад подведе под класичну наставу, већ да се она све више и више сконцентрисава око изучавања наука, живих језика и ка индустријским и трговачким позивима. У замену за то створиће се у класичном изучавању још један нов тип наставе, модерна научна настава с латинским језиком: тај је тип остварен у гимназијама, које Немци називају *реалном* и он ће бити довољан да отвори врата свим способностима.

Ова нова замисао мораде довести Просветни Савет на доскорашњу бифуркацију, која није оставила у Универзитету баш најбоље успомене; ну она је пређе пропала зато што није била добро схваћена и што је рђаво примењивана; на крају крајева, савету није остајао други пут до да створи две класичне наставе: једну с научном основом, а другу с литерарном: једну грчко-латинску и другу научно-модерну.

У ствари, на место бифуркације, Савет је одлучио: да се уведе трифуркација почевши од V р. (по нашем). Ево како би то изгледало:

Сви ђаци до IV р. учили би једно исто, наравно и грчки језик (латин 4 год. а грчки 3).

По свршетку овога разреда ђацима се оставља да бирају једну од ове три гране:

1.) Да продуже учење грчкога језика, т. ј. да изучавају литерарни одељак;

2. Да се одаду изучавању наука (мат., физ., прир. н.) учећи уз то и латински језик;

3.) Да изучавају на некакав начин специјалније живе језике.

Ове три гране имаће, од V р., неке часове заједничке а неке одвојено; при свршетку VI разреда све три гране полагаће прву партију испита зрелости из латинског језика, француске литературе, историје и географије и уз то прва грана полагаће грчки језик, друга науке а трећа живе језике.

Браниоци оваквог уређења руководили су се у главном разлозима:

1.) бифуркација, по овом предлогу, почиње доцније по пре, дакле у доба,

кад су ђаци у стању да сазнаду своје склоности; 2.) у доба, кад су карријере тако разноврсне, умесно је пожурити да се ђаци специјализују; 3.) по данашњем уређењу специјализација бива у почетку последње године учења; ну искуством је утврђено, да су ђаци износили недовољну спрему из математике, физике и хемије тако да нису у стању да прате вишу наставу на факултетима.

Тежак је приговор због стварања нарочите гране за живе језике, јер је ван спора, да су ти језици толико исто потребни и ђацима литерарног одсека као и ђацима научног одсека. Али је с друге стране неоспорно, да се данас толико цени знање живих језика, да се не може довољно препоручити њихово изучавање и да је неопходно знање два и три жива језика будућим шефовима индустријским, директорима великих компанија или великих трговачких кућа.

Најтежа замерка пала је од стране оних, који полажу на изучавање грчкога језика и на важност јелинизма за његове народне културе. Јер је лако доказати, да смо ми више синови Грчке, него ли Рима, као и да су урнек-дела њена шира и плоднија по утицају на васпитање по његова.

На ову замерку браниоци нове реформе могли су одговорити, да је предложена мера једина кадра да спасе оно мало учења грчкога језика, што још остаје у лицејима. Да ли је у осталом паметно натеривати ђаке да уче оно што они неће да уче и што не могу научити? С онима пак, који су драговољно пристали на учење грчкога, професори ће моћи прелазити више но до сад, па ће у истини створити, за елиту која за тим осећа потребу, јаку културу грчко-латинску, која данас готово свуда пропада.

Не може се одрицати, да ће број ђака, који ће се приволети грчком језику, бити прилично ограничен. Учење овога језика ишчезнуће из много колежа па чак и из лицеја, али зар није довољно, што ће се настава грчкога стећи у неколико њих? На тај начин биће две врсте средњих завода: у великим центрима универзитетским биће лицеји грчко-латински, где ће се скупити сви ђаци Професорске школе, они који се посвећују настави, као и ђаци богатијих породица, који имају и времена и средстава да траже високу културу духовну. Па онда, биће много више лицеја и колежа, где ће се учити латински језик, научни предмети и живи језици; такви лицеји боље ће одговарати потребама земаљским и жељама већине породица. На кратко, у Француској ће бити, као и у Немачкој, правих гимназија и реалних гимназија.

II Измене у модерној гимназији

Модерна настава у данашњем свом облику постоји само девет година. Она се развила из „специјалне наставе“, коју је 1873. год. уста-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

новио V. Duruy. Он је видео, да су економски преображаји друштвенога живота створили такве потребе, којима није више могла одговарати стара класична култура. Индустрија је тражила инжењера, механичара, хемичара; трговина — вештих посленика; колонијални живот, предузимача и пионира. Тако је створена професионална школа са пет година учења. Из ове школе развила се, на основима раније изнетим, модерна гимназија. Она представља неку нову врсту „хуманизма“, модерни хуманизам, као опозиција и конкуренат античком хуманизму. Као и у класичној гимнасији тако су и у модерној разреди ишли истим редом (само једну годину мање) и са две врсте испита зрелости као и тамо. Овај испит отварао је ђацима велике школе, висока административна места, либералне каријере, факултет природно-математски, па се куцало, с надом да се ускоро продре, на вратима медицинског и правног факултета и бар за неке одсеке истор.-филолошког факултета. Вољно или невољно, настави грчко-латинској истављен је један противник и евентуални наследник. Сви прогреси — а они су огромни — које је ова настава извршила за девет година, учињени су на штету старе класичне наставе, која све више опадале, па би можда за кратко време сасвим пропала. За што учити латински и грчки, кад се до истог циља може доћи другим путем краћим, привлачнијим и лакшим?

С друге стране, поставши од научно-литерарне, од специјалне и од професионалне, општа и класична, модерна настава не само што се двојачко користила васпитањем грчко-латинским, већ је са свим престала да одговара потребама индустријским и трговачким. Док Немачка множаше своје школе за физику, хемију и све техничке институте, које ју за неколико година доведоше до тако велике надмоћности у индустрији и у трговини, ми се затварамо у „реторици“, изучавајући књижевне облике и апстрактну културу, у место да спремамо инжењере и надзорнике по радионицама, те се тако код нас множаху мандарини и ретори.

Скупштинска комисија открила је ову празнину. Министар просвете саслушао је жалбе и жеље трговачких комора, општинских одбора, шефова индустријских, једном речи све делове раднога народа, па је одлучио да им одговори, макар и по цену да још један пут из основа преврне организацију модерне наставе. Он је убеђен да је крајње време, да је доведе на њен ориџинални тип проширен и појачан и да је на чисто удеси за практичан живот.

Замисао министарства о двојачкој реформи класичне и модерне наставе у основи је само једна. То су два солидарна дела једнога истог плана. Такав његов корак је напредак, јер он модернизира стару класичну наставу, постављајући јој као једини основ учење латинског језика и што је он допушта да се специјализује у облику научног. У ствари, оно што је модерна настава од 1891. год. хтела да изврши, извршиће подмлађена класична настава много срећније, јер ће она сад представ-

љати модерну наставу с извесним знањем више у латинском језику. И отада неће бити више пребацивања, како та настава без грчкога води каријери лекарској и адвокатској. Али с друге стране, модерна настава, немогући више конкурисати латинском васпитању, моћи ће се искључно посветити спреми за практичне позиве, и моћи ће дубље улазити у изучавање Физике и Хемије, као и живих језика.

Нова уредба, коју је израдио Гл. Пр. Савет, оваква је: Модерна настава, у место што је књижевна, имаће нарочито научну основу. Она ће стварно спремати ђаке за позиве трговачке, индустријске, земљоделске, колонијалне, и т. д.

Учење у њој биће подељено у два циклуса. Први ће трајати четири године; за ђаке који неће даље учити полагаће јаван испит, о чем ће добити сведоџбу или елементарну диплому. За оне, који су вољни продужити учење, моћи ће учити још две године у другом циклусу, где ће се нарочито предавати живи језици, математика, физика, хемија и природне науке.

Крајем шесте године учења, ђаци ће полагати испит зрелости (а не као до сада у двапут), који ће давати право на ступање у природно-математички факултет, велике школе, и у опште, ђаци ће имати иста права, која имају они из модерне гимназије по закону од 1891. год.

Док се донела последња одлука у Савету рад је текао прилично сложено, јер су заступници данашње модерне гимназије још рачунали да се у њу неће дирати. Али кад је један члан Савета изашао с предлогом, да је садашњи испит зрелости у модерној гимназији, према мало час донетој одлуци, сувишан и кад је Савет већином од 5 до 6 гласова донста и укинуо двојаки испит зрелости, — онда су отпочела жива протествовања и дискусија веома бурна. Кад би ова одлука остала у сили, тада би садашња модерна гимназија пропала. Овом седницом руководио је сам Министар Просвете, па кад је видео, да су његове идеје победиле, али је и запазио, да се Савет мало и запланио од оне смеле одлуке, он је објавио да закључује ову сесију Главнога Просв. Савета, објављујући у исто доба, да ће кроз неколико недеља поново сазвати Просв. Савет да се одлучи о појављеним тешкоћама.

По „Temps-y“ од 6 и 8 јануара

В. Д.

Б Е Л Е Ш К Е

НОВЕ КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

ЛИСТОВИ

Босанска Вила, лист за забаву и поуку и књижевност. Година *шеснаеста*. Власник и уредник *Никола Т. Кашиковић*. Сарајево.

После труднога и кориснога, с огромним тешкоћама скончаног, петнаестогодишњег излажења свога Босанска Вила ће и даље излазити, очекујући од родољуба српских да је потпомогну и духовно и материјално. Досадашњим радовима Вила нас је много задужила, а падамо се да нам и од сада неће дужна остати, те нам је дужност препоручити је свакоме Србину. Цена јој је на годину 10 дин. (Ђаци добијају за 7 дин.).

Први овогодишњи број Босанске Виле донео је ове радове: Један одужен дуг, од Д. Ђ.; Новом стољећу, песма од Сокољанина; Родитељски грех, слика из сеоског живота, од Мих. Сретеновића; Ти си онда..., из пјесаме Ашиклија, песма Османа А. Ђикића; У градини српској, песма Богдана Крајишника; Сузањ, Мих. Лермонтова, превод Војислава Илића; Живот — арабеска (Никола Васиљевић — Гогољ), превео Вел. Ј. Рајић; Повратак, песма Дан. Белимарковића; О постојбини Обилића; Неколике биографско-библиографске биљешке, написао Дан. А. Живаљевић; Баше робе манастир Тавну. Српска народна пје-

сма; Свети Саво у народном предању, прибрао Љубомир С. Васиљевић; Српске народне здравице. Здравница куму. Приближежно Драго К. Урошевић; Листак.

*

Учитељски Весник. Ишла су *четири* броја *Учитељског Весника* илустрованог листа за српске учитеље, под уредништвом *Јована Максимовића*, вишег учитеља.

„Учитељски Весник“ излази сваке недеље у Београду на табаку велике осмине. Цена му је пет динара годишње. Препоручена је од Гл. Просв. Савета за књижице Нар. школа.

Уза сваки број иду додаци: За родитеље: „Дом и Школа“, за децу „Школско Звонце“.

До сада су изашли ови чланци:

У „Веснику“ за учитеље: 1. Учитељ као мати; 2. Учитељ као отац; 3. Мрачна комора у француској јавној настави; 4. † Дим. Јосић, српски педагог; 5. Шта треба учинити на да нар. школе у Београду буду угледне? 6. Популарна предавања у народу; 7. Годишњи испити у нар. школама; 8. Измене и допуне у закону о нар. школама; 9. Шта смета напретку наших школа; 10. Основне школе у Русији; 11. † Алберт Фислер; 12. Кратке вести.

За родитеље у додатку „Дом и Школа“: 1. Дом и Школа; 2. Васпитавајмо своју децу; 3. Родитељске ве-

чери; 4. Значај детињства; 5. Пазите шта деца приповедате!; 6. Матере славних људи; 7. Сан; 8. Отац у породици; 9. Не љубите децу.

За ученике, у додатку „Школско Звонце“: 1. Срећна Нова Година, (песма); 2. Глас Школског Звонца; 3. Пета заповест Божја; 4. Школско звонце, (песма); 5. Захвални син; 6. Ко лакше или брже стиже; 7. Поздрав учитељу, (песма); 8. Кнежев штап; 9. Крава, ков, овца и псего; 10. Бачке лекције: Наша земља, море; 11. Неколико мишљења о души; 12. Св. Сава школска слава; 13. Захвална деца; 14. Овејана зрица; 15. Сваштите и т. д.

Наши учитељи и родитељи наћи ће у овоме листу ваљане поуке, не само за себе, него и за своју децу.

Лист је препоручио Гл. Пр. Савет а то је највећа препорука, коју један ваљан лист може добити.

С тога га најтоплије препоручујемо.

*

Градина, забава, поука, књижевна критика. Уређује проф. *Милан Банкић*. Ниш. — Ишла су и последња два броја Градине за прошлу годину, и тако је Градина навршила једну годину свога излажења. Уредништво позива на претплату и за ову годину. Претплата је десет динара годишње.

Децембарска два броја донела су ову садржину: Савет, песма од Д.; Први снег, од † Љуб. Симића; Дон Рамиро — Хајнеова романса — препевао Алекса Шантић; Мангун писмо или писмо пуно предсказивања унапред, од Чедо А. Поповића; **, песма † Љуб. Н. Симића; Чикино дете, приповетка Тадије П. Костића; Први роман — Алфонз Доде — превео Свет. А. Петровић; Отац и син, песма † Љуб. Симића; Један распис; Народне песме из Старе Србије, из збирке Ивана Иванића; Помиловање — Volgrauce — (сврш.), превод Т. К.; Edmondo de Amicis Роман једног учитеља (наставак); Српска народна песма о по-

гибљи браће Витковића (из XVIII в. по казивању старог хајдука Бабића); Уметност; Нове књиге и листови; Белешке; Анегдоте и мудре изреке. Сакупио † Дум Иван Стојановић. Прештампано из „Dubrovnikа“.

*

Позоришни Лист. Четрнаестог јануара ове год. почео је излазити Позоришни Лист, гласник Краљевско-Српског Народног Позоришта у Београду. Уређивања примио је се г. *Бранислав Нушић*. Лист ће излазити два пута недељно: четвргом и недељом а цена му је 6 динара на годину или 0,50 дин. месечно. Лист је ставио себи у задатак да прати развој драмске уметности како код нас, тако и по страном, словенском и несловенском свету.

*

Коло. Књижевни и научни лист. Власник и уредник: *Данило А. Живаљевић*, 1901. године. Књига I. *Свеска 1*. Преглед садржаја: † *Његово Величанство Краљ Милан*; *Сан и јава*, приповетка А. Југовића; *Свет*, песма † Љ. П. Пенадовића; *Цариград*, путничка Слика проф. С. Рутара; *У иланини*, песма од **; *У грозници*, новела П. Линдау-а превео д-р Мих. Р. Поповић; *Крв и умир у Срба и Арнаута*, етнографска студија д-ра Симе Тројановића и М. Гајића; *Скупи*, комедија Марина Држића, листак из дубровачке књижевности од Дан. А. Живаљевића; *Жудња за завичајем*, приповетка од И. М. Поталенка, с руског Круна Ж. Аћимовића; *Погрешно адресовани аманет*, приповетка Стевана Сремца; *Злато у Србији* од Душана Јовановића; *Милетић* од А.; *Писма из Рима*; *Књижевне оцене*; *Белешке*: (Књижевност, новинарство, уметност, друштва); и *Читаоцима*.

Коло излази два пут месечно (1 и 16) у свескама од по четири табака. Цена му је до краја ове године 12 динара или круна; за пола године, односно 11 свезака, 6 динара или круна, а за четврт године (5 свезака) 3

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
 динара или круна. Појединим свескама цена је 0-60 динара или круна. Претплата се шаље администрацији „Кола“ (Београд Кнежев Споменик бр. 2. у згради Коларчеве Задужбине). Претплату примају и **све** поште у Србији и у иностранству. Рукописи се шаљу уредништву Кола. Скупљачи који пошљу претплату за **пет** претплатника, добијаће лист бесплатно.

Поздрављајући *Коло* у овоме новоме облику ми му желимо најлепши успех уверени будући, да ће његов стари уредник г. Живаљевић све и сва од своје стране учинити, да и ово ново *Коло* остане на онако лепој висини, на којој је оно стојало и у ранијим приликама, и у пређашњим облицима. Већ и из првога броја види се, да се око овога листа сабрала лепа кита наших млађих књижевника, те се можемо с правом надати, да ће *Коло* достојно одговорити своје циљу и правој литерарној потреби. Нека му је срећан почетак.

*

Хришћански Весник. Гласило православне српске цркве и свештенства свију српских покрајина, за дневна питања у цркви, хришћанску поуку и црквену књижевност. Излази у месечним свескама. Издавалац и одговорни уредник **Алекса Илић** прота и председник конзисторије у пензији.

Почетком ове године, после извеснога прекида, отпочео је поново излазити *Хришћански Весник* и тиме је зашао у XVIII годину својега живота. Прва свеска од ове — 1901 — године изашла је са овим садржајем: 1. *На сванућу XX века*; 2. *Наша прва реч православном српском свештенству у свима покрајинама српским* од Алексе Илића; 3. *Отац Јованов у храму Соломоновом*, од Чедомића Мијатовића. (Ово је прва глава у делу „Свети Јован Крститељ“ које је г. Чедомић Мијатовић по разним ауторима написао); 4. Православно учење о изгладљивости тајне свећенства у руској и српској богословској

књижевности од Душана Јакшића, проф. карловачке богословије; 5. Положај световног свештенства митрополије карловачке у црквено-школској аутономији од Саве Стојишића окр. проте папчевачког; 6. Одзиви Хришћанском Веснику; 7. Узорити пастири савремене цркве српске; 8. Један поглед на стање православне цркве у Босни и Херцеговини од П. М. Т. Д. Шта треба радити да се стање свештеничко у Краљевини Србији преуреди; 10. Кретање римске пропаганде у Босни и Херцеговини; 11. Конгрес хрватско римске цркве у Загребу од Михаила Медковића свештеника; 12. Са српског Приморја: (Један покушај римске пропаганде за поунијавање у Паштровићима, у почетку XVIII. века) од Игумана Дионисија Миковића; В. Јерархија и народ у карловачкој митрополији I писмо од П. Б. 14. Даће Бог (Божићна приповетка) од Дамјана Прерадовића свештеника; 15. Црква у Краљевини Србији; 16. Црква у Карловачкој митрополији; 17. Црква Далматинска; 18. Црква Српска у Црној Гори; и 19. Црква у Босни и Херцеговини.

Лист ће излазити у месечним свескама од 5—6 табака и стаје за Србију 10 динара а за све остале српске покрајине 5 форината годишње. Претплата се полаже за годину дана унапред.

*

Учитељ, педагошко књижевни лист. Орган Учитељског Удружења. Година XX, (V) свеска за *јануар*. Чланови књижевног одеља Главног одбора Учитељ. Удружења Драгољуб С. Ђорђевић и Даринка Рађајловићева. Уредник: *Мил. М. Станојевић* учитељ у Београду. Београд. — Јануарска свеска донела је ове радове: Српска просвета у почетку XX века, од Д-р В. Бакића; Словеначко учитељство, од Даворина Трстењака; О комасацији пољопривредних имања, од Милана Ј. Андоновића, проф. Вел. Школе; Мар или интерес, од Д-р Стев. М. Окановића; О естетичком васпитању, од Соф. А. Симић;

Ручни рад у основној школи, од Мил. А. Вујанца, учитеља. Дидактички материјализам, од Драг. М. Тосића; Више женске школе; Француска, Америка, од Љотића; Пут у Париз. Извештај са светске изложбе у Паризу. Пише Јов. Максимовић; Елементи психологије, реферат Р. С.; Кћери и синови, реферат Ч.; Лични гласови; Нове књиге и листови; Хроника; Ковчежић.

*

Српски Књижевни Гласник. 1. фебруава ове год. изишао је први број овога Гласника под уредништвом г. Богдана Поповића, професора Велике Школе у Београду, и приређивачког одбора у коме су г. г.: Љуба Јовановић, Љуба Стојановић, др Воја Велковић, Слободан Јовановић, Светислав Симић и Јаша Продановић.

Цена је листу годишње 20 динара. За фебруар и март 3.50 дин. Три месеца 5 динара.

Прва свеска донела је ове радове: I Поварета. Слика са далматинског острва, од С. Матавуџа; II За иконом. Приповетка, од Вл. Корољенка; III Књижевни листови, од Богдана Поповића; IV Конференција Мира, од др. В. С. Велковића; V Краљица Викторија, од др. Драг. Павловића; VI Књижевни преглед: Српска књижевност у 1900. години, од Љуб. Јовановића; VII Научни преглед: Егзактно природне науке у XIX веку, од др. Св. Радовановића; VIII Позоришни преглед: Поглед на данашње позоришне прилике, од Драг. М. Јанковића; IX Српско-хрватски нагласак у југо-западним говорима од Милана Решетара, од Љ. Стојановића; X Белешке: Читуља. — Српска књижевност.

Француска књижевност. Енглеска књижевност. — Друштва. — Нове књиге.

*

Школски Васпитач, орган за педагошку књижевност. Власник: *Мира Нешковић* а уредник Радован Малушевић. Година *четрнаеста*, св. I. У Ср. Карловцима.

Школски Васпитач навршио је пуних тринаест година доносећи ваљане и одабрање радове из педагошке књижевности. Колико је он успео у народу, види се већ и по томе, што је дочекао да ступи и у четрнаесту годину свога излажења.

Прва, јануарска, свеска изашла је са овом садржином: Неколике мисли о стручној основи за наше школе; Кратак преглед историје психологије, по др. Кирхиеру и др. пише М. Бројевић; Из педагошке праксе, од Јелице Беловић — Бернаджиковске; Заслуге Светога Саве, написао М. П. (наставак); Српски учитељ, превео М. Б.; Књижевне оцене; Књижевне белешке.

*

Летописе Матице Српске. Књига 205, св. I за годину 1901. У Новом Саду. Велика 8°. Стр. IV, 124. Цена 1 круна. — Прва свеска донела је ове радове: I, Критичке студије о повијим српским писцима од Др. Љубомира Недића; (2. М. Ђ. Милићевић); II, Кобна зајмена, пртица из Лике, од Буда Будисављевића Приједорског, III, Из мог света, песме Светислава Стевановића; IV, Успомене пок. Јов. Ковачевића, пароха сентомашког, из народног покрета 1848. и 1849. год.; V, Књижевност: 1. Оцене, 2. Прикази, 3. Преглед повремених зборника, 4. Белешке; VI, Гласник и VII, Нове књиге.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 8 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Претплата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писаца, враћају.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ПЕТАР Ј. ПЕТРОВИЋ

ШТАМПА
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

ПОВРАТАК

РЕЧИ ОД ЗМАЈ ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА

ХОР ЗА СОПРАЊ И АЛТ

КОМПОНОВАО

Јосиф Маринковић

(Прилог уз „Просветни Гласник“ за фебруар 1901. год.)

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1901

ПОВРАТАК

РЕЧИ

З. Ј. ЈОВАНОВИЋА

СОПРАНИ И АЛТИ

Ј. МАРИНЉОВИЋ

Tempo di Marcia

Е - во ме о - пет крај мо - га се - ла. Е - во већ

на - ша ку - ћи - ца бе - ла! По - ља и њи - ве вр - ти воћ -

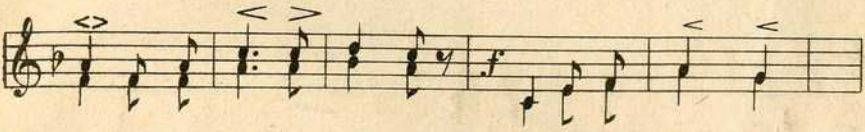
ња - ци, ал' сте ми дра - ги ста - ри ми знан - ци!

Ми - рис - но цве - ће сме - ши се на ме, сме - ши се

на ме и поз-драв - ља ме! Ох, ка - ко

ми - ло сла - ву - ји по - ју! Ја ди-жем у вис

ка - пи - цу мо - ју, Па и ја пе-вам: „Ох сла - тки

кра - ју, — род - но ми ме - сто мој за - ви - ча-

ју! О - цу и мај - ци, се - ја - ма, бра - ћам!

њи - ма се вра - ћам, њи - ма се вра - ћам,

ма се вра-ћам

Е - во ме о - пет крај мо - га се - ла! Е - во већ на - ша

ку - ћи - ца бе - ла! Ми - ри-сно цве - ће сме - ши се

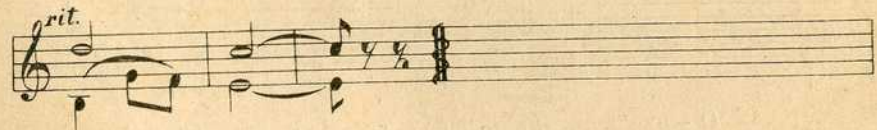
на ме, сме - ши се на ме и по-здрав-ља ме!

О-цу и мај - ци, се - ја - ма бра - ћам', њи-

ма се вра - ћам, њи - ма се вра - ћам, њи - ма се

вра — — — — — ћам. — — — — —

